

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

FESTAT E KALENDARIT POPULLOR

(Tribunë shkencore – 14.03.2017)

18

Boton:
INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E KULTURORE TË
SHQIPTARËVE – SHKUP

Vëllimi 18 – 2017

Biblioteka: **SCUPI**

Kryeredaktor:
Prof. dr. Sefër Tahiri

Këshilli redaktues:
Prof. dr. Skender Asani
Prof. dr. Bukurije Mustafa
Mr.sc. Rini Useini
Mr.sc. Ardian Limani
Mr.sc. Agron Salih

Sekretar i redaksisë:
Mr.sc. Murtezan Idrizi

ISBN: 978–608–4653–50–9

Copyright©ITSHKSH2017
Të gjitha të drejtat janë të rezervuara për botuesin.

www.itsh.edu.mk

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E
KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

SCUPI – 18

FESTAT E KALENDARIT POPULLOR

(Tribunë shkencore – 14.03.2017)

SCUPI

Shkup, 2017

Ky botim financohet nga:

Republika e Maqedonisë
Ministria e Arsimit dhe Shkencës

TRYEZA E LËNDËS:

HYRJE.....	7
IZAIM MURTEZANI: FESTAT PAGANE KALENDARIKE TE SHQIPTARËT E MAQEDONISË NË CILËSINË E RITEVE TË KALIMIT	10
BUKURIJE MUSTAFA: GJURMË TË KALENDARIT KREMTUES POPULLOR ME PRAPAVIJË ORTODOKSE NË F. PATISHKË TË KARSHIAKËS SË SHKUPIT	31
MUSTAFA IBRAHIMI: RITUALE DHE CEREMONI GJATË FESTËS SË SHËNGJERGJIT (SHINIERGJIT) NË RAJONIN E PELAGONISË	43
EMINE SHABANI: ETNOSIKOLOGJIA DHE RITUALET PAGANE TË FESTAVE TË MOTMOTIT	55
RINI USEINI: RELIGJIONET NATYRORE NE FESTAT POPULLORE KALENDARIKE	70
NESHAT MEHMEDI: DITA E LULEVE DHE SHËN GJERGJI NË MALËSINË E SHARRIT (<i>FESTA DHE RITE PAGANE</i>).....	78
NAIM HALIMI: SHËN GJERGJI– FESTË MOTMORI NË MALËSINË (KARADAKUN) E KUMANOVËS	110
ROVENA VATA: “RITET E MOTMOTIT NË RRËFENJAT KUTELIANE”	115

HYRJE

Popujt në hapësira të ndryshme gjeografike dhe në situata të ndryshme kohore kanë shfrytëzuar dhe kanë ndërlidhur natyrën. Në këtë aspekt një rëndësi të madhe kanë trupat qiellor, të cilat në një farë forme kanë ndikim të theksuar në zhvillimin jetësor në planetin Tokë. Ndër to kuptohet si më i rëndësishëm është Dielli, i cili e ndryshon atmosferën, ndryshon kushtet klimaterike dhe në mënyrë të drejtpërdrejt ndikon në pjellorinë e Tokës. Prandaj popujt më të lashtë kanë pasur besim dhe respekt për të, duke e shndërruar edhe në hyjni, gjë e cila shihet edhe në shumë motive popullore në kulturën materiale dhe shpirtërore të popujve. Por ajo që është më e rëndësishme është cilësia e jetës, të cilën e mundëson Dielli nëpërmjet disa proceseve të rëndësishme biologjike të cilët jo vetëm që ndikojnë në mënyrën e jetesës së njeriut por dhe në zhvillimin e florës dhe faunës apo bujqësisë dhe blegtorisë, me të cilët ka qenë i lidhur njeriu që në hapat e tij të parë të jetës.

Në mungesë të një matematike kohore të përcaktuar, apo mund të thuhet dhe nga përvoja, njeriu në kohërat e lashta shumë mirë ka ditur të përdor lëvizjen e Diellit, kështu që shumë mirë ka ditur të përdor këtë dituri dhe ta zbatojë në praktikë. Prandaj ka përcaktuar dy stinë të mëdha të cilat kanë qenë si koha e prodhimit apo punës dhe koha joprodhuese apo qëndrimit rreth shtëpisë. Në këtë aspekt në kuadër të një cikli vjetor koha është ndarë në dy stinë të mëdha: Vera, e cila fillon nga Shën Gjergji, që bie më 8 maj dhe deri në Shën Mitër që është më 9 nëntor. Kurse nga periudha e kundërt, domethënë që nga Shën Mitri deri në Shën Gjergji është njohur si

koha e dimrit. Këto emërtime janë pak a shumë të njëjta në tërë arealin shqiptar dhe jo vetëm.

Koha ndërmjet këtyre dy periudhave të ndryshme kohore ka edhe shumë festa apo ditë tjera të shënuara të cilat lidhen me natyrën dhe me ndryshimet e saj të brendshme, por dhe të lidhura me kultin e Diellit. Kështu kemi ditën e Verës që është në kohën e dimrit, por që është një paralajmërim që po vjen vera, dhe që toka tashmë fillon të ketë kushte për vegetacion dhe që fillojnë lëvizjet e para në natyrë, kohë e cila mund të jetë dhe e ndryshueshme, pasi mund të kthejë dimri sërish. Kjo në popull më tepër besohet të ndodh në ditën e njohur si e Plakave, që në fakt janë tri ditë që përfshin fundin e marsit dhe fillimin e prillit, të cilat mund të jenë edhe të acarta. Nga ana tjetër në aspektin kozmologjik kjo është periudha kur dielli është më afër tokës kurse kombinimi me rrotacionin e Tokës sjellë këto ndryshime.

Po ashtu në disa hapësira njihet dhe festa e Jeremisë, ditë e cila përkon me purifikimin apo me pastërtinë e hapësirës ku njeriu jeton, dhe me mbrojtjen e njeriut dhe qenieve të gjalla përreth tij. Në ndërmjet kohë të dimrit edhe pse në shumë hapësira shqiptare është lenë pas dore, është edhe festa apo dita e Buzmit që përkon më 24 dhjetor, që ka të bëjë me kultin familjar, me bollëkun që parashihet apo parapëlqen të ketë familja. Kjo lidhet me drurin e buzmit dhe kultin e vatrës, sepse druri i Buzmit merret nga natyra, pritet si mysafir dhe shërbehet tërë natën si mysafirë. Mbi këtë festë kalendarike është mbishtresuar festa e Krishtlindjes, gjë e cila lenë të dyshosh që ky konotacion e ka ndryshuar duke ia marrë natyroren që kjo festë ka brenda saj. Në aspektin kozmologjik kjo ditë është kur dielli kthen mbarë apo kur fillon të zgjatet dita. E kundërta është më 25 qershor kur Dielli kthen mbrapshtë dhe dita fillon të shkurtohet, e

cila ditë në Strugë njihet si e Vërtollume. Me rëndësi janë dhe ditët e të korrurave dhe shirjeve, ritet për rënien e shiut dhe mbrojtjes nga breshëri, dita e mesit të Verës dhe shumë festa të tjera kalendarike të cilët janë trajtuar nga shumë etnologë, antropologë dhe folkloristë, por ende ka për tu bërë edhe më shumë.

Në kuadër të revistës "Scupi" që i kushtohet festave kalendarike do të mund të njiheni me festat kalendarike popullore, të cilat kanë të përbashkëtat por dhe veçantitë e tyre. Me rëndësi është të thuhet se këndvështrimet e punimeve shkencore janë në aspektin sinkronik, ashtu dhe në atë diakronik. Brenda kopertinës së kësaj reviste shkencore gjenden punimet shkencore të studiuesve të folklorit dhe festave të kalendarit popullor që punojnë në Institutin e Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve— Shkup, Institutin e Folkorit në Shkup, Universitetin Shtetëror të Tetovës, Universitetin e Evropës Juglindore në Tetovë, por edhe në Qendrën Albanologjike në Tiranë. Botimi i kësaj reviste vjen pas mbajtjes së tribunës shkencore "Festat e kalendarit popullor" në Institutin e Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve në Shkup, më 14 mars të vitit 2017.

Vlera dhe shënimi i këtyre ditëve kalendarike lidhet me tokën ku jetojmë dhe mbi të gjitha dëshmon autenticitetin shekullor të shqiptarëve dhe paraardhësve të tyre në natyrë, e cila na mban gjallë.

Redaksia e revistës shkencore "Scupi"

IZAIM MUR TEZANI

Instituti i Folklorit, Shkup

FESTAT PAGANE KALENDARIKE TE SHQIPTARËT E MAQEDONISË NË CILËSINË E RITEVE TË KALIMIT

1. Venerime hyrëse

Kategoria e kohës, përkatësisht segmentimi i saj në ngjarje apo ndodhi të caktuara paraqet një element të rëndësishëm të botëkuptimit pagan, por edhe të atij bashkëkohor. Kjo kohë, nëse venerohet nga prizmi i logjikës arkaike, është pjesë e një përfytyrimi kryesisht me përmasa mitike. Në kontekst të kohës, duhet të vëzhgohet, posaçërisht kalendar i popullor si një organizim i veçantë i ritmeve, apo ndryshimeve klimatike që ndodhnin në natyrë e që nënkuptohet se reflektoheshin edhe në sferën e blegtorisë dhe bujqësisë, si dy veprimtari kryesore me të cilat ndërli dhej ekzistenca e njeriut të lashtë. Nëpër periudha të ndryshme historike kanë ekzistuar lloje të ndryshme të kalendareve, apo mënyra të ndryshme të përlllogaritjes së kohës dhe përcaktimit të ditëve, apo kremteve më të rëndësishme nëpërmjet të cilave shënohej fillimi dhe njëkohësisht mbarimi i një cikli të caktuar kohor. Kjo përlllogaritje e kohës, apo kalendar i festave popullore bazohet në lëvizjen e Hënës rreth Tokës, por edhe në lëvizjen e Tokës rreth Diellit. Si rrjedhojë, kjo përlllogaritje e kohës, apo në përgjithësi njesimi kalendarik ishte i natyrës lunare, por edhe solare, apo i kombinuar, si lunaro-solar. Sot shfrytëzohet kalendar i ashtuquajtur gregorian i cili është kryekëput i natyrës solare dhe njëkohësisht paraqitet si më i saktë.

Në kontekst të përlogaritjes kohore kalendarike, njeriu çdoherë është nisur nga vetvetja, përkatësisht nëse ai posedonte lindjen, zhvillimin dhe vdekjen, atëherë edhe kalendar i vjetor ndiqte një logjikë të tillë, pasi nëpërmjet disa festave pagane shënohej lindja, apo aderimi në një periudhë të re kohore dhe njëkohësisht përmbyllja, apo “vdekja” e një periudhe tjetër kohore. Në këtë mënyrë kemi një njëjtësim midis ciklit, apo ritmit *kalendarik (natyror)* dhe *biologjik (jetësor)*. Sipas kësaj logjike, sot, në disiplinat shkencore etnologjike dhe antropologjike, si dhe në disiplinat e shkencave tjera të spektrit humanistik, është konfirmuar shumë herë teza e *aspektit antropocentrik* në organizimin strukturor jo vetëm të kohës, por edhe të hapësirës, veçmas në kontekst të kulturës popullore. Të dhënë se njeriu ka shërbyer si model gjatë krijimit të botës, e konfirmon edhe një himn i Rig-Vedave indiane (dokumenti më i lashtë letrar i Indisë – shekulli XIII para erës sonë), sipas të cilit, njeriu i parë, Purusha, ka qenë i flijuar nga perënditë me qëllim që nga trupi i tij i copëtuar të krijohet bota. Kështu, mes të tjerash, nga këmbët e tij krijohet Toka, kurse nga koka e tij krijohet Qielli. Në këtë kontekst, në hartën e botës që është e përbërë nga shtatë pjesë dhe ndodhet në përshkrimin e Hipokratit për numrin shtatë, Toka është shfaqur si një organizëm i njeriut: koka e saj është Peleponezi, ngushtica e detit i përgjigjet shtyllës kurrizore, kurse Jonia paraqitet si diafragmë, përkatësisht si brendia e organeve, ose “kërthiza e botës” (Kasirer, 1985: 100). Në disa mitologji të lashta, ky krahasim është edhe më i tejdukshëm, apo mikrokozmosi i njeriut i përgjigjet makrokozmosit të botës: përbërja trupore e njeriut korrespondon me tokën, gjaku me ujin, flokët me drunjtë, eshtrat me gurët, fryma me erën, sytë me diellin e këshu me radhë. Nga kjo që theksuam deri tani, del në shesh e dhëna se njeriu me botëkuptim pagan ka bërë njëjtësim mes vetes dhe botës duke u

nisur çdoherë nga fakti se ai vetë duhet të shërbejë si masë edhe gjatë perceptimit të realitetit objektiv, apo botës me të cilën ka komunikuar nëpërmjet formave të ndryshme, mes tjerash, edhe përmes ritualit dhe praktikave magjike.

Pra, nëse njeriu posedonte lindjen martesën dhe vdekjen, atëherë edhe natyra, apo dukuritë e saj ishin të pajisura me këto veçori, andaj pikërisht në momentet më kritike të saj, atëherë kur shënohej ndonjë ndryshim i kushteve klimatike mëtohej që përmes ritualit dhe praktikave magjike të ndikohej në përfitimin e hirit të fuqive mistike me qëllim që aderimi në një periudhë më të volitshme kohore të bëhej më i padhimbshëm dhe njëherit të ndillej pjellori në të gjitha fushat e jetës. Në kalendarin e festave tona pagane, si ditë më kritike me të cilat shënohej kalimi në një periudhë të re kohore si zakonisht ishte dita e solsticit dimëror (dita më e shkurtër e vitit) që ndërli dhej me Buzmin dhe Krishtlindjen, sidomos për komunitetin shqiptar me përkatësi krishtere (ortodokse dhe katolike) dhe dita e ekuinoksit pranveror (barazimi i kohëzgjatjes së ditës me atë të natës) që ndërli dhej me Ditën e Verës, por edhe Pashkët. Nënkuptohej edhe Dita e Shëngjergjit paraqet një ritual të llojit të vet të kalimit, sidomos në aspektin e veprimtarisë blegtorale, pasi shënon po ashtu fillimin e një viti të ri kalendarik.

Të gjitha këto rite të kësaj natyre, etnologu me famë botërore, Arnold van Gennep, i ka pagëzuar si rite të kalimit (*rites de passage*). Nëpërmjet këtyre riteve të kalimit shenjëzohet një ndryshim i statusit, qoftë personal ose stinor, kolektiv ose individual. Gennepi argumentoi se të gjitha ritet e kalimit kanë strukturë të trefishtë. Faza e parë është ajo e ndarjes nga forma, vendi, koha, ose statusi i mëparshëm. Pastaj vijon faza e mesme, e cila nuk është as njëra gjë e as tjetra, para se të vijë faza e fundit e ri-integrimit, por në

gjendje të transformuar. Ky model bazë mund të venerohet qartë pothuajse brenda të gjitha ritualeve, veçanërisht nëse ato tregojnë disa lloje të tranzicionit ose lëvizjes (prej dimrit në verë, prej gjallërisë në vdekje, prej beqarit në të martuar, prej fëmijës në të rritur, e kështu me radhë) (Bowie, 2009: 139–140). Në të gjitha këto festa, apo rituale të kalimit në një periudhë të re kohore, gjithnjë sipas Gennepit, me rëndësi ëshë faza e tyre e ndërmjetme, apo faza liminale, apo marginale, përkatësisht ajo që ndodhet mes asaj fillestare dhe asaj përfundimtare. Në të vërtetë, kjo fazë nënkupton prapën e kalimit në një status të ri kur braktiset statusi paraprak i qenies dhe përfitohet statusi i ri. Si rrjedhojë, kjo fazë kohore operon në përmbajtjen e saj me kode etnokulturore që simbolizojnë “vdekjen” e një periudhe kohore të kaluar, apo të një statusi paraprak që braktiset përfundimisht, por njëkohësisht edhe me simbole që mishërojnë “lindjen” apo përfitimin e një statusi të ri. Në antropologjinë kulturore, apo në etnologji si emërtime sino-nime përdoren edhe shprehjet Kozmos që identifikohen me rendin, lindjen, strukturën dhe Kaos që identifikohet me jorëndin, rrënimin dhe antistrukturën.

Në vazhdim do të paraqesim disa kode etnokulturore që gërshetohen me semantikën e lindjes, apo Kozmosit dhe semantikën e vdekjes, apo Kaosit, nënkuptohet gjithnjë në kuadër të festave tona popullore kalendarike. Me këtë rast duhet të kihet parasysh fakti se kemi të bëjmë me një logjikë arkaike e cila i ka pajisur përgjithësisht të gjitha dukuritë e ndryshimeve natyrore me elemente të caktuara mitike.

2. Kode etnokulturore kalendarike në cilësinë e riteve të kalimit

Festat pagane ngërthejnë një numër të madh të kodeve, qoftë me prapavijë fitomorfe, qoftë me prapavijë antropologjike, apo me prapavijë lëndore. Nëpërmjet tyre shënohet simbolika e tjetërsimit nga një periudhë kohore dhe njëkohësisht simbolika e aderimit në një periudhë të re kohore e cila pritet të sjellë begati, mirëqenie dhe shëndet për mbarë bashkësinë njerëzore.

Kode me prapavijë fitomorfe. Pothuajse në të gjitha festat pagane me prapavijë të riteve të kalimit si veprim i patjetërsueshëm imponohet përdorimi i bimëve të ndryshme, si kukureku, kungulli i egër, shelgu, plepi, ferra, thana, etj. Të gjitha këto bimë, por edhe të tjera gjejnë zbatim praktik në kuadër të festave kalendarike, pothuajse në të gjitha viset shqiptare në Maqedoni. Në vazhdim po përmendim disa aktivitete rituale të kësaj natyre pa pretenduar t'i përfaqësojmë të gjitha viset shqiptare në Maqedoni, pasi një gjë e tillë do të ishte e pamundshme. Kështu, në trevën e Tetovës dhe Gostivarit ishte praktikë e zakonshme që me rastin e Shëngjergjit “vajzat të thurin kurora lulesh, të thejnë degë thanash, të mbledhin lule të stinës dhe me këto të stolisnin dyert e shtëpive, dyert e ahureve dhe të dhomave (Selimi–Osmani, 1966: 106). Ndërkaq, në fshatin Forin të Gostivarit, vajzat flejnë mbi degë thane. Të nesërmen herët në mëngjes, me degët e thanës fërkojnë trupin (Selimi–Osmani, 1996: 123). Edhe në trevën e Dibrës, me rastin e Ditës së Verës, “posa bie agu, fëmijët nisen për lule jashtë vendbanimeve, në lëndinat e gjelbëruara, pyjet nga sjellin degë thane, lejthie, dëllinje, dushku, lulebardhë, luleverdhë, e sidomos kukurek, i cili sipas besimit të popullit, është bar kundër marrëzisë, me të cilin i fërkojnë sytë e në atë rast këndojnë: *Kukurek i rëj, / Roumi sëit e mëj, /*

Kourxho mosm'i xhet, . Sot e niçin vjet (Fetahu, 2004: 19). Kuku-reku, lulet e ndryshme, degët e lulzuara i venë në dyer, dritare, magje, mtin, koshalet e bletëve, ahuret e bagëtive apo i bëjnë kurorë dhe i vënë në kokat e fëmijëve (Fetahu, 2004: 20). Edhe në pjesën toske të trevës së Strugës, fëmijët, po ashtu gjatë Ditës së Verës, “përveç kukurakëve, ata do të marrin edhe degë dushku dhe degë thane, pastaj të gëzuar do të nisen në shtëpi. Në qoftë se ndonjë lule u bie nga dora nuk e marrin më, sepse s'bën të mirret lulja e cila ka prekur tokën dhe të vihet në shtëpi. Lulet e mbledhura i vënë nëpër birat e murit si dhe nëpër vrimat e rezeve të dyerve. Me lule e stolisin edhe ftrin (tundësin)” (Asani, 2012: 17). Fëmijët në rajonin e Strugës, në prag të Shëngjergjit, marrin nga një degë plepi dhe do të prekin njëri tjetrin me të si dhe kalimtarët e rastit, pastaj do ta ngrenë degën lart duke thënë: “U rritsh sa plepi!” (Dervishi, 2005: 330). Te shqiptarët me përkatësi ortodokse të Rekës, gjatë kremtes së Buznimit, praktikohet riti që nënkuptonte prejten e një ahu të ri, të lartë, i drejtë, i bukur i cili pasi pritët dhe dërgohet në shtëpi për t'u djegur në zjarrin e vatrës gjatë natës së Krishtlindjeve (gjerësisht, Selimi – Osmani, 1996: 20–21). Po në fshatrat e Rekës së Epërme, gjatë kremtimit të Ditës së Verës, praktikohet luhatja mbi degët e thanës me qëllim që pjesëmarrësit të jenë të fortë si thana. Po në këtë rajon, me degët e thanës, shëlgut dhe me lule thureshin kurora lulesh (Selimi–Osmani, 1996: 47). Nëpërmjet përdorimit të bimëve në kontekste të ndryshme rituale dhe magjike në kuadër të festave pagane afirmohet ideja e *kohës ciklike*, përkatësisht fakti se në përpjesëtime kozmike përsëritet në pafundësi cikli i *lindjes – pjekurisë – vdekjes – lindjes së sërishme*. Ky botëkuptim ka qenë edhe baza e thurjes së narracioneve mitike dedikuar hyjnive që vdesin dhe ringjallen sërish në kuadër të periudhave kohore kalendarike. Njeriu me bindje pagane nëpërmjet

kontaktit me botën bimore ka përfituar edhe mundësinë e komunikimit me hyjnitë e botës së poshtme nën pushtetin e të cilave ishte edhe mbijetesa e tij.

Varësisht nga gjatësia dhe pozita e bimëve, ashtu edhe është realizuar komunikimi me nivelet hyjnore të kozmosit, apo gjithësisë. Kështu, *bimët e shkurtra, ose bimët e poshtme* (lloje të ndryshme të barishteve), sipas pozicionit të tyre, janë më afër botës ktonike, andaj paraqiten si ndërmjetëse të përshtatshme në komunikimin e njeriut me botën nëntokësore. Pra, në kuadër të festave tona pagane, është i madh numri i bimëve të kësaj natyre, si kukureku dhe lule tjera të nduarduarshme që sipas logjikës pagane paraqesin mundësi të mira komunikuese, madje edhe në mënyrë të tërthortë, edhe me fuqitë hyjnore nëntokësore nën pushtetin e të cilave ndodhet kultivimi i këtyre bimëve. Në funksion të kësaj logjike mund të përmenden një numër i madh i hyjnive greke të cilat gjatë daljes së tyre nga brendia e botës nëntokësore menjëherë fillonte të gjelbronte vegjetacioni dhe njëkohësisht fillonte periudha verore e bulëzimit të bimëve. Njëkohësisht, kthimi i tyre në botën nëntokësore nënkuptonte venitjen e tyre dhe pllakosjen në periudhën pasive të vitit, siç ishte periudha e dimrit.

Në kuadër të përdorimit të vegjetacionit gjatë festave pagane, një vend të rëndësishëm përfitonin edhe *bimët kacavjerrëse*, si hardhia e rrushit, ferra, dredhka, kulpra, etj. Këto bimë kacavirren, apo gjejnë mbështetësit e tyre në kërcellët e drunjve duke marrë në këtë mënyrë një gjendje të ndërmjetme në raport me bimët nëntokësore dhe të ulëta në njërën anë dhe drunjve të lartë në anën tjetër. Me këtë veçori, ato shndërrohen në ndërmjetës të mirë mes botës njerëzore dhe hyjnore. Lloji i tretë i botës fitomorfe ndërlidhet me *drunjte e drejtë dhe të lartë* ku pasqyrohet më së miri simbolika e

boshtit në raportin mes tokës dhe qiellit, përkatësisht personifikohet kundërvënja *poshtë / lartë* e cila mund të transformohet në kundërvënien binare *afër / larg*. Në kontekst të këtyre drunjve duhet të veçohet plepi dhe shelgu si dy drunj që paraqesin kufirin mes *thatësirës (tokës)* dhe *lagështirës (ujit)* (më gjerësisht, Murtezani, 2010: 51–60). Pra, siç mund të vërehet të gjitha kodet me prapavijë fitomorfe paraqesin kufirin midis dy gjendjeve, përkatësisht midis botës nëntokësore dhe tokësore, midis botës tokësore dhe qiellore e kështu me radhë. Në aspektin simbolik të gjitha kodet e kësaj natyre paraqesin attribute që ndërlidhen me një lindje të re, përkatësisht shënojnë kufirin midis “vdekjes” dhe “lindjes” së një jete të re që ndillet në mënyrë magjike edhe te bota njerëzore. Ndosh-ta, në këtë drejtim edhe më qartë paraqitet druri i plepit, përkatësisht veçoritë e gjethit të tij. Studiuesi Kaming thekson se dy anët e gjethit të plepit kanë nuanca të ndryshme të ngjyrës së gjelbërt. Si rrjedhojë e kësaj, plepi paraqet drurin e jetës – ngjyra e çelur e gjelbërt është ana ujore dhe paraqet hënën, kurse ngjyra e mbyllët e gjelbërt është ana e zjarrit dhe paraqet diellin. Së këndejmi, plepi zë vend të rëndësishëm në mesin e simboleve bipolare, pasi simbolizon edhe anën pozitive, por edhe atë negative. Në traditën kineze, gjethet e tij përfaqësojnë *jīn* dhe *jāng*, apo parimin lunar dhe solar. Në traditën greko-romake, plepi i bardhë paraqet kopshtin e parajsës, kurse plepi i zi paraqet ferrin. Plepi është simbol i Zeusit, përkatësisht Jupiterit dhe Herkulit, i cili në kokë ka bartur kurorë prej gjethesh plepi, veçmas kur lëshohej në ferr (Kamings, 2004: 219).

Fig. 1. Plepi – objekt ritualor

Kode me prapavijë antropologjike. Një ndër kodet më tipike, madje më të lashta, në kuadër të festave pagane që shënojnë kalim në një periudhë të re kohore, padyshim se është hierogamia, apo martesë e shenjtë e cila më vonë është shndërruar në një ritual me elemente kryekëput komike. Dukuria e tillë ka mbijetuar në fshatin Reçan të Gostivarit, por më herët ka qenë e pranishme edhe në fshatin Kalishtë po ashtu të Gostivarit. Me siguri se në këtë kontekst nuk mund të mos përmendet edhe rituali me maska që organizohet çdo vit në fshatin Bozovcë të malësisë së Sharrit. Ndoshta si më sinjifikative nga të gjitha këto rituale vlen të përmendet dasma e improvizuar në fshatin Reçan të Gostivarit që ndërlidhet me festën e Shëngjergjit si një ritual që shënon kalim në një periudhë të re kohore. Në aspektin e sotëm kohor, kjo dasëm e improvizuar posedon në brendinë e saj elemente komike e groteske, por me siguri se në një të ardhme të largët nuk ka qenë e tillë, pasi ka poseduar një përmbajtje krejtësisht religjioze, apo të shenjtë. Në të vërtetë, kjo dasëm e improvizuar nënkupton sot kinse martesën e një çifti të

ri, por që në fund të rezultojë se nusja e re ka qenë e gjinisë mashkullore, pasi shpalos identitetin e saj në fund të dasmës. Kjo ndikon që të pranishmit në dasëm të kaplohen nga të qeshurat.

Me siguri se kjo skenë në të kaluarën nuk ka qenë e kësaj natyre, por ka pasur një përmbajtje dhe një kuptimësi tjetër. Në të vërtetë, çifti i ri martesor që ka simuluar dasmën gjatë kësaj kremteje pagane kanë qenë të mbuluar me vegjetacion të ndryshëm duke pretenduar të personifikojë hyjnitë e kundërta gjinore nga kryqëzimi seksual i të cilave do të shtohet pjelloria e botës bimore. Poqese e lexojmë librin e famshëm “Dega e artë” të Frejzerit, atëherë do të shohim sesi është praktikuar ky ritual, apo kjo dasëm e shenjtë në të kaluarën e largët në disa vende evropiane. Sipas shembujve të Frejzerit, kryeprotagonistët, apo çifti martesor i dasmës së shenjtë që praktikohet më 1 Maj si ritual i llojit të vet, ishte i mbuluar me drunj, gjethe e bimë të ndryshme. Nga kjo mund të konkludojmë se paraardhësit tanë kanë personifikuar vegjetacionin, apo bimët si qenie mashkullore dhe femërore dhe kanë tentuar, sipas parimit të magjisë homeopatike ose imitative, të nxitin rritjen e drunjve dhe bimëve. Pra, këto imazhe, ose përfytyrime, nuk kanë qenë thjesht drama simbolike ose alegorike, skena baritore të argëtimit, por kanë qenë praktika magjike, qëllimi i të cilave ishte që të ndikonin në gjelbërimin e pyjeve, rritjen e kullosave, rritjen e të mbjellurave e kështu me radhë. Ishte e natyrshme të mendohet se nëse aktrimi i protagonistëve të mbështjellë me vegjetacion, imitonte saktësisht martesën e vërtetë të hyjnive pyjore, atëherë edhe praktika magjike do të ishte më e suksesshme në ndjelljen e shtimit të prodhimeve bujqësore.

Nga e gjithë kjo rezulton se martesë e drunjve dhe bimëve, nuk mund të ishte e frytshme pa bashkimin e vërtetë të çiftit bashkë-

shortor njerëzor që mishëronte njëkohësisht edhe çiftin hyjnor të botës nëntokësore nën përkujdejsjen e të cilit ishin edhe bota bimore, veçmas rrënjët e tyre. Nga bota e hyjnive, ndoshta një shembull tipik i kësaj natyre do të ishte miti dedikuar hyjneshës Afërditë dhe Adonisit. Ky i fundit, meqenëse ishte i vdekur, kthehej në tokë dhe bashkohej me të dashurën e vet – hyjneshën Afërditë. Nga bashkimi i tyre që zgjaste gjashtë muaj, toka, apo natyra menjëherë fillonte të gjelbëronte, por pas gjashtë muajve, natyra fillonte të venitej dhe vazhdonte periudha e dimrit pasi Adonisi kthehej në botën tjetër, apo në botën nëntokësore. Në këtë kontekst, ka edhe shumë shembuj tjerë, veçmas në mitologjitë e popujve të lashtë me ç'rast veçohet miti i Venerës romake. Pra, paraqitja e çiftit martesor në kuadër të kremtes së Shëngjergjit identifikohet me figurat e hyjnive, kryqëzimi i të cilave me siguri se do të ndikonte në pjellorinë e botës bimore. Në të vërtetë, çifti hyjnor ishte i ndërlidhur me pjesën nëntokësore nga e cila e kishin burimin edhe bimët, përkatësisht rrënjët e tyre.

Një veçori tipike e ritualeve të kalimit, edhe në kuadër të festave pagane, është dukuria e transvestizmit që mund të ndërlidhet njëkohësisht edhe me dukurinë e hermafroditizmit. Kjo dukuri vërehet pikërisht në ritualet e kalimit në një gjendje të re kohore, ashtu siç qe rasti me dasmën e fshatit Reçan të Gostivarit, por edhe me karnavalin e Bozovcës si dy manifestime që ndërlidhen me kremtet pagane të Shëngjergjit dhe Ditës së Verës, festa nëpërmjet të cilave aderohet në një periudhë të re kohore. Studiuësja Edibe Selimi Osmani ka vërejtur një dukuri të kësaj natyre edhe në fshatrat ortodokse të Rekës. Ajo thotë: “gjatë kremtes së Vasilicave që bie më 14 janar në fshatrat: Vallkavi, Vërben, Sencë, Zhuzhnjë, Nistrovë, Bibaj, meshkujt veshin ndonjë pjesë të veshjes kombëtare

të femrave; mbi rrobat, veshin gëzofë të gjatë deri në fund të këmbëve, në kokë mbështillen me shamia ndonjëri që të duket më qesharak, vë kësulë e përlyhet në fytyrë që të mos njihet. Vajzat vishen ndonjëra me tirq ose me ndonjë gëzof të keq të grisur, ndërsa kokën e mbulojnë me shamia. Në shëtitje dalin së bashku djem e vajza” (Selimi–Osmani, 1996: 29). Pra, siç mund të vërehet ndërrimi i gjinisë nëpërmjet veshjes është një element arkaik i ritualeve të kalimit.

Dihet se në ritet e kalimit si një element i rëndësishëm paraqitet inverzioni, përkatësisht përmbysja e rendit dhe e gjërave, apo tendenca për të qenë *ky* dhe *ajo*, pra një përzyerje e gjinisë, apo një tërësi e padiferencuar e gjërave. Bëhet fjalë për Kaosin, apo ditën e fundit të vitit kur ai pikëtakohet me Kozmosin. Dihet se në shumë mitologji të popujve të lashtë, Kaosi paraqitet si trajtë e padiferencuar në aspektin gjinor, pasi njëkohësisht i posedonte të dy gjinitë në vete. Si rrjedhojë e kësaj logjike, në shumë mitologji të botës, është i pranishëm miti i androgjinit. Kozmosi, apo krijimi i Botës në kuptimin e mirëfilltë të fjalës pasoi kur u bë diferencimi i gjinisë. Në mitologjinë greke, nga veza kaotike u krijuan Toka si diferencim i gjinisë femërore dhe Qielli si diferencim i gjinisë mashkullore. Pra, maskimi në një gjini tjetër, është i ndërlidhur me logjikën e përtëritjes simbolike të Kaosit, të një uniteti të padiferencuar që i paraprin Krijimit (Kozmosit). “Së këndejmi, në shoqëritë me strukturë të qartë rrënjësore mitike, ndërrimet ndërgjinore rituale të praktikuara në kuadër të disa solemniteteve dhe ceremonive të rëndësishme (si p. sh., ato të dasmës) do të mundej të interpretoheshin si “(...) veprim i fundit i konfuzionit seksual që i paraprin ndarjes definitive të gjinive të kundërta. Si rrjedhojë, në sekuencat të këtij rituali të *kalimit* (passage) mund të venerohet një mimezis i

llojit të vet të unitetit primordial gjinor. Ndërrimi i veshjeve në kuadër të këtyre ritualeve, sipas Delkurit, mbështetet në një ide të qartë: veçoritë dhe fuqitë e gjinisë së kundërt përvetësohen pikërisht para definimit përfundimtar të statusit gjinor të individit në grupin social, ashtu që androgjinimi simbolik i rishtarit apo inicuesit ka vlerë pozitive (Bojaxhievska, 1999: 55–56). Nga kjo mund të nxirret konstatimi se dita e fundit e Kaosit që identifikohet me ditën e fundit të dimrit ngërthen në vete një gjini të padiferencuar, apo integrim të dy gjinive të kundërta në një qenie të vetme që pastaj më vonë të ndodhë diferencimi i tyre në dy pjesë të kundërta gjinore, nënkuptohet pas fillimit të Kozmosit që identifikohet gjithsesi me periudhën verore, apo me kozmogoninë, lindjen e një bote të re.

Kode me prapavijë lëndore. Siç vërejtëm më lartë, edhe **veza** përfaqëson një element të rëndësishëm në kuadër të riteve të kalimit që ndërlidhen me festat kalendarike, veçmas të atyre që shënojnë aderim në një periudhë të re kohore. Veza si mjet ritualor praktikohet pothuajse në të gjitha mjediset shqiptare. Në këtë kontekst, në rajonin e pjesës toske të Strugës, një ditë përpara Ditës së Verës, apo “Ditën e Arifesë, më 13 mars, fëmijët zgjohen pa lindur dielli, i marrin vezët e ziera dhe shkojnë për kukurekë – kukuraqë (taçe) dhe lule të tjera që do t’i mbledhin në kojret (pyjet) e gështenjave. Duke mbledhur kukurakë (kukurekë) fëmijët i rrëkëllejnë vezët lëndinave. Me këtë rast ata do të thonë: “Për shëndetin e babës, për shëndetin e nënës si dhe për shëndetin e gjithë anëtarëve të tjerë të familjes” (Dervishi, 2005: 327). Po ashtu edhe në trevën e Kërçovës “vajzat ziejnë vezë dhe i ngjyrosin me ngjyrë qepe të kuqe. Vezët thyhen mes të rinjve dhe të rejave (që do të thotë se ai apo ajo që e ka pasur vezën më të fortë ia merr atij apo

asaj që i thyhet)” (Xhaferi, 2016: 56). Edhe në fshatrat e Tetovës dhe Gostivarit: “çdo familje zien vezë për fëmijët e vet. Ato i ngjyrosin me ngjyrë të kuqe. Lëvoret e vezëve nëna i mbështjell në shami të bardhë dhe i var në një pemë që jep fryte. Atje i ruan deri në Ditën e Shën Gjergjit, kur i hedh në ujin ku lan fëmijët për festë” (Selimi–Osmani, 1996: 64). Veza përdoret edhe gjatë Pashkëve te ortodoksët e Rekës: “të dielën e Pashkës të gjithëve u jepet nga një vezë. Është zakon që fëmijët të luajnë duke i cakëruar aty. Edhe fëmijëve mysafirë u jepen vezë të ziera si dhuratë” (Selimi–Osmani, 1996: 91).

Pra, veza paraqet kodin, apo simbolin më tipik që ndërlidhet me lindjen (kozmogoninë), apo me shpërfaqjen e një periudhe të re kohore, veçmas në kontekst të festave kalendarike, më konkretisht me Ditën e Verës, por edhe me Pashkët ku kemi edhe një mbish-tresim krishter. Përdorimi i saj imiton arketipin kozmogonik, pasi bota në shumë mitologji të popujve të lashtë krijohet nga veza. Në këtë drejtim, narracione mitike të kësaj natyre kemi te fenikasit, babilonasit, egjiptianët, hindusët, grekët e lashtë, etj. Madje, në disa nga këto narracione mitike thuhet se nga njëra pjesë e vezës, apo ajo e sipërmja, u krijua sfera qiellore, kurse nga pjesa tjetër, apo ajo e poshtnja, u krijua sfera tokësore.

Ndërkaq, në mite tjera arkaike (të Oqeanisë, Indonezisë, indianëve të Amerikës, pjesërisht të Indisë dhe Kinës) nga veza dalin edhe njerëzit e parë, stërgjyshërit, kurse në disa të tjerë edhe vetë hyjnia – demiurg, si për shembull: hyjnia egjiptiane e diellit Ra, si dhe Ptahi, Ishtari babilonas në figurën e pëllumbeshës, krijuesi indias Uishuakarman, Praxhapati, Brama etj., pastaj Erosi greko-orfeas, Pan–Kuja kinez, etj. Nga veza, hyjnitë krijojnë pjesë të ndryshme të kozmosit, si zakonisht nga pjesa e poshtme – Tokën, kurse nga

pjesa e sipërme – Qiellin. Veçmas është interesant imazhi poetik i krijimit të botës nga veza në disa pjesë të përfshira në epin e njohur finlandez *Kalevala*. Në mitologjinë indiane lidhur me procesin e krijimit të botës nga ana e demiurgut ose edhe lindjes së hyjnisë, rëndësi të madhe ka *tapasi* – ngrohtësia, veçmas ngrohtësia që lirohet kur pula qëndron mbi vezët, dhe *kama* – pasioni i krijuesit si burim i vullnetit dhe vetëdijes. *Kama* me të drejtë mund të krahasohet me *Erosin*, nënkuptohet në funksionin e tij kozmogonik. Pra, perceptimi i krijimit të botës nga veza kozmike është i përhapur në mitet polineziane, afrikane, finlandeze–hungareze, siberiane, indiane, Mesdheun e Lashtë, Lindjen e Largme, etj (Meletinski, 2002: 245–246).

Duke iu referuar kësaj çështjeje, studiuesi i famshëm i historisë së religjioneve, Mirça Elijade, nuk e pranon interpretimin empiriko – racional... veza nuk paraqet (sipas elementit mistiko – ritual) simbol të lindjes sipas modelit kozmogonik... Veza e konfirmon dhe nxit ringjalljen, andaj nuk është e ndërlidhur me lindjen, por paraqet kthim, përsëritje, apo mëkëmbje. Një shpjegim i këtillë përkon në mënyrë jashtëzakonisht të përkryer me praninë e saj në këto rituale, përkatësisht me festën kur fillon të lind një periudhë e re ciklike si rezultat i ndryshimeve që krijohen nga aspekti astronomik (Chevalier; Gheerbrant, 1983: 214). Me siguri se veza simbolizon lindjen e sërishme dhe përtëritjen, por sipas dëshmive më të lashta, veza në fillim paraqet embrionin, ose realitetin e parë. Funksioni i saj ciklik buron nga roli parak, përkatësisht krijimi fillestar i Botës. Nga e gjithë kjo rezulton se veza dhe përdorimi i saj në ritualet që shënojnë kalimin në një periudhë të re kohore ndërlidhet me shëndetin, mëkëmbjen, lindjen fillestare, tërësinë e padiferencuar parake, etj. Pra, thyerja rituale e vezëve, nënkuptonte lindjen ci-

klike të një jete të re që identifikohet me gjelbërimin e vegjetacionit dhe zhvillimin e kulturave bujqësore si të domosdoshme për mbijetesën e qenies njerëzore. Nga ana tjetër, ngjyrosja e vezëve që praktikohej në festat pagane përfitonte edhe një domethënie tjetër. Veza e ngjyrosur konsiderohet si mbrojtëse nga sëmundjet, fatkeqësitë elementare, etj.

Një kod tjetër i rëndësishëm etnokulturor me prapavijë lëndore është ndezja e **zjarreve** që është një dukuri tipike e festave kalendarike. Kjo praktikë rituale, te shqiptarët e Maqedonisë praktikohej sidomos gjatë festës të Ditës së Verës. Megjithatë, edhe gjatë ditës së Shëngjergjit aty-këtu vërehet ushtrimi i ritualit të ndezjes së zjarreve. Folkloristi Shefqet Pllana ka të drejtë kur thotë se “ndër popullsinë shqiptare të Kosovës, Maqedonisë, Malit të Zi, Preshevës etj., festa e Shëngjergjit është festë pranverore më e përhapur dhe në shumë pika përputhet me Ditën e Verës, madje në disa nga këto treva edhe identifikohet duke u shkruar Dita e Verës në Shëngjergj (Pllana, 1965: 228–229).

Etnologët e ndryshëm në tentim të përcaktimit të funksionit të zjarrit në këto festa të ciklit kalendarik dhe antropologjik, në shumicën e rasteve, lëvizin midis dy tendencave teorike që i kundërvihen njëra-tjetrës. Sipas tendencës së parë teorike, zjarri – jo vetëm në mitologjinë tonë, por edhe në mitologjinë e popujve tjerë, paraqet mjet të fuqishëm apotropeik që i mban në distancë demonët dhe e mbron njeriun nga ndikimet e tyre kobzeza. Ithtarët e parë të cilët pranisë së zjarrit ia atribuojnë vetitë e sipërpërmendura apo që ndërtojnë teorinë e ashtuquajtur “spastruese”, apo të purifikimit nga fuqitë e liga, janë Eduard Uestermaku dhe Eugen Mogu. Me siguri se në funksion të kësaj teorie shkon edhe rituali që është shënuar nga studiuesi Mumin Zeqiri. Ai shkruan se në fshatrat shqiptare të

rajonit të Kumanovës ndizeshin zjarre. “Thuaj e tërë popullsia për këtë festë të shënuar kallnin zjarre dhe bënin lojëra rreth zjarrit. Mandej, aty mbi zjarr, shkundnin shtrojet e leshta në mënyrë simbolike, sikur i digjin insektet si molcën, pleshtat, mizat etj. Gjithashtu edhe ata thuaja të gjithë kalonin nëpër zjarr duke qenë të besimit, se në atë mënyrë do t'i digjin të këqiat e tyre për atë vit” (Zeqiri, 2016: 129). Nga ana tjetër, ekziston edhe një teori tjetër e ashtuquajtur "solare" me përfaqësuesin e saj Uiljem Manhart, sipas së cilës, ndezja e zjarreve kalendarike është e ndërlidhur me lëvizjet e diellit në rrugën e tij ekliptike (sipas Frejzerit, 1977, 2: 356). Në këtë drejtim, prania e zjarrit në Ditën e Verës ka për qëllim që përmes magjisë imitative t'i transmetohet diellit energji e duhur nga zjarri i ndezur dhe në këtë mënyrë të rritet energjia e ngrohtësisë së tij që paraqet kusht të domosdoshëm për prodhime më të larta në sferën e bujqësisë.

Nga ana tjetër është me rëndësi të ceket edhe kërcimi i zjarrit nga ana e subjekteve të ritualizuara. Në këtë drejtim, studiuesja e njohur, Veleckaja, pretendon se kërcimi mbi zjarr është një ritual i transformuar i një rituali tjetër paraprak që ndërlidhet me fljimin. Në të vërtetë, ajo pretendon se dikur në zjarr është hedhur ndonjë fëmijë i gjallë në shenjë fljimi për hir të ndonjë perëndie, veçmas të bimësisë (sipas Petreska, 1998: 104). Në mitologjinë e popujve të lashtë ka gjurmë të shumta të këtyre hyjnive, si Adonisi, Atisi, Ozirisi, etj., të cilët vdisnin dhe ringjallehin periodikisht, ashtu siç vdiste dhe ringjallej edhe natyra. Një logjikë e tillë përkon edhe me ritin që praktikohet te ortodoksët e Rekës së Epërme, veçmas gjatë festës së Buzmit kur hiri i zjarrit të djegur gjatë kësaj nate hudhet të nesërmen në kopsht, ose në ara me qëllim që të nxitej pjelloria e rendimenteve bujqësore. Pra, nga hiri i zjarrit të lindte diçka e re,

ashtu siç ndodhte me hyjnitë e bimësisë, të cilët vdisnin dhe ringjallëshin në mënyrë periodike. Pra, zjarri dhe flaka paraqesin edhe ambivalencë të llojit të vet, sepse ngërthejnë në vete edhe hyjnoren edhe demoniaken, edhe krijimin edhe shkatërrimin, si veçori tipike të ritualeve të kalimit në një periudhë të re kohore. Nëpërmjet zjarrit në aspektin figurativ digjet një botë tjetër e identifikuar me dimrin me qëllim që pastaj nga hiri i tij të lind një botë e re, e mishëruar me pjesën tjetër të vitit, siç është periudha verore. Pra, zjarri edhe kur djeg diçka dhe rrënon, paraqitet në cilësinë e simbolit të spastrimit dhe mëkëmbjes së re, apo lindjes së re.

Në kuadër të riteve të kalimit që ndërliiden me festat pagane të motmotit me siguri se ka edhe shumë elemente tjera që me siguri pasqyrojnë logjikën arkaike të “vdekjes” së një periudhe kohore, apo të një bote të vjetër që identifikohet me dimrin dhe njëkohësisht “lindjen” e një periudhe të re kohore që identifikohet me verën, por synimi ynë ishte i kufizuar, në të vërtetë, të paraqesë vetëm strukturën e mendësisë pagane në perceptimin e dukurive të caktuara të realitetit objektiv.

3. Përmbyllje

Antropologu francez, Rozhe Kajoa, me të drejtë vë në dukje se festa popullore i ngjason një ushtrimi bashkëkohor të ritualit që i dedikohet parafillimit të ekzistimit të Gjithësisë, kohës primordiale, apo parake, kohës kreative supreme, përkatësisht asaj kohe në të cilën të gjitha gjërat, apo të gjitha qeniet, të gjitha institucionet janë fiksuar në trajtën e vet tradicionale dhe përfundimtare. Kjo kohë është pikërisht intervali në të cilin jetonin dhe krijojnë paraardhësit hyjnorë, mitet e të cilëve i bart, apo transmeton historia. Kjo është koha e vendosjes parake të Rendit, Harmonisë, krijimit të Kozmo-

sit nga gjendja e mëhershme e pështhjelluar e Kaosit (Kajoa, 1986: 41–42). Sipas kësaj logjike, nëpërmjet festave pagane, sidomos të atyre që posedojnë rituale të kalimit në brendinë e tyre bëhet aktualizimi bashkëkohor i një kohe primordiale, i një kohe parake në të cilën filloi të rrjedhë një kohë krejtësisht tjetër, por të cilës i paraprin ndodhi me prapavijë të shenjtë që përcaktuan edhe jetën e pasardhësve, përkatësisht bashkësive të ndryshme njerëzore.

Në të gjitha mitologjitë dhe relegjionet e botës, në bazën e tyre përmbytësore, qëndron ideja njerëzore e mëkëmbjes së vazhdueshme të Kohës e cila edhe pse rrjedh në mënyrë të pandërprerë, megjithatë konsumohet, apo harxhohet, andaj nevojitet mëkëmbje e kohëpaskohëshme e saj. Në shumicën e rasteve, kjo ide e mëkëmbjes ciklike të Botës dhe Natyrës realizohet nëpërmjet sistemeve mitiko-religjioze me përcaktimin e fundit dhe njëkohësisht fillimit të vitit të ri kalendarik. Festa në cilësinë e aktualizimit të kohës së krijimit, sipas Rozhe Kajoas, fillon në fazat kritike të ndërrimeve të periudhave kohore, apo atëherë kur duket se natyra mëkëmbet, apo kur ndodhin disa ndryshime të dukshme në natyrë, përkatësisht në fundin e periudhës dimërore dhe fillimit të periudhës verore.

Në të vërtetë, kalendari i festave pagane si bazë qenësore të organizimit të tij e ka ritmin jetësor të Kozmosit, të kundruar si luftë dramatike të fuqive që e jetësojnë lëvizjen qarkore në relacionin: jetë – vdekje – jetë. Në segmentin kulturor, kjo dramë kozmike paramendohet dhe venerohet nëpërmjet shembujve të botës bimore dhe shtazore, si dhe shembujve nga jeta e njeriut. Ndryshimet ciklike në natyrë, por edhe te njeriu shënohen nëpërmjet ushtrimit të praktikave rituale të cilat gjithsesi se kanë synime pragmatike pasi mëtojnë të ndjellin pjellori, mirëqenie etj.

Pra, synimi i ritualit, jo vetëm në kuadër të festave kalendarike, por edhe më gjerë, është që ta vë në dukje marrëdhënien që ekziston mes përvijës fizike, normave shoqërore, përkatësisht parimin mbi të cilin bazohen struktura shoqërore dhe sistemi i vlerave, nga njëra anë, dhe bota e iracionalitetit, nga ana tjetër. Besimi se fuqia e cila konsiderohet si burim i jetës, shëndetit, pjellorisë dhe begatisë është e lokalizuar në botën tjetër ndikon që bota njerëzore të kërkojë mekanizëm adekuat të vendosjes së një lloj komunikimi, pikërisht me botën tjetër, nënkuptohet nëpërmjet ritualit që ushtrohet në ditë të caktuara që shënojnë kthesë vendimtare në ritmet e natyrës. Në kuadër të këtij gjykimi, me të drejtë thekson antropologu britanik, Edmund Liç, se detyra e praktikës religjioze, qoftë edhe asaj me prapavijë pagane, është vendosja e urës ndërmjetësuese mes kësaj bote, apo botës njerëzore dhe botës tjetër, apo botës hyjnore me qëllim që kjo e fundit të ndikojë në sigurimin e prodhimeve bujqësore si bazë e patjetërsueshme e ekzistencës së qenies njerëzore (Liç, 1983: 109).

BIBLIOGRAFIA dhe shkurtesat:

- Asani, Bexhet (2012): *Këngët popullore rituale toske të trevës së Strugës (Studim monografik)*. Strugë.
- Bojaxhievska, Maja (1999): *Androgin. Utopija na sovrsheniot poll.* (mito-kritički esej). Signapres. Skopje.
- Bowie, Fiona (2009): *Antropologjia e religjionit. Hyrje*. Tabernakul. Shkup.
- Chevalier, J.; Gheerbrant, A.: (1983): *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Nakladni Zavod MH. Zagreb.
- Dervishi, Nebi (2005): *Etnokultura e fushëgropës së Ohrit*. “Çabej”. Tetovë.
- Fetahu, Petrit (2004): *Studime folklorike dibrane*. Dibër.

- Frejzer, Džejms (1977): *Zlatna grana: proučuvanje magije i religije*. Knj. 1, 2. BIGZ. Beograd.
- Lič, E. (1983): *Kultura i komunikacija. Logika i povezivanja simbola. Uvod u primenu strukturalističke analize u socijalnoj antropologiji*. Beograd.
- Kajoa, R. (1986): Teorija praznika. *Kultura*. Časopis za teoriju i sociologije kulture i kulturnu politiku. Br. 76–77–78. Beograd.
- Kamings, T. Endru (2004): *Sve o simbolima*. Narodna knjiga. Alfa. Beograd.
- Kasirer, Ernst (1985): *Filozofija simboličkih oblika. Mitsko mišljenje*. Drugi deo. Novi Sad.
- Mehmedi, Neshat (2016): Dita e Verës në Malësinë e Sharrit. *Dita e Verës te shqiptarët e Maqedonisë*. SCUPI–15, ITSHKSH. Shkup
- Meletinski, E. M (2002): *Poetika na mitot*. Tabernakul. Skopje.
- Murtezani, Izaim (2010): *Festa e Shëngjergjit te shqiptarët e Maqedonisë*. Shkup.
- Petreska, Vesna (1998): *Proletnrite običai i veruvanja kaj Mijacite*. Institut za folklor “Marko Cepenkov” – Skopje.
- Pllana, Shefqet (1965): Këngët e motmotit ndër shqiptarë. *Gjurmime albanologjike*. 2 / 1965. Fakulteti Filozofik i UP. Prishtinë.
- Selimi–Osmani, Edibe (1996): *Rite e besime popullore në viset e Tetovës dhe Gostivarit*. SHB “Asdreni”. Shkup.
- Xhaferi, Hamit (2016): *Simbolika e Ditës së Verës në trevën e Kërçovës*. Dita e Verës në Strugë. SCUPI, ITSHKSH–15. Shkup.
- Zeqiri, Mumin (2016): *Besime popullore shqiptare. Rite e mitologji në rajonin e Kumanovës*. ITSHKSH. Shkup.

BUKURJE MUSTAFA

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore
të Shqiptarëve, Shkup*

GJURMË TË KALENDARIT KREMTUES POPULLOR ME PRAPAVIJË ORTODOKSE NË F. PATISHKË TË KARSHIAKËS SË SHKUPIT

Abstrakti

Në rajon të rrethit të Shkupit janë vendosur fshatra të lashtë me një trashëgimi e pasuri etnokulturore, e cila i është lënë kohës që gradualisht ta gërmojë e ta shkatërrojë dhe të humbë së bashku me popullatën dhe të kaluarën. Kjo na bën që vështirësinë etnokulturore ta shtrijnë mes të kaluarës e të sotmes, sidomos në fshatra që janë unike dhe që ende frymojnë dhe bartin me vete tërë atë bagazh kulturor e fetar dhe jo vetëm. Hulumtimet e më hershme, si gjuhësore, po ashtu edhe etnografike, datojnë që nga periudha para Luftës së Dytë Botërore, 1929–1931, si rajon gjeografik, i cili në atë kohë ishte nën juridiksionin e Mbretërisë së SKS–ës, si Serbi Jugore. Ndërlidhja qëndron në një hulumtim me interes për të shkruar gjurmëve të kremteve fetare, duke e marrë parasysh përkatësinë qind për qindëshe të sotme myslimane të këtyre fshatrave. Konkretisht një fshat ka tërhequr interesimin e studiuesve serbë dhe ky është fshati malor Patishkë, që ndodhet larg Shkupit 35 kilometra. Interesimi i këtyre studiuesve, ka qenë i nxitur nga fakti i zërave në atë kohë, se ekziston fshat ku jetojnë shqiptarë myslimanë dhe shqiptarë ortodoksë, të cilët kanë jetuar në një har-

moni ndërfetare e që ka kundërshtuar botëkuptimin e deriatë—hershëm se një gjë e këtillë nuk ekziston dhe se s'është e vërtetë. Faktet që i japin këta studiues, e mbështesin një realitet tjetër nga ajo që ata donin të paraqitnin. Tendencat për të argumentuar këto ide të tyre, edhe Skoku, edhe Filipoviçi, i mbështesin në emërtimet e kremteve fetare ortodokse e që e lidhin me përkatësinë nacionale të tyre edhe pse mes tyre njihen dhe përdoren edhe emërtime shqipe të kremteve. Edhe ata vetë janë kontradiktorë në disa nga konstatimet e tyre, por ekzistojnë gjurmë të disa nga kremtet, të cilat edhe sot mund të vërtetohen.

Sa i përket kremteve të kalendarit popullor se sa janë këto fetare a jo, e mbështesin edhe shumica, që janë të prerë se festat kishtarë nuk kishin karakter fetar, gjë që e thotë edhe Franc Nopça, por dhe banorët më të vjetër se kremtet i kanë festuar bashkarish.

Ky punim ka për qëllim të verifikojë atë që mund të gjejmë në terren dhe të ndërtojme një vështrim të mbështetur rreth asaj çfarë është e vërteta edhe pse jemi të vetëdijshëm se të vërtetë absolute nuk ekziston, por duhet të jemi të kujdesshëm në prezantimin e fakteve, sepse nuk është i dobishëm për askënd shtrembërimi i të vërtetës.

Rajoni i rrethit të Shkupit karakterizohet me fshatra malorë, të cilat për shkak të pozicionimit të tyre kanë mbetur sikur të harruara nga koha dhe nga njerëzit. Ky rajon njihet me emrin Karshiakë dhe përbën grup më vete prej diku 61 fshatrash, me shumicë të fshatrave shqiptare dhe një pakicë të fshatrave të maqedonasve myslimanë, të a.q. torbeshë, por edhe të disa etnive, si maqedonas, boshnjakë e romë. Mes fshatrave të këtij rajoni është edhe fshati malor Patishkë i vendosur nën malin e quajtur Karaxhicë.

Rrëfimi i njerëzve që shpirtërisht janë të lidhur me jetën dikur në këto fshatra, na japin informacione të dobishme për vrojtime serioze etnografike, gjë e cila ka filluar që nga hulumtimet e para Luftës së Dytë Botërore. Ky rajon ka qenë objekt interesimi nga hulumtues, kryesisht serbë, si rajon gjeografik, i cili në atë kohë ishte nën juridiksionin e Mbretërisë së Serbëve, Kroatëve dhe Sllovenëve dhe merreshe si Serbi Jugore. Vetë fakti se në Patishkë jetonin njerëz të dy besimeve të ndryshme, ortodoksë e myslimanë, por që flitnin shqip, tërhoqi vëmendjen kryesisht në dy lëmi, gjuhë dhe etnografi. Dy emra u dalluan në këtë kohë, në njërën anë ishte P. Skoku, i cili merrej me emërtimet e kremteve fetare dhe që promovonte idenë e përkatësisë kombëtare, duke aluduar në serbë të shqiptarizuar. I dyti ishte Milenko Filipoviqi, i cili e vizitoi fshatin Patishkë, ku i zhvilloi hulumtimet e tija etnografike, i nxitur nga zërat që ishin përhapur në këtë kohë: “Më interesoi ai fshat, përkatësisht banorët e tij, sepse më tërhoqi vëmendjen se atje pranë shqiptarëve myslimanë, banojnë edhe disa shqiptarë ortodoksë”.¹ Mirëpo, qëllimi i shkuarjes atje, nuk mund të thuhet se ishte shkencor. Ai pranon se nga të dhënat e marra nga komuna do t’i hedhë poshtë, sipas tij mashtrimet se në rrethinë të Shkupit jetojnë shqiptarë ortodoksë.² Lidhja e fesë dhe e përkatësisë së caktuar kombëtare, ka qenë tendencë e një realiteti tjetër. Idetë e pranisë së serbëve në këtë fshat, veç më në hulumtimet e mëvonshme ndryshojnë, duke pohuar se këta janë maqedonas ortodoksë.³

Jashtë qëllimeve dhe tendencave të këtilla, fshati Patishkë është ende i gjallë dhe fshatarët flasin për atë që kanë qenë dikur. Është fakt i pamohueshëm, se si ortodoksët, si myslimanët, vijnë nga ra-

¹ Миленко Филиповиќ, Патишка, Јужни преглед, бр.4, Скопје, 1931, 163.

² По ату.

³ Shembull është “Слив Маркове Реке”, Јован Трифуноски, 1958, Shkup.

joni i Rekës së Epërme, mirëpo shumë herët janë vendosur këtu dhe me vete kanë bartur edhe tërë trashëgiminë shpirtërore e kulturore në vendbanimin e ri. Duke u kthyer në kujtimet e tyre, ata nuk fshehin, as prejardhjen e as kremtet, që sot më llogariten kish-tare ortodokse dhe idenë se bëhet fjalë për festa të përbashkëta edhe pse që atëherë ishin të përcaktuar, një pjesë myslimane e tjetra ortodokse. Harmonia e festimeve të përbashkëta, fare nuk bënte dallime dhe në këtë drejtim ky fshat është i unik. Dallime në gjuhë e në veshje nuk kishin. Shpesh kur i pyet patishkasit për bashkëfshatarët ortodoksë, ata përgjigjen: “*Kemi patun një gjuh, një mvesh e tjetër fë*”.⁴ Këtë nuk e thonë vetëm fshatarët, po të njëjtën gjë e vëren edhe Skoku edhe Filipoviqi. Skoku thotë: “Si edhe serbët, edhe këta shqiptarë ortodoksë të Patishkës i festojnë kremtet e krishtera. Meqenëse terminologjia e tyre fetare është kryesisht sllave (p.sh. *nēsër kemi sllāv, un i slaviti sv. Nikola–Shinkolën, Varvārën, patericë*), përveç terminologjisë tjetër të krishterë me origjinë sllave (si bú(ë)dnik përveç fjalës latino–shqipe Kshndellë), mund të thuhet gati me siguri se këta janë serbë të shqiptarizuar”.⁵ Në këtë kontekst ai vazhdon: “Dy emërtimet e fundit (*Shindërđi, Shmitri*) janë thjeshtë shqiptare – të krishtera, ndërsa i pari (*Bllagaveshti*) është huazuar nga serbo–maqedonishtja. Është e qartë se dy emërtimet e krishtera të fundit i kanë sjellë nga atdheu i tyre. Këto emërtime janë të kohës kur ende nuk ishin muslimanë. Shprehjen e parë (*Bllagaveshti*) e kanë huazuar në visin e ri”.⁶ Se sa i thellë dhe i ndërlidhur është kalendari i kremteve dhe ai i punës e i jetës së këtyre fshatarëve, Skoku, e thotë në vazhdim: “Megjithëse shqip–

⁴ Avdyl Alili, (1955-2015).

⁵ P. Skok, Hulumtime gjuhësore te popullsitë josllave të luginës së Shkupit, Studime gjuhësore I, Prishtinë, 1978, f. 83.

⁶ Po aty.

tarët janë muslimanë, në kalendarin e tyre popullor ata megjithatë përdorin emërtime shenjtarrësh kristiane sa herë që duhet të përcaktohet data e punëve të ndryshme të fushës. Kështu kohën për punë të fushës e përcaktojnë sipas *Blagaveshtit*, *Shindërdit*, *Shmitrit*.⁷

Çështjen e etimologjisë të emërtimeve të kremteve e argumentojmë edhe në terren, pa tendencë të ndonjë zbërthimi analitik, se në esencë duhet pranuar edhe idenë që të shumtët e thonë “festat kishtare nuk kishin karakter fetar”.⁸

Filipoviqi studimin e tij e përqendron në ritet e festimit dhe emërtimet dhe atje ku gjen paralelet gjegjëse shqipe i jep bashkarish, “Sërbët në Patishkë thoshin “Bozhiq” e në shqip *Kshndele*”.⁹ Po edhe *Pashk*, *krezhmë/kreshm*, *ajaz(s)m* etj.; ai jep edhe: *Shill Buem*, ... *Shen Brie*...¹⁰ Për disa nga emërtimet e kremteve të gjuhës shqipe nuk ka dyshim se janë të mëhershme dhe janë bartur me vete dhe në këtë drejtim, përsëri vetë Filipoviqi thotë: “Ka të dhëna, të cilat flasin për lidhjet etnike me shqiptarët e vërtetë, që mund të shpjegohet me atë se paraardhësit e fiseve ortodokse në Patishkë kanë sjellë me vete disa njohuri të gjuhës shqipe që nga Reka ...”¹¹. Kjo ide e kundërshton idenë e Skokut se bëhet fjalë për “sërbë të shqiptarizuar”. Këtë e themi ngase disa nga këngët a rrëfimet e kremteve, ashtu si edhe një pjesë të lutjeve në gjuhën shqipe, thuhet nga plakati përmendsh, të mësuara nga të parët e

⁷ Po aty.

⁸ “Edhe Hahnit i ka rënë në sy në 1867, që festat kishtare nuk kishin karakter fetar”, Pikëpamjet fetare, doket dhe zakonet e Malcisë së Madhe, Franc Nopça, Tiranë, 2012, 76.

⁹ Миленко С. Филиповић, Обичаји и веровања у Скопској котлини, Српски етнографски зборник, књ. LIV, Живот и обичаји народни, књ. 24, Београд, 1939, 376.

¹⁰ Миленко Филиповиќ, Патишка, Јужни преглед, бр.4, Скопје, април, 1931, 172.

¹¹ Po aty, 169.

tyre, derisa lutjen në gjuhën serbe u duhet ta lexojnë.¹² Po ashtu, ai thotë: “Në Patishkë gratë ortodokse qajnë me ligje në gjuhën shqipe, njëjtë si këto qajnë me ligje edhe gratë e shqiptarëve në katund”.¹³

Edhe Skoku, e vëren mosnjohjen e gjuhës sllave nga ana e plakave ortodokse, me të cilën dëshmohet teza e mungesës së bilinguizmit, e theksuar te gratë dhe te fëmijët të moshës 12 vjeçare.¹⁴

Sot ka gjurmë të këtyre kremteve dhe gjenerata diku mbi 45 vjeçare i dinë edhe këngët që janë kënduar dikur për këto festa. Hulumtimin e fundit që e bëra në këtë fshat, gjatë vitit 2015, tregojnë se sot ka shumë pak nga ajo që e kanë praktikuar si fëmijë. Ritet dhe zakonet, në pjesë më të madhe i praktikojnë gratë dhe fëmijët. Ende fëmijët dalin e kërkojnë vezë për *Ditën e Verës*, që e shënojnë më 14 mars edhe përkundër thirrjeve të hoxhës së fshatit se ky nuk është kalendar i tyre. Ata janë të vetëdijshëm për këtë gjë, por disa adete, si i thonë këtu, po shkojnë drejt zhdukjes.

¹² Filipoviqi thekson se plakat (ortodokse) nuk i dinë mirë lutjet në gjuhën serbe edhe pse i kryenin ritet fetare: ”Duke u kryqëzuar, plakat thonë:” Во имја оца ...”, ndërsa Оче наш/Ati ynë, nuk e dinë të tërin, kështu që lexojnë aq sa dinë (“Оче наши иже јеси на небеси, да светитсја име твоје, да биде царство твоје”) dhe shtojnë: “*I madhi zot mom shoka durt e me mnit per n dis. Rue zhit krstenin pambramnet here ete mu!* Kjo shtohet, përkatësisht thuhet kurdoherë që i lutet Zotit”. Po ashtu, Filipoviqi vëren se edhe troparet e Vodicave e të Pashkëve i dinë deri diku. (Миленко Филиповиќ, Патишка, Јужни преглед, бр.4, Скопље, април, 1931, 172.

¹³ Миленко С. Филиповић, Обичаји и веровања у Скопској котлини, Српски етнографски зборник, књ. LIV, Живот и обичаји народни, књ. 24, Београд, 1939, 463

¹⁴ P. Skok, Hulumtime gjuhësore te popullsitë josllave të luginës së Shkupit, Studime gjuhësore I, Prishtinë, 1978, 88.

Shantanasi

Shantanasin, Filipoviqi e jep si festë të përbashkët, për myslimanët e për ortodoksët e këtij fshati.¹⁵ Shënimi i kësaj feste është sipas kalendarit të vjetër, më 18 janar. Kënga që këndohet në këtë ditë është shqipe:

*Frye e bgjer Shantanas
da ta therim capin e madh
capin e madh me kumbon
da na vine baba prom*

Filipoviqi thotë se në këtë ditë kanë therur kurban, që është e përfshirë edhe në vetë këngën, por fshatarët e mohojnë këtë gjë, ndoshta nga fakti se shumë më herët ka filluar zbehja e riteve. Therja e kurbanit është kryer si pjesë e festave edhe gjatë Shëngjergjit e të Shënitrit edhe nga shqiptarët (mendohet këtu në ata të besimit myslimanë).¹⁶

Filipoviqi flet edhe për zierjen e grurit të përzier me fara tjera dhe thotë se këtë e bënin “për shëndet”.¹⁷

Bllagavesti

Kremtimi i kësaj feste është sipas kalendarit të ri më 7 prill¹⁸ dhe këtu ka një mospërputhje, më të vjetrit e thonë datën e saktë,

¹⁵ Миленко Филиповиќ, Патишка, Јужни преглед, бр.4, Скопје, април, 1931, 171.

¹⁶ Миленко С. Филиповић, Обичаји и веровања у Скопској котлини, Српски етнографски зборник, књ. LIV, Живот и обичаји народни, књ. 24, Београд, 1939, 89.

¹⁷ Миленко Филиповиќ, Патишка, Јужни преглед, бр.4, Скопје, април, 1931, 171.

¹⁸ Emërtimi “*bllagavest*” është i përbërë nga dy fjalë sllave “*bllago*” që do të thotë “i ëmbël, i mirë” dhe “*vest*” që ka kuptimin “*lajm*”, “*lajm i mirë*”.

ndërsa të rinjtë e japin 6 prillin si datë, gjë që tregon se më nuk e shënojnë këtë festë.

Në Bllagavest i shpojnë veshët vajzave, me besimin se nuk do të ndjejnë dhimbje, mirëpo në përcaktimin e kohës, ata këtë e lidhin me moslëvrimin e tokës: *“I çpojn veshet kur nuk lavrojn, lavro nuk bon; i çpon veshet ndaj grue, kur nuk lavrojn”*.¹⁹

Edhe me këtë kremte lidhet edhe një rrëfim i shkurtër i ngjashëm me Ditët e Plakave, *“Bllagavest, Bllagavest, treqin dhi një jarec”* apo *“Baba n’Karab 300 dhi një jarec e kan mbyttun”*; edhe pse njerëzit rrëfejnë se treqind dhi janë mbytur nga të ftohti i madh, bora e shiu dhe vetëm “një jarec” (*dhi* – sllave) ka mbetur gjallë.

I intervistuari R. Sh.: *“per Bllagavest ... kallzojn ato veç një i ka mbet, një çasi dhi, treqind i ka mbyt, koha e keqe, veç një i ka mbet prej asaj ... bor e madhe ... ka dal bor e madhe ... e ja ka mbyt t’gjitha ...”* E intervistuar Q. Z. thotë: *“... ka kapercye bllagavestin dhe kan dal ...”*. E intervistuar K. Sh. vazhdon: *“... ja ka nis vdor e shi e ja ka mbyt t’gjitha veç njo i ka mbet, ... njo ka mbet krejt u kan mbyt ... ters ty t’kan dftue ... na s’e dim kta ... krejt u kan mbyt veç njo ka mbet i gjall, veç një dhi”*.

Vasilica

Vasilica është kremte që shënohet sipas kalendarit të ri, më 14 janar. Riti kryesor i kësaj kremte është “buka me pare”, përkatësisht përgatitja e një lloji gatese të ngjashme me flinë e që këta e quajnë *nderdhi* / ndrydhe.²⁰ Paragjykini dhe besëtytnia që lidhet me gjet–

¹⁹ Hanife Ymeri amvise 1972, intervista: maj 2016 e zhvilluar nga Ibe Mustafa.

²⁰ Edhe në fshatra të Rekës së Epërme siç është f. Nistrovë, gjatë kësaj feste përgatitet “flia me pare”, Lepa Spasenovska (1933), intervista: mars 2016 nga Ibe Mustafa.

jen e pares ka të bëjë me atë që kush e gjen paren do e ndjek fati. Por kjo sipas grave lidhej edhe me një parashikim, ato thonë po qe se e gjen femra, kafshët e shtëpisë do të lindin femra, po qe se e gjen mashkulli, atëherë kafshët shtëpiake do të lindin meshkuj.

Në lidhje me ritet e Vasilicës, të intervistuarit u shprehën kështu:

Vasilica nderdhiet bonjin, si i thoni ju: ... nderdhi/ndrydhe, te çoshi tepcis e ve një par a midis tepcis një par, një pes dinar; E intervistuar K.Sh.: ... kush i gjon ai ka nafak ... E intervistuar Q. Z.: ... e bojn si fli mbrape e ndrydhin; fli, n'qull i flis e kan bo ... mbrapa e ndrydhin e bonjin nderdhi e bojn copa-copa, njëher me rende e bojn si fli dhe e çesin at paren E intervistuar K. Sh.: ... e pje kin edhe e ven at paren, mbasandej kur piqen me saçin e ndrydhim, kush e gjon paren ka nafak ...; e intervistuar Q. Z.: ... kur ta gjojn femnat bone hajvani femna, me e gjet mashkullit bon hajvani mashkull, ... me gjet ja djali ja burri bojn hajvani mashkullor.

Një tjetër rit i mbarësisë dhe i parashikimit nga gratë në këtë festë është kërcitja e grurit mbi kofitor, sa anëtarë ke aq kokrra grurë i hedhin dhe po qe se e ka djalin e fejuar edhe për të fejuarën do ta hedhë. Nëse kokrra e grurit kërcen, atëherë do të jetë një vit i mbarë për të e nëse nuk kërcen e digjet, parashikohet se ai vit për të nuk do të jetë i mbarë. Por grave ju kujtua edhe një parashikim tjetër i jetëgjatësisë që lidhet me grurin mbi zjarr; për sa herë që kërcen aq vjet do rrosh, po nëse digjet parashikimi është se do të vdesë.

Gjatë qëndrimit në Patishkë, në lidhje me *Vasilicën*, bashkëbiseduesit u shprehën kështu: “K. Sh. ... *mbasdarke mblihdshin fâmilja vet çasnim grun mbi çymbet kujt i kcen gruni ... sa here kcen sa moti do rojsh, mbasandej ty ... mbi çymbet tak, ai si t'kcene, a da e ve per mu, kecj një her do roj, një mot, dy, tri ... si t'digjet do*

*t'vdeq ... thoshin, ... aq vjet do rojne njeri ... ashtu athere kan thon m'at vaket; H. Y. ... si t'çase gruni do rojsh e ke jet a si t'digjet do vdeq.*²¹

Përsëri, shfaqen zbrazëti në rrëfimin e riteve, gjë e cila na çon drejt asaj që të citojmë Filipoviqin dhe fatmirësisht të intervistojmë një person më të vjetër, që sërish mbështetet në kujtimet. Filipoviqi tregon: “Edhe te serbët në Patishkë mblidheshin fëmijët, të maskuar shkonin shtëpi për shtëpi në Vasilicë ose “Shën Vasil”, gjatë ditës, nëpër shtëpitë e ortodoksëve. Kryesori është “bajraktari”, i cili e mban flamurin (një shami të thjeshtë në majë të shatës) me një mollë sipër, derisa një nga të tjetër mban zilen e një tjetër u bie teneqeve dhe këndon kur mbërrijnë në shtëpinë e dikujt: *Çekër, çekër, Vasilica, Daj ni baba, krpavica!*”²² Por ky nuk i vazhdon vargjet, sepse kënga është pak më ndryshe: *Vasilica, Vasilica, Daj mi baba korpavica. Me një moll, me një dardh t'dale ftyra e bardh*”²³ Kënga e bën të besueshme këtë rit, i cili që moti është harruar dhe gjeneratat e reja nuk e dinë. Filipoviqi, po ashtu flet edhe për një rit po aq të vjetër e që e gjejmë edhe te popujt tjerë të Ballkanit. Ai thotë: “Vashat, të fshehura në tavan, përpiqen të heqin mollën nga bajraku, që të martoheshin më shpejt. Ka qenë e obliguar që të japin kontribute. Kontribute më të larta në para jepnin dhëndurët (një deri në dy “çerekë” ose “mexhite të bardhë”), por janë dhënë edhe kontribute për fëmijë nën moshën njëvjeçare. Këta “vasiliçarë”

²¹ Shënimet për personat e intervistuar gjenden në fund të këtij shkrimi, te intervista e 14 marsit 2015.

²² Миленко С. Филиповић, Обичаји и веровања у Скопској котлини, Српски етнографски зборник, књ. LIV, Живот и обичаји народни, књ. 24, Београд, 1939, 382.

²³ Istref Beqiri, f. Patishkë, (1928-2015) intervistë e zhvilluar nga Ibe Mustafa 31.12.2014.

më në fund do të shkonin te shtëpia më e varfër, ku do t'i ndanin paratë dhe nga ushqimet e mbledhura do të përgatitnin darkë”.²⁴

Në kalendarin popullor të këtij fshati, njihen edhe festat tjera, si: *Shyngjergji*, *Verzhilla* (një ditë para Shëngjergjit), *Shmitri*, *Vo(a)dica*. Në lidhje me Ujët e bekuar ose Ajazmë, Filipoviçi e jep edhe një informacion tjetër: “Dikur të gjithë shqiptarët merrnin, por edhe tani disa gra myslimane kërkojnë ujët e bekuar “*ajasmë*”).²⁵ *Dita e Verës* ka rite të shumta, por ka edhe një që e praktikojnë fëmijët, duke shkuar shtëpi për shtëpi e duke bërtitur: *Ku i keni kışet e poçet?* dhe e zonja shtëpisë u përgjigjet: *Ner verniket, ner çerep!* Duke munguar sqarimi nga ana e fshatarëve, sipas gjitha gjasave, ky rit është bart nga Pashkët, sepse kjo festë fare nuk përmendet nga vendasit, por gjithashtu edhe Filipoviçi paraqet një të dhënë që mund të merret si i vetmi sqarim i arsyeshëm.²⁶ Po ashtu, gjë e përbashkët për të gjitha këto ditë festive është ndalesa për të punuar, sidomos gratë që punojnë punë dore, me besimin e tersllëkut.

Natyrshëm që ndryshime ka, por me rëndësi që të kemi mundësinë e vërtetimit të së kaluarës, sepse është thjeshtë trashëgimi popullore

²⁴ Миленко С. Филиповић, Обичаји и веровања у Скопској котлини, Српски етнографски зборник, књ. LIV, Живот и обичаји народни, књ. 24, Београд, 1939, 382.

²⁵ Миленко Филиповић, Патишка, Јужни преглед, бр.4, Скопје, април, 1931, 171.

²⁶ Filipoviçi thotë: “ Këto ditë janë respektuar edhe te myslimanët. Në Të Premten e Madhe në tregun e prodhimeve bujqësore mund të shiheshin vetëm grumbuj të enëve të dheut, të cilat i sillnin poçarët e Draçevës. I sillnin kryesisht për myslimanët, të cilët në të Enjten e Madhe dhe në të Premten e Madhe blinin enë të reja të dheut, që në shtëpi të kenë diçka nga dheu, sepse në të Premten e Madhe është varrosur Krishti”. Po ashtu, ai tregon se janë ngjyrosur vezët; “më parë ngjyrosin tri copë (vezë), të cilat vendoseshin e ruheshin pranë ikonës, e pastaj edhe të tjerat. Të Premten e Madhe asgjë nuk ziejnë”. Миленко С. Филиповић, Обичаји и веровања у Скопској котлини, Српски етнографски зборник, књ. LIV, Живот и обичаји народни, књ. 24, Београд, 1939, 394.

pa implikuar në çfarëdo qoftë mënyre përkatësinë kombëtare e respektin ndërfetar.

Të dhëna për personat që u intervistuan:

Istref Beqiri, (f. Patishkë, 1928–2015), intervistë e zhvilluar nga Ibe Mustafa dhe e realizuar në Shkup më 31 dhjetor të vitit 2014.

Avdyll Alili, (f. Patishkë, 1955–2015), intervistë e zhvilluar nga Ibe Mustafa dhe Bukurie Mustafa e realizuar në Shkup më 28 janar të vitit 2012.

Lepa Spasenovska, (f. Nistrovë– Rekë e Epërme, 1933), intervistë e zhvilluar nga Ibe Mustafa, e realizuar në Shkup në mars të vitit 2016.

Më 14 mars 2015, intervistë e realizuar nga Bukurie Mustafa dhe Ibe Mustafa. Të intervistuar: Rushit Shaqiri– arsimtar në shkollën e fshatit, 1964; Kadime Shaqiri, amvise, e lindur më 1969, e shoqja e Rushit Sh.; Hanife Ymeri, amvise, e lindur më 1972, motra e Kadimes (të gjithë banorë të Patishkës). Qerime Zeqiri, amvise, e lindur më 1958, (e f. Patishkë, banon në Shkup).

Bibliografi:

Филиповиќ, Миленко. Патишка, Јужни преглед, бр. 4, Скопје, април, 1931, 163– 174.

Филиповић, Миленко С. Обичаји и веровања у Скопској котлини, Српски етнографски зборник, књ. LIV, Живот и обичаји народни, књ. 24, Београд, 1939.

Норџа, Франс. Пикëпанјет fetare, doket dhe zakonet e Malcisë së Madhe, Tiranë, 2012.

Skok, Petar. Hulumtime gjuhësore te popullsitë josllave të luginës së Shkupit, Studime gjuhësore I, Prishtinë, 1978, 81–102.

Трифуноски, Јован. “Слив Маркове Реке”, Скопје, 1958.

MUSTAFA IBRAHIMI

UEJL, Tetovë

RITUALE DHE CEREMONI GJATË FESTËS SË SHËNGJERGJIT (SHINIERGJIT) NË RAJONIN E PELAGONISË

Dita e Shëngjergjit është kufiri kohor ndërmjet dimrit dhe verës dhe është kulmi i festave popullore në kalendarin e riteve pranverore. Është e krenme me rite të thuash krejt pagane. Sipas kalendarit julian, kjo festë bie më 23 prill, ndërsa sipas kalendarit gregorian më 6 maj. Shën Gjergji konsiderohet mbrojtës i kopeve, i bujqve, i gjelbërisë pranverore dhe i familjes dhe në origjinë kjo festë ka të bëjë me kultin e pjellorisë e të prodhimtarisë bujqësore, prej nga edhe vetë emri Gjergj, rrjedh nga greqishtja e vjetër që do të thotë bujk. (Tirta 2004:256).

Të shumta janë ritualet dhe zakonet popullore shqiptare kushtuar kësaj feste të respektuar të Shëngjergjit, ku mëngjesin e parë të Ditës së Shëngjergjit vajzat, djemtë dhe fëmijët dalin në livadhe dhe në pyje përreth vendbanimit që të mbledhin degëza të gjelbra dhe lule pranverore për këtë festë. Mirëpo kjo festë sa vjen është më pak e njohur në kohën tonë.

Kjo festë është festuar shumë edhe rajonin e Pelagonisë. P.sh. në fshatin Cërnilishtë, rrethi i Prilepit, vajzat, djemtë dhe fëmijët qohen herët, zakonisht janë tubuar lagje-lagje dhe përpara lindjes së diellit kanë shkuar nëpër fusha dhe livadhe, sidomos te vendi i quajtur “Mullajni i Qanos”. Atje vajzat thurin kurora duke zbulu-

ruar flokët me lulet dhe shkojnë për uji, djemtë bëjnë buqeta për kallpakët, ndërsa nusët zbukurojnë gjinjtë e qëndisura të këmishëve.

Vajzat, djemtë dhe fëmijët mbledhin edhe degëza të ndryshme të gjelbra si hudhër të egër, hisëll dhe lloboda, nga të cilat përgatiten gjella pranverore, gjithashtu kanë këputur edhe degë bimësh të caktuar si degë nga "shelgu", "thana", "lisi" etj. Ata për festën kanë mbledhur edhe lule pranverore, si "lule hikri" etj. Çdo rit shoqërohet me këngët përkatëse festive, zakonisht kanë kënduar vajzat të cilat duke mbledhur lule edhe kanë kënduar këngë pranverore, kurse beqarët ju kanë hedhur shaka të ndryshme dhe kanë bërë flirte. Gëzimi dhe hareja nëpër fushë dhe livadhe ka përfunduar në mbremje kur të rinjtë përsëri me këngë në gojë janë kthyer në fshat. Kurorat dhe tufat e luleve që i kanë mbledhur vihen nën ndonjë shkurre trëndafili, kurse me degët e bimëve stolisin, ahuret, ditaret, derën e shtëpisë etj.

Nga lumi mbushin ujë dhe e qojnë në shtëpi për ceremonitë tjera që i prisnin. Brenda enëve lëshojnë bimë të ndryshme barishtore, kjo që të bëhet uji i ngjyrosur. Më këtë uji brumosen kulaçet dhe bukët e Ditës së Shëngjergjit. Me ujin e ngjyrosur amvisja spërkat mbarë shtëpinë, stallat, gratë, burrat, fëmijët. Me këtë ujë në mbremje nënat i lajnë fëmijët, duke e përzier ujin me lule me lëvoret e vezëve që i kanë mbledhur gjatë Ditës së Verës. Në ujë fusin edhe gjethe molle, me qëllim që vajzat të jenë të bukura si molla. Vajzat dhe nusët e reja, mbledhen të luajnë në krye të valles. Pas tyre kapen për të luajtur dhe banuesit e tjerë. Gratë nga fshati interpretojnë rite dhe këngë të vjetra vendase.

Gjatë kësaj dite, fëmijëve u ndërtojnë luhatëse, ata duke u luhatur edhe këndojnë. Zakonisht luhatëset bëheshin nëpër drunjtë që japin fryte, druri duhej të jetë i fortë, i arrës ose i gështenjës. Para çdo

porte ndizeshin mbeturina kafshësh të thara (bagla) me qëllim që tyni t'i përzë shpirtrat e këqij, si dhe mos i kafshojnë mickojat.

Janë me interes të veçantë praktikat rituale që bëhen në fshatin Cërnilishtë, që ne i kemi ndarë sipas riteve të caktuara, duke sqaruar edhe qëllimin dhe simbolikën e tyre. Për këto rite dhe tradita tregon Nurie Kadriu – e lindur në këtë fshat në vitin 1956, por që jeton në Shkup. Sipas rrëfimit të saj, me ritualet e Shëngjergjit fillojnë kryesisht gratë dhe fëmijët.

1. Rituale që lidhen me punën dhe përtacinë gjatë vitit

Ishte traditë kush të ngrihej më herët, duke bërë gara se cili do të shkojë më parë te lumi te vendi i quajtur “Ke Mullajni i Qanos”. Disa zgjoreshin që në orën 3 të mëngjesit, atëherë thuhej se “*ua ka lënë krabzën*“, dhe se kush i lante sytë i pari, ai nuk do ishte përtac. Nënata për herë na thoshin: “*Grajeni ka 3 saati ene t’shkoni ke vija t’mushni u jen ta përskatni audhën që tua lajni mërzen qierave*”. Informatorja Nurie Kadriu, më tutje tregon se: “*Një person i njohur si Qenani Klupa, zgjohej më herët, që në orën një pas mesnate dhe e stërpikte rrugën, për t’ua lënë i pari përtacinë (krabzën) të tjerëve*”. Prej livadheve, zakonisht shkonin në *Bashinac*, *Kopaçajnë* dhe te *Mullini i Parë* dhe te *Mullajni i Dytë*, ku mblidhnin lule dhe çfarëdo barna tjera, duke mbushnin ujë nga lumi.

Të nesërmen me ujin e marrë nga lumi i lanim fëmijët, duke përzier lulet e mbledhura, me lëvoret e vezëve të ngjyrosura. Këto vezë i kishim ruajtur nga Dita e Verës për Ditën e Shëngjergjit. Përveç barërave dhe luleve të shumta, nga livadhet dhe për rreth lumit mblidhnin edhe degë plepi dhe shelgu. Me degët e plepit i zgjonin nga gjumi djemtë e ri, që të bëhen më të lartë, kurse me

degët e shelgut e zgjonin bagëtinë, që mos të sëmuren, dhe më pas i lëshonim të kullosin.

Nga Dita e Verës e deri në Shëngjergj, fëmijët (pa dallim gjinie) te byzylykët dhe në qafë, mbanin veroret (penj të dredhur me ngjyrë të kuqe dhe të bardhë). Në ditën e Shëngjergjit, posa ktheheshin nga lumi, i nxirrnin veroret dhe i varnin te trëndafili, duke i kënduar dallëndyshes për ta shpënë veroren anës detit që t'u sjell njerëzve shëndet ose ndonjë peshqesh. Në kohëra të lashta tekstet kanë pasur karakter praktik, mendohej se verorja ka fuqi magjike që fëmijëve u sjell shëndet duke i ruajtur mos ngatërrohen gjatë ecjes. Ata mbahen në dorë në qafë ose në këmbë, deri sa nuk vijnë dallëndyshet. Në këtë mënyrë zogjve shtegtarë u jepet sihariqi i ardhjes së verës. Në fshatin Cërnilishtë të Prilepit dhe në Kranj të Prespës kur vinin dallëndyshet e para, ato varehin në degë trëndafili, ose shege duke i kënduar dallëndyshes vargje duke shprehur urime për shëndet, gëzim e lumturi. Si p.sh:

dallnaishk – dallnaishk

faqe e kuqe

merre martinkën

nam ni kmaish

Cërnilishtë – Prilep (Ibrahimi 2003: 30)

“dallëndyshke, veshkëlushke,

nai verojkat, shpirmi n'det

sillmë bukë dhe shëndet!”

Kranjë – Prespë [Gega MF 237]

Të nesërmen fëmijët luanin luhatëse që këtu i thuan “ *nishallojce* “ (<maq. Luhatje), e cila zakonisht vendosej nëpër lisa, kurse fëmijët

duhej ti derdhnin flokët që të rriten dhe të bëhen të lartë si lisi. Vajzat e reja duke u luhatur këndonin:

Ni dy nishallojce – anko xhemojce

Tu maca – tu daca

Ku rrafsha – mos u vrafsha

N'prag të derës – u captofsha

Pas luhatjes, vajzat përsëri shkonin në livadh, ku duhej të rrotullohen tek bari dhe duke u rrotulluar disa herë duhej të thoshin: “*Si rraitet bari – t’na rrajten flokët*”.

2. Rituale që lidhen me shëndetin

a) Rituale për shëndetin e njerëzve

Herët në mëngjes fëmijëve ua prisnin pak flokët dhe i dërgonim të lumi, ku 3 herë përsëritnin fjalinë: “*Si ec zalli (lumi), ashtau t’kini shnet*”.

Në mëngjesin e Shëngjergjit, duhej të kapeshe në ndonjë pemë jeshile që gjatë tërë vitit, të jesh me shëndet të mirë dhe më pas luhateshin po te ajo pemë që të jenë të fortë si pemët.

Për ditën e Shëngjergjit i rruanin këmbët e deleve apo lopëve nga dita e Ramazanit kur thereshin kurbanet. Ato thaheshin te oxhaku dhe ditën e Shëngjergjit i zinin me groshë dhe i hanin që të ishin të shëndoshë gjatë tërë vitit.

Te vendi i quajtur “*Ke Mullaini i Qanos*”, duhej të vizitohej një vend që quhet “*Bryma e Mullajnit*”. Nga kjo vrimë rridhte ujë i ftohtë dhe secili duhej t’i lante sytë tri herë, dhe para se të largoheshin hidhnin ujin mbrapa, duke thënë; “*Si ec ujti, ashtu t’na ec shneti*”.

b) Rituale për shëndetin e bagëtive

Në mëngjes, me degët e mbledhura një ditë para, sidomos me degët e shëlgut e zgjonin bagëtinë, lopët, buallicat, dhentë etj., që po ashtu gjatë vitit të kenë shëndet dhe të jenë të shëndosha.

Gjatë kësaj dite gatuheshin kuleç, më pas i merrnin kuleçtë dhe i lagnin te lumi për t'ua dhënë bagëtisë. Kjo lloj buke u jepej kafshëve për t'u ecur shëndeti.

Në vendin të quajtur “Bryma e Mullajnit” mbushnin një xhym (enë për ujë) me ujë që rridhte nga kjo vrimë dhe u përgatitnin krunde lopëve që mos të sëmuren gjatë vitit, por edhe mos t'i merrte dikush mësysh.

3. *Rituale që lidhen me shërimin e sëmundjeve*

Kujt i dhembnin buzët në sabah shkonin te plugu “parmenda” dhe i ngjitnin buzët te hekuri, duke përsëritur fjalën: “*Ne ta marre pllugu smaunën*”.

4. *Rituale që lidhen me “kësmetin” fatin e të rinjve*

Kush nuk mund të martohej merrnim kultë “cërkë” pa çel. Këtë do e çelte vajza që kishte ndonjë dëshirë. Duke e çelur, i afroheshin 3 vajza dhe tri herë e pyesnin: “*Çish qielën?*“, kurse vajza po ashtu përgjigjej tri herë: “*E qiel kismetin e filan gjalit*“. Pasi e thoshte këtë fjalë tri herë, e hidhte *kultën* te lumi dhe largohej duke mos e kthyer kokën mbrapa.

Kur shkonin në livadh mbledhnim edhe tjera lule që ngjiten dhe i rrotullonim rreth flokëve, ndërsa vajzat thoshin: “*Si rriten lulet, ashtu të na rriten gjëmt*“, me kuptimin t'i dashurojnë më tepër.

5. Rituale që lidhen me bukurinë dhe flokët

Një javë para Shëngjergjit, nga pikët e ujit të pjergullës mbushnin një shishe dhe ujin e fushnin te kungulli i egër dhe i lyenin flokët që të rriteshin dhe bëheshin më të gjata. Më pas i pritnin majat e bish-tave të pjergullës dhe shkonin te livadhet dhe i hidhnin në lumë, duke thënë: *“Si shkon uji, ashtu të na rriten flokët e gjata”*.

Në mëngjes kur i tërë fshati shkonte te livadhet, vajzat e kishin zakon të rrotullohen te bari, ku përsëri 3 herë thoshin *“Si rraitet bari – t’na rrajtën flokët”*. Këtë ceremoni e bënin edhe pasi luhateshin në luhatëse, më pas përsëri shkonin te livadhet për të përsëritur të njëjtën fjali magjike, që të jenë më të bukura dhe të kenë flokë më të gjata.

II. Kulti ndaj veglave të amvisërisë dhe ushqimit

Në këtë fshatra janë praktikuar edhe shumë rituale dhe ceremoni që kishin të bëjnë me veglat e ndryshme të amvisërisë, si mëtinin, çe-repin, magjen, saçin etj..

1. Kulti i mëtinin

Në ditën e Shëngjergjit, merrnin barë të gjelbër e prisnin si rreth, aq sa ishte pjesa e poshtme e mëtinin dhe mëtinin e vendosnin përmbi barin. Më pas merrej tjetër barë me gjethe dhe e rrotullonin përreth mëtinin. Këto dy zbulurime me lule rreth mëtinin bëheshin me qëllim që të shtohet qumështi. Përveç kësaj merrej edhe pak dhé (truall) që mizat e truallit e kanë nxjerr nga toka (thneglat) dhe i vendosnin në mëti që të kenë më tepër tëlyen .

Në fund merrnin një tufë lulesh dhe e vendosnin te mëtini, që të qëndrojë tërë natën. Të nesërmen herët tundej mëtini me ujë lumi, dhe këndohej: *si rrjedh zalli – ashtu t'kimi tamël*. Pra i këndohej mëtinit që të ketë më tepër qumësht, e me këtë edhe më tepër bereqet në atë shtëpi.

2. *Kulti i çerepit*

Informatorja Nurie Kadriu, midis tjerash thotë: *“Kur dilte pranvera bënim çerep. Plot vajza shkonim me qere të marrim botë (lloj toke gëlqerore). Kur ktheheshim e mbledhnim botën në kupë dhe e zbutnim me ujë. Gjithë natën rrinim aty dhe e mbulonim me na-jlon, që mos na vijnë të tjerët të fusin kripë që mos plase. Më pas merrnim shkop prej hekuri dhe e godisnim, më pas mbledheshin vajzat dhe e shkelnim me këmbë dhe prapë e godisnim me hekur. E ndanim, fleta–fleta, prapë e mbledhnim, i shtonim byk dhe bagla q'i të bëhet çerepi më i fortë. Në fund nëse nuk ngjitet te gjuri është bë gati balta. Pastaj i bënim si topa të mëdha dhe i shtypnim si bukët, rrethin e kthenim duke lagur me ujë që të bëhet i lëmuar. Kështu i lenim të thahen me muaj”*.

3. *Kulti i ushqimit*

Gjatë Shëngjergjit zihej misër, gatuhej një lloj ushqimi i njohur si “**thartaur**²⁷” që bëhej me dhallë, përgatitej grosh me mish dhe një ëmbëlsirë, kryesisht bëhej ëmbëlsirë e njohur si tatli. Nusët vishe–

²⁷ **thartaur**, ~i m.sh. ~a, ~ët. ²⁷ *kuzh*. Lloj fli e grunjtë. Në një enë vihet jogurt, miell dhe kripë e tërë kjo përziehet dhe bëhet qullë i hollë. Tepsia në fund lyhet me vaj apo tëlyen, dhe mbi të derdhet nga një tas qull dhe më pas piqet me saç. Kështu veprohet deri sa të mbushet tepsia dhe në fund piqet. (Sogle dhe Cërnilishtë); **peçeli** (Zhitoshe); **turipiëç** (Desovë).

shin me anteria (fustane) të bukura, stoliseshin me elmaze dhe zbukurime tjera. Gjithashtu, gjatë Shëngjergjit ngrinin qyqër (majë) dhe bënin kuleç. I merrnin kuleçtë dhe i lagnin te lumi për t'ua dhënë bagëtisë. Kjo lloj buke u jepej kafshëve për t'u ecur shëndeti. Për ditën e Shëngjergjit i rruanim këmbët e deleve apo lopëve nga kurbanet. Ato thaheshin te oxhaku. Ditën e Shëngjergjit i zinim me groshë. I hanim që të ishim të shëndoshë gjatë tërë vitit.

III. Ceremoni lidhur me magji “mija”

Gjatë ditës së Shëngjergjit kanë ekzistuar shumë ceremoni që lidheshin me magji dhe ngjarje komike. P.sh. plakat visheshin në mënyrë komike, dhe zakonisht në këtë ditë, bëheshin shumë magji. Nuk duhej të bëhet asnjë lloj pune shtëpie ose pune bujqësore, që të mos bjerë breshër gjatë pranverës dhe verës dhe të mos shkatërrojnë të mbjellat, madje në Shëngjergj nuk jepet as qumësht e as dhallë, sepse mund tu ju bëjnë magji.

Në këtë fshat, ka pasur edhe një traditë tjetër. zakonisht, natën e Shëngjergjit dy gra të moshuara, saktë në mesnatë, pra në ora 12, zhvisheshin cullak dhe me fener vajguri në dorë, rrotulloheshin rreth bunarit, me qëllim që ndonjë që e kanë inat t'ia marrin qumështin e kafshëve dhe mos ketë bereqet. Gjatë kësaj magjie është kënduar kjo këngë: *Byth me byth/ gjith tyni ke ne/ filanes matallon n'byth!*

Në këtë ditë bëhet gjelbërimi i shtëpisë dhe i kasolles së bagëtive. Mblidhnin lule prej pemëve dhe i vendosnin nëpër dyert e portave. Zakonisht vendosej bagla të thata në formë topi, të cilët më parë ishin tharë të ngjitura te muri. Në mbrëmje i ndiznin para portës, duke simbolizuar se tyni do i përzë shpirtrat e këqija dhe mushkonjat të shkojnë tek fqinjët, jo te ne.

Rituale me degët dhe “potkat”

Një shtrirje shumë të gjëra në hapësirat shqiptare ka edhe Krandja e Shën Gjergjit (kësaj dege me gjethe i thonë kështu në Lumë dhe në disa vende të tjera të Kosovës), ose “*Potkat*”, siç quhet ndryshe kjo degë në këtë anë që nuk është më e shkurtër se një metër . Është traditë që herët në mëngjes, ende pa zbardhur mirë, burrat e shtëpisë të dalin nëpër ara e livadhe e t'i ngulin këto degë për t'i lajmëruar se ato vende shpallen zona të ndaluara për kullotjen. Arat që nuk e kishin këtë simbol, llogariteshin si të pa zot. Nga ky qëllim i vënies së Potkave, ky rit mori edhe kuptim tjetër. Dege të ndryshme por edhe lule gjendeshin kudo: në oborr, nëpër enë shtëpiake, dyer, dritare, që kishin kuptimin e mirësisë, ringjalljes por edhe të simbolit se të gjitha ato tregonin pronësinë. (Vebi Bexheti). Me këtë ceremoni ka ngelur edhe njësia frazeologjike *ka met sa ni potk* “ vajzë shumë e vogël, e imët” (Cërnilishtë).

Përfundim

Kjo festë për jetën e fshatarit shqiptar jo vetëm në këtë rajon por edhe më gjerë ka pasur karakter jo vetëm ritual, por edhe praktik prodhimit, ku prej kësaj dite deri në Shën Mitër punët bujqësore e blegtorale kanë një natyrë tjetër nga ajo e dimrit. Pra kjo festë ka lidhje edhe me ringjalljen e natyrës dhe të jetës. Gjatë këtij cikli pranveror bëhet ngjyerja e vezëve për fëmijët, gjelbërimi, pastrimi me “ujin e ri”, ritet me përtacinë, flokët etj. Këto rite paraqesin thesar i paçmueshëm i kulturës sonë shqiptare dhe se një trashëgimi që duhet të mblihdhet nga zhdukja dhe eventualisht të praktikohen për qëllime turistike ose thjeshtë argëtuese.

REFERENCAT:

- CELAKOSKI, Naum.(1973). *Proletnite obi~ai i pesni vo Ohrid*. Makedonski Folklor god.VI, br.12, Skopje 1973, (213–218).
- DAJA, Ferid, *Les chants rituels féminins printaniers en Albanie*. Makedonski Folklor
- DERVISHI, Nebi. (2005). Etnokultura e Fushëgropës së Ohrit 1. Te-tovë (f.329 –330)
- HAXHIHASANI Q. (1988). »Hyrje«: *Lirika popullore I*, Tiranë.
- HAXHI-PECOVA, Marika. (1963). *Prvi dan proleca u makedonskim obicajima*, Rad X Kongresa Saveza folklorista Jugoslavije u Mostaru i Trebinju 1962, Sarajevo 1963.
- IBRAHIMI, Mustafa. (2003). *Thesari folklorik shqiptar nga rajoni i Pelagonisë*. Shkup.
- IBRAHIMI, Mustafa. (2006). *Fuqia magjike e “verores” dhe “zogjtë shtegtarë në fluturim” tek disa popuj të Ballkanit*. Simpoziumi i XVI Ndërkombëtar për Folklor. Ohër. (18–19. 10. 2006).
- IBRAHIMI, Mustafa. (2012). *Festimi i ditës së verës te shqiptarët dhe popujt e Ballkanit*. In *Zëri i Pelagonisë*, nr. 7–8/2015, pp. 3–20. Interlingua, Shkup, 2015.
- IBRAHIMI, Mustafa. (2012). *Dita e Verës si festë e trashëguar popullore dhe shndërrimi i saj në atraksion turistik*. Në konferencën me temë “Trashëgimia kulturore dhe turizmi në Maqedoni”. Strugë, (23–24 qershor 2012). Botuar në “SCUPI” , Vëllimi 3/ nr.3, Shkup 2012. f.175–194. Shkup.
- KAVAEV, Filip (1973). *Proletni obi~ai od Struga*. Makedonski Folklor god.VI, br.12, Skopje 1973, (219–222).
- KOMINO, Gjergj. (1955). *Këngë popullore lirike*. Tiranë.
- LUTFIU, Mojsi. (1997). *Lojëra popullore dibrane*. Dibër.
- MIKOV, Lubomir. (1994). *Bugarska narodna martenica – anulet i nakit*. The Magic and Aesthetic in the Folklore of Balkan Slavs, ed D. Ajdacic, Belgrade.
- PANAJOTOVA, Rumjana ***Si mbahet verorja në Bullgari***. http://www.bnr.bg/radiobulgaria/emission_albanian/theme_folklor/material/marta_010306.htm
- PENU{LSKI, Kiril,(1973). *Tematika na makedonskite proletni obredni pesni*, “Makedonski Folklor”, god. VI, br.12, Skopje.

- POPOVSKI, Arton. (1973). *Proletnrite obi~ai i pesni kaj makedoncite-muslimani vo Reka (Debarsko)*. Makedonski Folklor god.VI, br.12, Skopje 1973, (203-211).
- SALIH, Abdulah. (1973). *Prilog za prou~uvaweto na obi~aite okolu prvi mart kaj Turcite vo Ohrid*. Makedonski Folklor god.VI, br.12, Skopje 1973, (229-232).
- TIRTA, Mark. (2004). Mitologjia ndër shqiptarë. Tiranë. (253-258)
- TRAJKOSKI N. (1973). *Proletni obi~ai kaj Makedoncite i Vlasite vo Struga*. Makedonski Folklor god.VI, br.12, Skopje 1973, (223-227).
- VINCA Nuh. (1992). *Lirika popullore shqiptare në regjionin e Strugës*. Shkup.
- XHEMAJ, Ukë. (2003). *Etnokultura shqiptare në Podgur*. Prishtinë.
- ZEQIRJA, Neziri. (1997). *Letërsia gojore shqiptare*. Shkup.

Informatore: Nurië Ibrahimini – Kadriu, e lindur në vitin 1956 në fshatin Cërnilishtë të Prilepit, amvise, e martuar në Shkup, ku edhe jeton.

EMINE SHABANI

Universiteti i Tetovës

ETNOPSIKOLOGJIA DHE RITUALET PAGANE TË FESTAVE TË MOTMOTIT

Përmbledhje

Historia e ritualeve pagane është e vjetër sa vetë njerëzimi. Njeriu primitiv para se të ndërtojë shtëpi për mbrojtjen e vetë, ngriti tem-puj për hyjnitë e natyrës që i shfaqeshin çdo ditë të mishëruar në formë të shiut, erës, cikloneve, zjarreve, diellit, hënës e trupërave qiellorë, shtazëve e bimëve. Një rëndësi të veçantë në këtë mes ka ëndrra dhe simbolet që i bart ajo. Thurja e legjendave, mitologjisë dhe besimeve pagane, siç duket u zhvendos nga kjo e folur e Zotit në ëndrrën e njeriut në një realitet të përditshëm. Në kapërcyell të ndërrimit të stinëve lindën festat pagane me gjithë karakteristikat e tyre dhe figurat e kultit që i përfaqësonin.

Historia e kohëve primitive sot po rikonceptohet në saxe të analizës së simboleve, figurave dhe miteve që na kanë ardhur nga thellësia e shekujve dhe që e kanë mbijetuar njeriun e lashtësisë. Sa më tej avancojnë arkeologët në thellësi të shekujve, aq më shumë ne kuptojmë që të rëndësishme janë jo vetëm ngjarjet historike, por edhe gjurmët që ato lënë—skulpturat, vizatimet, tempujt dhe gjuhët që rrëfejnë mbi besimin e lashtë.²⁸

²⁸ Carl Gustav Jung (2010), Njeriu dhe simbolet e tij, Fan Noli, Tiranë, f. 87.

Që nga fillimi i historisë, përpara se të mësojë të gatuajë ushqimin dhe të ndërtojë shtëpi, njeriu e ka parë të nevojshme dhe domosdoshme që të adhurojë dikë dhe, kësaj hyjnie t'i ndërtojë tempull. Prandaj lutja ka qenë nevoja e parë, krahas nevojës për ushqim dhe sigurimit të kulmit mbi kokë. Shpellat këto shtëpi natyrore të njerëzve të parë, jo vetëm që u përshtatën për të jetuar dhe për tu mbrojtur, por ato i shndërroi edhe në tempuj e faltore, me statuja e labirinte të ndryshme në brendësinë e tyre, jo pa ndonjë plan, por në paralelizëm me konceptin simbolik të lëvizjes së trupave qiellorë me qëllim që me këtë ta pasqyrojnë rrugën qiellore, në tokë.

Njeriu primitiv me intuitën e vetë, ka ardhur në përfundim se ka nevojë për besim, ku do ta gjejë vetveten. Shpirti i tij ka drithëruar nga uria për të besuar, siç drithëron trupi nga nevoja për ushqim dhe siguri. Rendja për gjetjen e hyjnisë ka qenë e përcjellë plot me sfida, rreziqe e flijime të cilat në shumë raste kanë rezultuar me gabime dhe eksperimente. Trasimi i një rruge për të zbuluar gjëra të reja edhe sot përcillet me shumë eksperimente, dështime, përsëritje dhe durim mbi të gjitha. Dielli si trup qiellor madhështor ka qenë perëndia e njeriut primitiv, edhe për faktin se ai ka ndikuar drejtpërdrejtë në rritjen e prodhimeve bujqësore dhe begatisë së përgjithshme të natyrës. Adhurimin e zotit Diell e gjejmë tek ilirët. Sipas një klasifikimi modern të miteve, ai etno-religjioz është më i vjetri dhe themelori.

Adhurimi i diellit, duket ta ketë prejardhjen nga Ajgeja Veriore, nga klerikët e arratisur të Akhenatonit, 14 shekuj p. e. r, dhe ka ndikuar në kultet lokale. Këtë dëshmi e gjejmë edhe tek Sofokliu në (fragmentet 523 dhe 1017), në të cilin dielli përmendet si "flaka më e vjetër dhe e dashur e kalorësve thrakas dhe si "mbizotërues i zotave dhe baba i të gjitha gjërave". Trakasit konservatorë e kanë shtypur

me forcë këtë kult dhe, në disa vende e kanë çrrënjësuar plotësisht. Më vonë klerikët orfik që mbanin veshje egjiptase e quanin kaun gjysmë perëndi, mishin e të cilit e hanin të gjallë. Duhet sqaruar këtu se kau ka simbolizuar mishërimin e diellit në tokë, si kafshë ktonike.²⁹ Por gjithashtu atë e mishërojnë dhe simbolizojnë edhe feniksi, gjarpri, shqiponja, mjellma, luani, dashi, gjeli, si dhe një numër i konsiderueshëm i metaleve: bronzi, ari, diamanti, rubini, etj. Këto fe fillestare kanë karakter ciklik, në të cilat vdekja dhe ringjallja e Hyjnisë, ishte një mit që përsëritej përditësisht.

Shpesh flitet për mitologjinë greke e romake duke e anashkaluar atë pellazge-ilire që është më e vjetra në Ballkan. Historiani antik grek në fragmentin e 57 thotë:

‘‘Çfarë gjuhe flisnin pellazgët, nuk jam në gjendje tua them saktë. N.q.s, është e drejtë të gjykoj sipas atyre pellazgëve që edhe sot jetojnë dhe banojnë mbi Tirsena në Krestonë dhe, të cilët dikur kanë qenë fqinj me dorët e sotëm dhe kanë banuar atëherë në tokën që sot quhet Thesaloida, ose sipas pellazgëve të cilët bashkë me athinasit themeluan Plakinë dhe Skilakën në Helenospont dhe, në shumë qytete pellazgjike të cilat, më vonë e ndryshuan emrin e tyre, edhe pse për këtë mund të shërbehemi me dëshmi, pellazgët kanë përdorur një gjuhë barbare. N.q.s, gjithë kjo ka ndodhur me pellazgët, atëherë ky është populli i Atikës që është shkrirë në helen e që ka harruar gjuhën e vjetër dhe ka mësuar gjuhën helene. Dhe në të vërtetë as krestonët as plakejtë nuk flasin gjuhën e njëjtë, të cilën e flasin popujt të cilët tani banojnë rreth tyre dhe kjo dëshmon se ata akoma flasin si dikur kur e populluan këtë vend.

²⁹ Robert Graves, (1995), *Grcki mitovi*, Nolit, Beograd, f. 64.

(fragmenti 58) Ndërsa helenët si më duket, gjithmonë kanë folur gjuhën e njëjtë. Derisa ishin të ndarë nga pellazgët, ky popull që nga fillimi ishte i dobët, por nga dikur i vogël u bë popull i madh dhe i fuqishëm, pasi që i shkriu në vete, para së gjithash pellazgët dhe shumë popuj tjerë barbarë. Më duket se përkundër kësaj popullit pellazg pikërisht për këtë arsye asnjëherë nuk është shtuar dhe ka ngelur gjithmonë popull barabar. ³⁰

Gjithë ajo kulturë dhe civilizim antik nuk mund t'i përjashtojë nga trashëgimia dhe kontributi që kanë dhënë edhe pellazgët. Këtë e dëshmon Herodoti sepse pellazgët bashkë me helenët ndërtuan Athinën dhe, Athina ishte djep i kulturës dhe civilizimit të botës antike. Përveç kësaj një numër i konsiderueshëm i emrave të perëndive, perëndeshave, heronjve historikë e mitikë të Greqisë së lashtë e vërtetojnë këtë thënie të Herodotit: si Afërdita, Hera, Diana, Kroni, Rea, Friksi, Apoloni, ose emrat e muzave Talia (mbrojtëse e komedisë), Terpsihora (e valleve), Zanat e fatit ose tre Moiret (tre të mirat), duke u bazuar në etimologjinë e rrënjës së fjalëve si dhe për atë çfarë simbolizojnë. Një hulumtim i këtij lloji është një shkencë më vete. Një germim në sipërfaqe para verifikimit verbal, psikologjik, filozofik, letrar, e shkencor, të çon tek burimi i atyre emrave, toponimeve dhe skulpturave, me detaje që janë akoma sot në vazhdimësi simbol i shqiptarëve, plisi i bardhë, simboli i dhisë në flamurin e Pirros, Lekës së Madh dhe shumë figurave tjera të njohura në histori.

Siç rriteshin nevojat jetike, njeriu filloi që ta rrisë edhe numrin e zotave ku e gjejmë të adhurojë zotin e shiut, cikloneve, bubullimave, pjellorisë, deteve, erërave etj. Kjo shumësi e zotave më vonë

³⁰ ХЕРОДОТОВА ИСТОРИЈА, I & II, (1988), Будућност, Нови Сад, Шумадијска 12, f. 16-17.

u reduktua në dy tek indasët zoti i mirë Vishnu dhe ai i keqi Shiva, tek Ahura–Mazda dhe Ahriman tek persët. Ndërsa tek grekët zoti kryesor ishte Zeusi me vendqëndrim në Olimp i cili i kishte të nënshtruar nën urdhrin e tij dymbëdhjetë zota tjerë më të vegjël. Pas këtyre u paraqit ideja e një zoti i cili shihej si më i fuqishëm dhe si burim jete zoti diell, Ra tek faraonët. Herodoti vërteton se egjiptasit e vjetër kanë qenë monoteistët e parë në botë, ndërsa indasit kanë huazuar ritet egjiptase dhe grekët parimet e tyre.³¹

Nga përhapja e krishterimit fillimisht, më vonë edhe islamizmit, u bë ndalesa e simboleve (totemizmit dhe animizmit) u krijua një transcendencë e re, ajo e botëkuptimit për Zotin, paganizmi i la vend monoteizmit. Por nuk u arrit krejtësisht të çrrënjosen këto rituale ! Riti si akt i shenjtë që lidhet ngushtë me mitin manifesto–het nëpërmjet këngëve, lutjeve, besëtytnive që janë tërësi e veprimëve simbolike të mitit. Besimet në forca të pamposhtura të natyrës që nga antika janë përcjellë deri në ditët tona me një zbehtësi të dallueshme nga trusnia e kohës. Njerëzit kanë qenë të prirë të besojnë në aftësitë e tyre shëruese e çudibërëse.

Koha e miteve rikthehet dhe restaurohet edhe në kohërat tona, pothuajse me të njëjtin intensitet dhe forcë si në të kaluarën antike. Miti paraqet botëkuptimin e njeriut primitiv mbi botën, në ato kohëra kur ai nuk kishte dijen dhe logjikën e zhvilluar shkencore që dukurive të ndryshme natyrore dhe atyre shoqërore, tu japë shpjegime të përshtatshme, pra gjeti mënyrën më të lehtë për t'i komentuar.

Një nga këto besime është edhe totemizmi: besimi në gjallesa, plantë dhe bimësi. Këto besime të ndërthurura dhe të integruara me mjeshtri i gjejmë në këngët, e doket e Malësisë së Tetovës (tutje

³¹ ХЕРОДОТОВА ИСТОРИЈА, I & II, (1988), Будућност, Нови Сад, Шумадијска 12, f. 35.

MT). Kulti i kafshëve ishte shumë i përhapur tek ilirët që u ruajt si formë rudimentare nga lashtësia deri në kohërat tona, siç është kulti i shqiponjës, gjarprit, dhisë së egër, bletës, kaprollit, lopës dhe metamorfozës së saj, ujkut nga e mori emrin Ulqini, bukla ose e njohur si nuselala, e gjarpri që dalin si gjallesa totemike që nga koha ilire e më vonë. Shqiponja paraqet vizionin mbretëror të besnikërisë, skifteri dhe kali përfaqësojnë kalorësinë aristokrate, dhia e egër krenarinë dhe lartësinë, bleta njeriun punëtor, ujku besnikërinë, dinakërinë, lojalitetin, kaprolli bukurinë, lirinë, rilindjen, etj., gjarpri: rilindjen, durimin, pjellorinë, përjetësinë, bilancin, dinakërinë, intuitën, vetëdijesimin, shërimin, inteligjencën, mbrojtjen, solemnitetin, përtëritjen, transformimin, okultizmin (fshehjen, sekreten) njohurinë, etj., pra ndër kafshët më të preferuara të ilirëve ishte gjarpri. Nga një gojëdhënë ilire thuhej se "kryefisi i fisit Ilir Kadmi (i cili e formoi qytetin e Tebës) dhe shoqja e tij Harmonia në pleqëri u reinkarnuan në gjarpërinj dhe në këtë formë vazhduan të jetojnë në fushat e Elizesë".³² Gjarpri si simbol i fiseve ilire të jugut do të rezistojë për shumë kohë të gjitha fatkeqësive të cilat do ti godasin. Krishterini tentoi dhe arriti deri diku ta largojë këtë simbol por jo ta çrrënjosë plotësisht ! Shën Jeronimi tregon se Shën Hilarioni erdhi në Epidaur në vitin 365 që ti çlirojë të krishterët e atjeshëm nga të këqijat e mëdha. Një gjarpër i madh të cilin në gjuhën e vet populli e quante Boas ('qous ventili sermone Boas vocant'), përbinte jo vetëm kafshët por edhe katundarët e barinjtë. Për të shpëtuar nga kjo e keqe erdhi Shën Hilarioni i cili e mundi shpejt gjarprin dhe e mbyti. Shpjegimin shkencor të kësaj legjende e bëri Arthur J. Evans, para njëqind vjetësh, i cili në të shihte personifikimin e fitoreve të krishterimit ndaj besimeve të

³² Aleksandër Stipčević (1980), Ilirët, Rilindja, Prishtinë, f. 17.

lashta pagane. ‘*Sa interesante është kjo fitore e personifikuar e krishterimit ndaj adhurimit të Kadmit dhe Eskulapit të gjarprit në ditët e hershme të Epidaurit. Sa sugjestive është kjo lidhje e mitologjisë vendase me religjionin e ri*’³³. Nga lashtësia ilire edhe pse nën ndikime të fuqishme të krishterimit, inkuizicionit të tij dhe më vonë islamizmit, prapë se prapë janë ruajtur elemente pagane dhe rituale interesante që akoma nuk janë hulumtuar sa duhet. Ato përfaqësojnë para së gjithash psikologjinë e etnosit që i praktikon. Jungu i ndan simbolet në *natyrore* dhe *kulturore*.³⁴ Të parat vijnë nga rezervat e pandërgjegjshme të psikikës njerëzore dhe paraqiten si figura arketipore themelore që i kanë rrënjët e tyre arkaike në shoqëritë e lashta primitive. Ndërsa simbolet kulturore përdoren akoma nga shumë besime fetare të cilat ruajnë karakterin hyjnor–fetar.

Në këngë, e rituale të tjera të MT është e pasqyruar bota animistike që është tregues për besimin në forcën inkarnuese të bimëve, luleve, drunjve, planetëve, me një fjalë gjërave të pashpirt.

*“Është zakon në të gjithë MT që ditën e Shëngjergjit gjithë të rinjtë e të rejat të dalin në mal të mbledhin lule [...] më tepër elbarozë e cila lëshon një erë shumë të këndshme. Nga kjo thurin kurora të cilat i venë në krye për shëndet [...] kurotat me elbarozë i varin nëpër dyer ose ua vënë mëtime e shekave për bereqet, të mbushen me djathë, gjizë, tlyen, qumësht, pra kështu të lulëzojnë edhe këto orendi me këto bereqete”*³⁵. Këto rituale në thelbin e vet fillestar janë simbole natyrore.

³³ Po aty, f. 191.

³⁴ Carl Gustav Jung, (2010), Njeriu dhe simbolet e tij, Fan Noli, Tiranë, f. 87.

³⁵ Fadil Sulejmani, (2005), Lindja, martesë dhe vdekja në Malësinë e Tetovës, f. 134.

Të kthehemi tek fantazia njerëzore që krijoi perënditë dhe perëndeshat për të plotësuar dëshirat që në realitet nuk ju plotësuan. Miti i tre Horeve/Orët që më herët/në kohën Homerike, ishin perëndesha të shiut, më vonë evoluojnë në perëndesha të bimësisë, begatisë tokësore, frutave, drithërave etj. Gjithashtu ato ka mundësi të ishin transformuar/tek grekët, edhe me emrat Persefona, Artemisa dhe Hekata. Mbasi Persefona, emri tjetër i saj ishte Hore, (Orë, shtojzovalle, zana), përfaqëson perëndeshën e nëndheshme përgjegjëse e frutave, drithërave, e veçanërisht shëgës, shkopit/furkës, farërave dhe drerit. Homeri tek Iliada e paraqet si grua të bukur, magjepsëse, e mbretërisë së Hadesit. Artemisa, perëndesha e gjutisë, mbrojtëse e shigjetës harkut, drerit, qenve të gjahut dhe hënës. Hekata ishte perëndeshë, e hyrjeve dhe dyerve të fshehta, qenve, dritës, muajve të vitit, magjisë, kthimit, njohëse e bimëve, barërave helmuese dhe shëruese, mrekullive etj. Në kohët tona ka mbetur një reminishencë e zbehtë e atyre besimeve, në këto perëndi, duke e ruajtur dhe përshtatur elementin pagan, në fetë e reja monoteiste, krishterimit dhe islamizmit. Festat e motmotit, dita e Shën Gjergjit, Shën Mitrit, Llazaret, e sidomos Dita e Verës, kanë rrënjë të njëjta të mbështetura në thellësitë misterioze të humusit antik pellazgo-ilir që nga largësia e trusnia politike e religjioze, kanë arritur të ruajnë në vetvete, elemente pagane që janë mjaft tërheqëse për studime etnopsikologjike e kulturore në përgjithësi. Ata janë sintezë e shpirtit të popullit i cili përqafoi, katolicizmin, ortodoksizmin dhe islamizmin, por ruajti ato elemente arketipore që i vlerësoi si të përgjithshme, jo kohore dhe jo historike e që në vetvete përmbajnë edhe elemente tjera të përbashkëta gjenetike dhe gjenealogjike të shqiptarëve, jashtë kontekstit religjioz, siç janë besimi në vetitë shëruese të disa bimëve, kafshëve, ujërave, vendeve, etj, si një reminishencë e një shkence antike e përcjellë deri në ditët e sotme.

At Gjergj Fishta, në vitet e tridhjeta të shekullit të kaluar, në rreshtin e parë të studimit të vet mbi Kanunin e Lekë Dukagjinit shkruante *"Folklori është pasqyra e kthjelltë e psihes së kombit"*. Dhe më tej: *"po deshte me shkruë historin e kombit, e cilla me hamende nuk shkruhet, por që edhe pa të kombi jetë nuk ka... folkores do t'i siellesh, po deshte me shtue pasunin, ku ke me ndesh me tipe ma të nalta, me karaktere ma të forta e me motive ma t'ardhuna e të përkueshme për zhvillimin e leteratyrës kombëtare"*. [...] *"Mjerisht disa ndër ata bij të fisit shqiptar, që mbahen për intelektuala e udhëheqësa të fatit e të shartevet të kombit, por që shkolla, nëpër të cillën patën kenë përshkue, nuk mrrijti me ua qërue shpirtin krejt prej zdranit të do parimeve sterilizuese e shkatërrimtare, e as me ua hjekë atë lmashk pedantizmi e kulinllëku vagabond-moderne, që ata quejn "kulturë"* ³⁶ Sinkretizimi që i bëën At Gjergj Fishta rolit të folklorit dhe atyre figurave të heronjve popullor qoftë historik apo mitologjik, kjo galeri figurash përbën pasurinë më të madhe të kombit, e që është bazë e fortë për zhvillimin letërsisë shqipe në përgjithësi, figura këta që ai i skaliti bukur në Lahutën e Malcis, pa zmadhime e pa mjegullime fantastike, duke pretenduar që me anë të bëmave të heronjve ta frymëzojë kombin të arrijë në nivelin e popujve më të zhvilluar evropianë. Si kirurg i jetës shoqërore nxjerr në pah madje edhe veti negative që ia zvogëlojnë bukurinë e tij. I stigmatizon dhe fshikullon me satirën dhe ironinë therëse, ngathësitë dhe anakronizmin mental e shpirtëror të tyre, duke vënë në pah *zdramin* e parimeve shkatërrimtare dhe zhgënjimin, me figura të goditura që kanë fuqi efektive në veprën e tij epike. Shpesh përdor episode nga e kaluara e ndritur e shqiptarëve, për t'i krahasuar e sqaruar me të tashmet. E ngre

³⁶ Gjergj Fishta, Kanuni i Lekë Dukagjinit, Shkodër 1933, f. XXI.

vetëdijen e popullit me trimëritë e Skënderbeut, Pirros e Lekës së Madh, duke e sjellë të freskët kujtimin e tyre në vargjet epike për çdo shqiptar të sinqertë, i cili gjithmonë i lutet Zotit t'ia ruaj fytyrën e papërlyer nga turpi.

Faik Konica, i cili gati 100 vjet më parë, në kohën e sundimit osman, shkruante: "*Ç' është Dita e Verës? Është dita në të cilën stërgjyshërit tanë, kur s' kish lindur edhe krishtërimi, kremtonin bashkë me romakët dhe me grekët e vjetër, perënditë e lulevet, të shëlgjevet. Kur shkrin dimri, kur qaset vera buzëqeshur, e hollë dhe e gjatë si në pikturë të Botiçelit, zemra e njeriut shkarkohet nga një barrë, shijon një qetësi, një lumtëri të ëmbël. Në këtë gëzim, stërgjyshërit tanë ndienin një detyrë t'u falën perëndivët që siellin këto mirësira. Dhe ashtu leu festa hiroshë që e quejnë Dita e Verës. Në pak ditë në Shqipëri, besnikët e fundmë të paganizmit, besnikë pa dashur dhe pa ditur, do të rrethojnë me verore degët e thanavet, të dëllinjavet, të dafinavet, të gjitha shëlgjevet të nderuara. Do të këputin degë të gjelbra dhe do t'i vënë përmbi kryet e shtëpivët. Të mos i lëmë të humbasin këto festa të vjetra të racës sonë. Nuk i bëjnë dëm njeriut. Sjellin një gëzim të kulluar në shtëpi. Në një vend ku jeta e të vegjëlvët është aq e trishtuar, djelmuria dhe vajzat kanë një rasë të rrallë për të dëfryer. Për të mëdhenjtë, Dita e Verës ka një shije poetike të hollë e të rrallë*"³⁷. Enciklopedisti shqiptar i fillimit të shek, njëzetë, thërret për vazhdimin e traditës së festimit të Ditës së Verës, e cila sjell një katarsë shpirtërore për të rinjtë, ndërsa për të mëdhenjtë përfaqëson një shije të hollë poetike, me panjen festive, energjinë pozitive që buron nga ngazëllimi i shpirtave njerëzorë, që kanë hedhur prapa krahëve stinën e ftohtë dhe të zymtë të dimrit.

³⁷ Faik Konica, (1933), *Vepra*, Shtëpia botuese Naim Frashëri, Tiranë, f. 111.

Sipas etnologes angleze Margaret Hasluck, kulti i Tomorrit ka një originë tepër të lashtë. Ka lidhje me adhurimin e moçëm të shqip-tarëve për kreshtat e larta të maleve. *"Atje – shkruante ajo – me qindra shqiptarë të Jugut ngjiten për vit në Gusht në majë, për me u falë edhe për me therrë atje nga një dash (therrja e dashit është një mbeturinë e kurbanit të hershëm të ilirëve paganë). Disa kur kanë qenë të sëmurë i kanë premtuar shenjtorit se do të shkonin atje për "ziaret", në qoftë se ai i shëronte; disa të tjerë shkonin për shëndetin e vet e të familjes, të kafshëve edhe për prodhim të gratshëm të tokës së vet".*³⁸

Besimet e vjetra pagane ilire, janë nxjerrë nga masa e materies autoktone dhe janë modeluar e modifikuar me elemente të krishtera, në mesjetë me pushtimin osman edhe me elemente islamike, për ta ruajtur deri sot atributin e malit të shenjtë të Tomorrit si vazhdimësi e traditës mitologjike ilire dhe si shprehje e njësisë shpirtërore të tyre. Pelegrinazhi që i bëhej hyjnisë së Tomorrit në Ilirinë pagane është ruajtur deri sot, vetëm ka ndryshuar përfytyrimi i riteve, ai u është përshtatur shenjtoreve të mëvonshëm Shën Mëria, Abaz Aliu, Skënderbeu, Zana, e që në besimet pagane-ilire, besohej se ai është vendqëndrimi i hyjneshës Diana.

At Bernardin Palaj. Ai shkruante dy dekada pas Faik Konicës: *"Shtëpi më shtëpi në ditët e veravet, pjestarët e familjes bashkoheshin rreth zjarnit për me lidhë shtrigat, ngjillçat, llugjat, rrollçat e të gjitha shtasët dëmtuese; gjarpnin mos t'i nxajë, lepurin mos t'u hajë laknat e bathën, e shpendin emën për emën e krymbat e tokës mos t'u bajnë dam ndër ara. Tri ditë përpara veravet duhet me mshefë shoshat, sitat, furkat e me çartë krojet, në mënuërë qi mos me i pam këto sende asnji rob i shtëpis, pse për ndryshej nuk lidhet gja. Këto*

³⁸ https://sq.wikipedia.org/wiki/Mali_i_Tomorrit

ditët e veravet bijnë gjithmonë ndër ditet e para të Marsit. Mbas darke, të gjithë pjestarët e shtëpis bashkohen rreth zjarrit. I zoti i shtëpisë merr një pe të zi lesi, e lidhë për vargue një nye e thotë këto fjalë: Lidhe Zot e nata e mojt e dita e verave! Unë pak e Zoti shumë! Po lidhim shtrigat. Kështu përsërite këtë veprim për secilin shpirt damtues, sëmundje, krymba e kandra qi don me lidhë".³⁹

Kjo listë e të ligave që përshkruhen, këto thënie rituale, që mendja e popullit i kishte kalkuluar mirë, lidhen me një dukuri natyrore në kapërcyell stinësh dhe ndryshimesh të natyrës, ku këto krijesa të dukshme e të padukshme/transcendente, njerëzore, shtazore, in-sekte e shpezë, të lidhen nga të këqijat që mund tu sjellin. Kjo psikologji masive është shumë e lashtë por e ruajtur mirë deri në fillim të shek, njëzet. Sipas Mark Tirtës. ‘*Karakteristika e kësaj dite është kurbani, buka rituale, zjarret e lagjes a të fshatit në kopshte, ara e në kodra.*’⁴⁰

³⁹ Bota shqiptare, (1943), botim i Ministrisë së Arsimit, Tiranë, f. 59.

⁴⁰ Mark Tirta, (2004), Mitologjia ndër shqiptarë, Mësonjëtorja, Tiranë, f. 253. “Dita e Verës (një marsi). Në një shumicë fshatrash të viseve të ndryshme të vendit tonë Dita e Verës konsiderohej si Kryevit. Pra si Viti i Ri . sipas kujtimeve të të vjetërve, thuhej se një marsi ishte viti i ri. Në veri njihet edhe me emrin Nata e Mojit në kuptimin e Vitit të Ri. Karakteristikë e riteve të kësaj dite janë kurbani, buka rituale, zjarret e lagjes së fshatit në kopshte, ara e në kodra, lidhja e qepja e të ligave, gjelbërimi “ujët e ri” që mbushej pa folur, vizitori si përsëritës i parë këmbëmbar e një sërë ritesh të tjera që kishin të bënin me fat, pjellori e prodhimtari të mbarë në bujqësi. Ritet në përgjithësi, kishin lidhje me ripërtëritjen e ringjalljen e natyrës në pranverë. Si e kremte kjo zgjaste tre ditë. Kjo e kremte ka lidhje me Vitin e Ri të romakëve të lashtë që fillonte me një mars. (N. Turchi, La religjione di Roma antika, Bolonjë, 1939, f. 12-13). Janë me interes të veçantë në pikëpamje krahasimi afritë dhe pikëtakimet në terminologji dhe praktika ritualen mes kësaj feste të lashtë shqiptare me atë romake, nënkuptohet se këtu kemi të bëjmë me rite e besime, që populli ynë i trashëgoi që nga lashtësia dhe jo nga huajtja mekanike, pa mohuar disa ndikime romake.

‘*Miti duhet të ketë lindur pasi kultura, domethënë vetëdija, për herë të parë çliroi njeriun nga errësira primitive*’⁴¹ Këtë përfundim Jungu e arriti, gjatë një ekspedite në Afrikë tek fiset primitive, që i frikësoheshin natës, gjegjësisht shpirtit që jeton në tokë dhe quhej ajik. Ndërsa shpirti i dritës quhej adit/adisha. Kjo mbeturinë e një populli primitiv, i kësaj bote në rënie të kujton popujt e lashtë të cilët shumësinë e zotave e reduktuan në dy, të atij të mirë dhe të keq.

Tendenca të paganizmit dhe si rrjedhojë edhe praktikimit të ritualeve që dalin prej tyre, sot ka në të gjitha vendet e botës: në Greqi, Amerikë, Irlandë, Skoci, Azi, etj. Sot njihen shoqëritë e Vikave–Vicca, që kanë për qëllim tendencën e rilindjes së paganizmit të famshëm grek, shoqëritë e elfëve në Irlandë, etj. Përveç këtyre, ekzistojnë edhe shoqata okultiste të cilat e zhvillojnë veprimtarinë e tyre në fshehtësi dhe që në ritualet e tyre sakrifikohen njerëz, fëmijë të mitur, foshnje, gra e burra për qëllime të caktuara dhe për nder të figurës–kult të tyre.

Konkluzionet

Letërsia popullore ngërthen në vete format arkaike të traditave gojore. Emërtimin poezi popullore e përdori Montaigne në shek. XVI, për format e ndryshme të këngëve popullore. Ndërsa më vonë J. G. Herder, një nga themeluesit e romantizmit bashkë me Goethe–n, do ta emërtojë, *poezi popullore, këngë popullore*, (Volkslieder), më 1778. Vëllezërit Jacob dhe Wilhelm Grimm, do ta quajnë *poezi natyrore* (Naturepoesie), të cilët gjithë krijimtarinë popullore ia atribuojnë frymës popullore, duke mos e ndarë në krijim individual. Ndërsa termi folklor i përmendur nga anglezët përfshin gjithë krijimtarinë shpirtërore dhe materiale popullore.

⁴¹ Carl Gustav Jung, (2010), Kujtimet, ëndrrat, përsiatjet, Fan Noli, Tiranë, f. 303.

Giovanni Battista Bronzini, emërtimin popullorë e zëvendëson me atributin *kulturë tradicionale*. Edhe sot përdoret emërtimi letërsi popullorë i cili nuk është i përshtatshëm për ta emërtuar krijimtarinë popullorë, sepse siç e dimë ajo është një kulturë gjigande që ngërthen në vete zanafillën e shumë shkencave dhe arteve të cilat sot kanë arritur në një stad të madh zhvillimi e përparimi, ajo është gurra e civilizimit njerëzor.

Letërsinë popullorë shqiptare me format e saj: këngët popullorë, lirika familjare, ajo shoqërore, epika historike, ajo legjendare, anekdotat, përrallat, gjëgjëzat, fjalët e urta, etj, shenjojnë dhe ndërthurrin ngjarje të caktuara historike: që nga antika pellazge-ilire, mesjeta, me pushtimin turk, e deri në ditët tona. Me gjithë ndikimet kulturore, ballkanike, evropiane dhe globalizmi i sotëm, kultura popullorë ka arritur t'i ruajë ato elemente, rite dhe tradita shumë të lashta deri sot.

Ritualet pagane të festave të motmotit që janë akoma të gjalla në popull me gjithë zbehjen që po përjetojnë, në shoqërinë moderne, janë reminishenca të së kaluarës që duhen hulumtuar në të gjitha aspektet shkencore: antropologjike, estetike-artistike, e sidomos psikologjike. Në hulumtimet e derisotme nga të gjitha disiplinat e përmendura më lartë duket se psikologjia ka dhënë një material studimor me një vlerë të çmuar, falë punës së palodhshme të Freud-it, Adler-it e sidomos meritën më të madhe për hulumtimin e arketipave, studimet mbi mitin, zbërthimin dhe deshifrimin e tij të bërë nga Carl Gustav Jung-u.

Literatura:

Sulejmani, Fadil, (2005), Lindja, martesë dhe vdekje në Malësinë e Tetovës,

Fishta, Gjergj, (1933), Kanuni i Lekë Dukagjinit, Shkodër.

https://sq.wikipedia.org/wiki/Mali_i_Tomorit

Bota shqiptare, (1943), botim i Ministrisë së Arsimit, Tiranë, 1943, f. 59.

ХЕРОДОТОВА ИСТОРИЈА, I & II, (1988), Будущность, Нови Сад, Шумадијска 12.

Graves, Robert (1995), Grcki mitovi, Nolit, Beograd.

Stipčević, Aleksandër (1980), Ilirët, Rilindja, Prishtinë.

Jung, Carl Gustav (2010), Kujtimet, ëndrrat, përsiatjet, Fan Noli, Tiranë.

Jung, Carl Gustav (2010), Njeriu dhe simbolet e tij, Fan Noli, Tiranë.

Tirta, Mark (2004), Mitologjia ndër shqiptarë, Mësonjëtorja, Tiranë.

Bota shqiptare, (1943), botim i Ministrisë së Arsimit, Tiranë.

Konica, Faik (1933), Vepra, Shtëpia botuese Naim Frashëri, Tiranë.

RINI USEINI

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore
të Shqiptarëve – Shkup*

RELIGJIONET NATYRORE NË FESTAT POPULLORE

Njeriu është qenie religjioze, sepse edhe të parët e tij kanë qenë të tillë. Ato gjithmone kanë qenë të mahnitur nga ndryshimet e kohës dhe njëkohësisht sipas periudhave të ndryshme, kanë zhvilluar një traditë të ndryshme besimesh. Ndër të parët është natyrizmi i cili brenda vetes sjell atë mendim që shfaqet si besim e që është realisht dukuri natyrore. Dhe pikërisht këtu mund të lidhemi me ciklin e jetës, me ringjalljen e natyrës dhe metamorfozën e saj të pastër. Ndoshta kjo mund të jetë një moment kur njeriu në bazë të përvojës së gjatë ka mundur që të bëjë një ndarje shumë të saktë të ditëve, se cilët janë ato që mund të konsiderohen si fillesa të begatisë së tyre, apo ditëve kur duhet të bëhet ndonjë sakrifikim i veçantë, për hirë të natyrës dhe përfitimit të të mirave prej saj. Prandaj kemi edhe një ndarje të përpikt të ciklit të ditëve kalendarike.

Shumë mirë njihet nga populli periudha e parë e daljes së vegjetacionit, apo më saktë Dita e Verës, në të cilën i jepet rëndësi kultit të vegjetacionit të përzier apo kultit natyror të përzier edhe me shumë objekte të tjera të cilët hynë në rrethin vicioz të së shenjtës dhe kështu mund të ritualizohen. Dita e Verës, që në realitet shënon fillimin e stinës pranverore e që lidhet me ekuinoksin pranveror (saditanata), në kalendarin popullor të punës njihet si Ditë e Verës (nji marsi), që sipas kalendarit të vjetër të jetë më 13 mars. Është njëra nga ditët e mirëpritura, e cila bie në kohën e përtëritjes së

natyrës dhe të fillimit të punëve në bujqësi. Për këtë në disa vise shqiptare konsiderohej edhe si kryevit, pra si Vit i Ri, apo Krye-mot.⁴²

Një doktrinë në të cilën mund ta bazojmë kërkimin tonë rreth origjinës së kulteve që bëhen brenda kalendarit të festave popullore është edhe animizmi apo shpirti i brendshëm të cilën e kanë secila qenie e gjallë apo jo e gjallë. Në aspektin e ciklit vjetor të kalendarit popullor në parim dita e verës ka funksionin e njëjtë me festat e tjera të tipit të vetë, parasëgjithash kërkimin deri në sakrifikim për te mirat që ti sjell natyra. Mbi të gjitha më së shumti ne këtë mori ritualesh me katakter imitativo-magjik rëndësi të madhe i jepet kultit të vegjetacionit apo bimeve që japin sinjalin e parë për mbërritjen e momenteve kur toka ka nevojë për më shumë kujdes, pas shpërthimit të saj. Në këtë mori ritualesh përfshihet edhe bota e pjellorisë induktive e përfaqësuar me vezët të cilat janë të pranishme gjatë gjithë fazës së ditës së verës, e cila ka parafazën dhe post fazën e saj.

Veza është simbol i kozmosit, i rigjenerimit dhe i ripërtëritjes së jetës. Si tjetër mënyrë trajtese religjioze e paganizmit paraqitet dhe animizmi i cili përfaqësohet në mënyrë metaforike nëpërmjet të kultit ndaj faunës e posaçërisht ciklit fillestar të simbolikës faunore siç janë zogjët, ato parafrazohen nëpërmjet të degëve të vogla që fëmijet i mbledhin para se të shkojnë te secila shtëpi për të marrë ndonjë dhuratë dhe më e pelqyeshme është veza me numrin e të cilëve krenohen dhe vetë ekzekutuesit e ritualit kuptohet në këtë rast fëmijët. Ky kult paraqitet edhe nëpërmjet të mbulimit zanor, pra, në momentin kur fëmijët arrijnë në shtëpinë e dikujt thonë

⁴² Tirta Mark, *“Kulte të bujqësisë dhe blegtorisë në popullin tonë”*, tek *Etnografia shqiptare*, IX/1980, 162

disa herë ciu ciu, sikurse bëjnë dhe zogjet e vegjel. Por ky veprim mund të bart dhe të fshehtat e natyrës apo kalimin e shpirtit të animizmit nga fëmija që është si interpretues i zërit të zogjëve tek degët e vogla (kARTHëjat), të cilët marin rolin e zogjëve.

Kështu në rajonin e Kërçovës “për këtë festë fetare që bie me 6 maj, pra në ditën e Shëngjergjit, zihen dhe ngjyrosen vezë të kuqe me të cilat fëmijët thyhen njëri-tjetrin për të provuar se cila vezë do të jetë më e fortë ose cili prej tyre do të fitoj: me vezë të kuqe e me lule Shëngjergji fëmijët nënat i lanin që tu ecë mbarë shëndeti dhe të jenë të shenjtëruar.”⁴³

Në këtë kontekst, në ditën e Verës në kasollen dhe kotaren e pulave vendohej gjithashtu një lule kukureku pasi mendohej se sipas logjikës së magjisë imitative ato do të ishin të shëndetëshme dhe më të mira për dhënien e qumështit.⁴⁴

Dhe në mes të formave të jetës që kanë prejardhje nga toka mëmë më e zhvilluar është simbolika e vegjetacionit, posaçërisht simbolika e drurit, e cila simbolizon jetën. Në origjinë këto relikte paraqesin gjurmë të një besimi të lashtë që të shpie ne thellësi deri në shtresëzimet arkaike paleoballkanike e që ka të bëjë me kultin e pjellorisë së tokës, përkatësisht të bujqësisë, të ndërlidhur me kultin e drurit.⁴⁵

Tundësja varr në ptnë një drugë: varet topthi i kandarit dhe një lëmsh i leshtë e i bardhë, me besimin se ptni gjatë vitit do të tundet

⁴³ Qemal Murati, *Shënime etnografike nga rrethina e Kërcovës (Festa dhe rite fetare, doke e zakone familjare)*, Jehona, Nr.9-10, Shkup, 1995, f.61.

⁴⁴ Izaim Murtezani, *Festa e Shëngjergjit te Shqiptarët e Maqedonisë*, Sak Stil, Shkup, 2010, f.33

⁴⁵ Ukë Xhemaj, *Etnokultura shqiptare ne Podgur*, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 2003, 230.

shpejt e lehtë, si drugëza, e tundinja e tlynit do bëhet e rëndë si topthi i kandarit dhe i bukur si lamshi i leshtë”.⁴⁶

Megjithatë edhe gjatë ditës së Shëngjergjit aty—këtu vërehet praktiki i ritualit të ndezjes së zjrrëve. Shefqet Pllana ka të drejtë kur thotë se “ndër popullësinë shqiptare të Kosovës, Maqedonisë, Malit të Zi, Preshevës etj., festa e Shëngjergjit është festë pranverore më e përhapur dhe në shumë pika përputhet me Ditën e Verës, madje në disa nga këto treva edhe identifikohet duke u shkruar Dita e Verës në Shëngjergj”.⁴⁷

Në bazë të saj kemi shumë çështje të cilët mund të jenë objekt ritualizimi. Si të tilla janë njetet e ritualizuara, koha e ritualizuar apo dhe hapësira e ritualizuar. Bie fjala në Strugë dhe rrethinë gjatë Ditës së Verës kemi disa objekte të ritualizuara, të cilët brenda vetes mund të përshkruhen që kanë shpirtin e tyre. Këtu mund të përmendim mbledhjen e luleve pranverore të quajtura kukurek, të cilët simboli—zojnë këtë ditë festive dhe marrjen e tyre nga natyra dhe vendosja e tyre si objekte të ritualizuara në çdo cep të shtëpisë apo aty ku është begatia. Kjo mund të përshkruhet sikur shpirti apo anima e tyre shumë pjellore në aspektin homeo — patetik ka kaluar nga bima në çdo pjesë ku është vendosur ajo, të anëtarët e familjes, të kafshët dhe të njetet e punës, të bimët dhe të gjithë gjallëria familjare. Janë ato që do të japin në shumë vitalitet me shpirtin e tyre të ri, në këtë cikël vjetor. Si objekt të ritualizuar mund të përmendim edhe vezën e cila zakonisht merrë ngjyrë nga lëvozhgat e qepës gjatë procesit të zierjes. Ato merren me vete nga të gjithë pjestarët që do të mbledhin lulet e kukurekut, dhe menjëherë sa mbërrijnë në vendin e caktuar ato

⁴⁶ Selimi-Osmani, Edibe „Rite e besime popullore në viset e Tetovës dhe të Gostivarit, Asdreni, Shkup, 1996, 126.

⁴⁷ Shefqet Pllana, Këngët e motmotit ndër shqiptarë, Gjurmime Albanologjike 2/ 1965, Prishtinë, 1965, f.228-229.

lëshohen në një vend të pjerrët për të parë se kush do të lëviz. Kjo në mënyrë metaforike shpjegon shpirtin e atij që e ka si pronë momen-tale që ai të jetë i levizëshëm dhe të mundet gjatë ciklit vjetor të jetë sa më produktiv. Pas lëshimit ato merren dhe secili bënë provë njëri me tjetrin se kush do jetë më i fortë duke e tok apo duke u goditur vezë me vezë. Kjo tregon për forcën të cilën e jep veza, nëpërmjet të shpirtit të saj ajo do e bëjë më të fortë secilin nga pjesmarrësit në këtë ritë pavarësisht se ka një fitues.

Në këtë vazhdimësi të animizimit vegjetativ duhet të merren para-sysh edhe degët e njoma të thanës dhe te dushkut të cilët për nga cilësia fizike janë shumë të forta dhe për nga ana lulëzuese janë të parat që fillojnë ti gëzohen natyrës. Mirëpo nëse i konsiderojmë se i përkasin religjioneve të vjetra shpirti i tyre ngjites apo përshekruet tregon për fortësin e tyre dhe me qëllim që ky shpirt i fortë t'i përçohet subjektit njerëzor ato merren nga natyra dhe të njëjtat përdoren Ditët e Verës. Me anë të tyre mëngjesin e Ditës së Verës zgjohen të gjithë anëtarët, sepse i pari që zgjohet atë ditë i godet fuqishëm të tjerët, që të jenë të fortë gjatë vitit dhe të mos i arrij Vera në gjumë letargjik.

Veza nga animistët shpjegohet si ndër objektet themelore të besimit, se në mënyrë të mrekullueshme nga ajo lind e gjithë bota. Sipas Durkheim, veza është edhe pjesë ku mund të futet edhe shpirti i stërgjyshërve të fisit të cilët konfigurohen në shpirtin e ndonjë toteni apo ngjiten dhe në barkun e një shtatëzëne në mo-mentin kur ajo e shkel atë.⁴⁸

Një rëndësi të madhe për të shpjeguar animizmin e trupave kanë një numër i madh i objekteve dhe në festën e Shën Gjergjit, sido-

⁴⁸ Për më shumë: Emile Durkheim, *elementary forms of religious life*, Oxford University Press, 2001

mos me rastin e festimeve në rrethinat e Strugës. Një rëndësi të madhe sa i përket animizmit si objekte të ritualizuara apo të animizuara kanë disa lloje dhe atë vegjetacioni i caktuar, gurët dhe uji i shenjtë. Fëmijët shkojnë mbushin uj në vendin e ritualizuar, është një burim uji, pak si misterioz e quajtur mulli, ku supozohet të ketë pasur një mulli. Në shishen ku fusin ujin poashtu hedhin 3 guralec të vegjël me ngjyra të kuqe, të zeza dhe të bardhë dhe këtë uj në mënyrë fanatike duhet ta ruajnë deri në shtëpi në mënyrë që asnjë të mos ketë kontakt me të. Poashtu në pjesën e sipërme i fusin edhe disa lloj bimësh, si lule mullini. Në këtë shembull lulja simbolizon shpirtin e tokës, dhe e cila nëpërmjet të futjes së saj në uj e mbanë frymën e gjallë dhe njëkohësisht atë magji të saj e shpërndan brenda ujit. Prandaj në këtë rast uji shndërrohet në një objekt të veçantë ritualistik, ai është i shenjtë dhe si i tillë nuk guxon të preket apo të goditet me gurë ose diçka tjetër. Nëse ndodhte kjo fëmija apo subjekti i ritualiuar e hidhte atë ujë dhe shkonte përsëri e filonte ritualin e njëjtë duke u kujdesur që të mos preket uji deri sa të mbërrij në shtëpi. Me këtë ujë në mënyrë purifikuese lahen të gjithë fëmijët, qoftë pjesët më të rëndësishme të jashtme, si fytyra, duartë dhe goja, por ka raste kur lajnë gjithë trupin me qëllim që trupi të jetë sa më i pastër. Shembull më përgjithësues mund të merret edhe me fshatrat e tjerë, nga fshatrat Pohum, Bogovic dhe Misllodezhdë, që janë fshatra malor. Gratë dhe fëmijët nga këto fshatra kanë zbritur deri në fshatin Dobovjan që të lahen me ujë të lëvizshëm me qëllim që e mira të lëvizë brenda vetes së tyre, nëpërmjet ujërave të shenjtë që marrin këtë epitot në këtë festë.

Kjo fiton forcë më të madhe sidomos në disa burime të konsideruara të shenjta, sikundër që ndodh në fshatin Shum, në burimin e së cilës rri një plakë, e cila i dinë fshehtësitë e ujërave dhe me të

mund t'i shëroj njerëzit nga ndonjë *e bone* apo mund të ju heq grave magjinë që ju është bërë të mos bëjnë fëmijë apo të jenë shterpë. Ato që nuk mund të bëjnë fëmijë, e lajnë zakonisht fytyrën dhe e lyejnë me ujë vendin e fëmijës nga pjesa e sipërme e lëkurës. Por ndodhë që edhe të futen me gjithë rroba në ujë me qëllim që shpirti i ujit të depërtoj brenda tyre. Por për qëllime të heqjes së magjisë merret një pjesë nga veshja e subjektit të magjepsur e me qëllim që t'i hiqet magjia. Magjistarja apo plaka që i dinë fshehtësitë e ujërave këndon diçka me gjysëm zëri dhe e hedh pjesën e veshjes në ujë të rrjedhshëm duke thënë: siç lëviz uji ashtu edhe e keqja të lëviz nga uji. Pra, siç mund të shohim nga këto shembuj dhe shembuj të tjerë animizmi është një pjesë e rëndësishme si mendim filozofik në mendësinë e popullit i cili është munduar nëpërmjet të forcave të natyrës të jetë sa më i qetë, duke u shërbyer shpirtërave të tyre.

Pra animizmi jo vetëm që sjellë në shprehje një botë ndryshe, që ka bazamentet e saj në fillesat e njerëzimit por nëpërmjet shumë besimeve e bestytive, ka arritur që të jetë e pranishme edhe në shumë rite të cilët në bazë kanë karakterin e tyre ritualesk apo të kalendarit të punës. Por vetë ky kalendar i bazuar në shumë kulte të natyrës, të cilët i japin forcë natyrës ka në vetvete edhe shumë elemente që kanë nevojë të madhe për një shprehje të të mbinatyrshmes dhe e cila në mënyrë metaforike apo në botëkuptimin e të parëve tanë ka pasur një shpirt ashtu siç e ka shpirtin natyra e cila kalon gjithmonë në një rreth vicioz. Ajo kalon nëpër fazat e njëjta ashtu sikur edhe shpirti, ajo lind nga diçka, vazhdon e rritet e derisa shuhet në kohën e shuarjes së gjithçkaje apo në kohën e Shën Mitrit për t'u rikthyer e njëjtë edhe në vitet e ardhëshme. Por gjithmonë brenda vetes, me një forcë e cila duhet të jetë e trajtuar ashtu siç duhet ta trajtoj një—

riu, një forcë duke i dhuruar të mirat e cila në mënyrë të ngjashme do t'i kthej këto të mira në tokë dhe në jetët e tyre. Pra, njeriu si një qenie e lartë ka përvetësuar më së miri mënyrat e ndryshme për ta bërë më të mirën për atë që i'a siguron mbijetesën. Ashtu edhe sikur thonë edhe studiuesit e parë të këtyre religjioneve si Spencer, Gillen, Stros apo Sterloë, njeriu paraqitet si një subjekt që i shërben natyrës e cila j'a rikthen këtë shërbim edhe vetë atij.

Bibliografia:

- Tirta, Mark. *Kulte të bujqësisë dhe blegtorisë në popullin tonë, Etnografia shqiptare*, IX/1980, Tiranë, 1980.
- Murati, Qemal. *Shënime etnografike nga rrethina e Kërcovës (Festa dhe rite fetare, doke e zakone familjare)*, Jehona, Nr.9–10, Shkup, 1995.
- Murtezani, Izaim. *Festa e Shëngjergjit të Shqiptarët e Maqedonisë*, Sak Stil, Shkup, 2010.
- Xhemaj, Ukë. *Etnokultura shqiptare në Podgur*, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 2003.
- Selimi–Osmani, Edibe. „*Rite e besime popullore në viset e Tetovës dhe të Gostivarit*”, Asdreni, Shkup, 1996, 126.
- Pllana, Shëfqet. *Këngët e motmotit ndër shqiptarë*, Gjurmime Albanologjike 2/ 1965, Prishtinë, 1965.
- Durkheim, Emile. *Elementary forms of religious life*, Oxford University Press, London, 2001.

*NESHAT MEHMEDI,
BOZOVCË E TETOVËS*

DITA E LULEVE DHE SHËN GJERGJI NË MALËSINË E SHARRIT (*FESTA DHE RITE PAGANE*)

Festat dhe ritet në Malësinë e Sharrit janë të shumta dhe të moçme, aq sa është i moçëm edhe populli shqiptar. Përcjellja e këtyre festave deri në ditët e sotme është kontribut shumë i madh dhe shumë i çmuar i të parëve tanë: stërgjyshërve, gjyshërve, prindërve dhe rinisë tonë. Ata asnjëherë s’kanë përtuar e as s’janë turpëruar për festimin e tyre, por janë mburrur e janë krenuar se sa festa të bukura kanë trashëguar nga të parët, dhe me këmbëngulje e me sakrificë të mëdha i kanë mbajtur gjallë deri në ditët tona, edhe pse është bërë e bëhet një “betejë” e pamëshirëshme nga të gjitha drejtimitet për asgjësimin e çdo riti që frymëzon shqip. Pra duan fillikat të na lënë “lakuriq”, pa asnjë traditë, thjeshtë pa kulturë e histori. Shtrohet pyetja sa mund të jetojë një popull pa histori e kulturë të veten?! Dhe përgjigja rrjedh natyrshëm: Mund të jetojë aq sa jeton zemra pa gjak, ose sa mund të qëndrojë trupi i njeriut vertikalisht pa esh-trat. Kur flejnë institucionet “ujqërit dhe hienat bëjnë hallakamë”.

Punët para ditës së festës

Dita e Luleve që shënohet me pesë maj, dhe Dita e Shën Gjergjit me gjashtë maj, janë me vlera të veçanta kombëtare, sepse në të gjitha trojet shqiptare festohen thuajse në të njejtën mënyrë. Disa ditë para këtyre festave popullore, fillon pastrimi i shtëpisë, i enëve të bylmetit, si dhe gëlqerosja (zbardhja e dezinfektimi) i shtëpisë.

Zonjat e shtëpive ashtu si i kanë pasur kushtet dhe mundësitë, ndeznin zjarr në lëmë në një vend të izoluar e kush në shtëpitë e zjarrit,

mbi furrë aty ku vëndonin kazanin e madh dhe e mbushnin me ujë të ngrohtë, duke futur në ujë lule të ndryshme nga pemët e lulëzuara dhe lule nga kopshtet apo nga livadhet. Këtë adet e kanë praktikuar dhe e praktikojnë për këtë qëllim: Si i përvëlojnë enët me ujë valë, të përvëlojnë edhe gjërat e këqija brenda e jashtë enëve që kanë dëmtuar shëndetin e anëtarëve të familjes, ashtu si e mbushin me aromë të këndshme pemët me lule dhe lulet natyrën, ashtu të mbushen enët dhe sofrat me ushqime të ndryshme, të këndshme e të shëndetshme, si mbushen pemët e fushat me lule, të mbushen shekat me bylmet, hambarët me drithëra, shtëpia me fëmijë e ahuri me kafshë.⁴⁹ Duke u ngrohur uji, i kanë nxjerr nga izbet shekat e djathit, të gjizës, gjyginat e kajmakut (dihet se vera i mbush e dimri i zbrazë të gjitha), nga shtëpitë e zjarrit kanë nxjerrë enët, boskat – lugjanikët, manxhet, sofrat për me i la. Pasi i lajnë mirë e mirë i vëndojnë të thahen dhe në secilën enë vëndojnë degë të lulëzuar që i kanë thyer nga pemët dhe këputur nga lulet e lulëzuara. Ashtu si mbushen pemët e natyra me lule, të mbushen edhe shekat, manxhet, sofrat, gjyginat, hambarët me bylmet, djathë e tëlyen,

⁴⁹ Informatore: Mirije Mehmedi (1934), Demirhane Halit Merxhani (1934), Mirije Hatem Shaqiri (1959), Nezaqete Mehmedi (1941), Hidije Memishi (1938), Zenepe Hashim Shaqiri.

sofrat me ushqime, gjyginat me kos të vjetër e kajmak, hambarët dhe koshat me drithë, thekër, tërshër, elb...

Amviset (shtëpiaket) vazhdojnë me pastrimin e izbeve më parë me fshesë, pastaj nëse duhet të lahet, lajnë dhe bëjnë gëlqerosjen me gëlqere, sepse gëlqerja e hiri janë lëndë dezinfektuese, po në ato kohëra kur ka munguar gëlqerja, disa javë rresht e kanë grumbulluar hirin dhe në këtë ditë e kanë zbutur me ujë dhe i kanë gëlqerrosur hapësirat e nevojshme. Për të gëlqerosur shtëpitë e Veshallës, fëmijët kanë shkuar te Ornajca e Elezit,⁵⁰ aty ka botë (dhé) të bardhë, e kanë nxjerrë me lopata dhe kazëm dhe nëpër thasë e kanë futur aq sa mbanë një fëmijë dhe i kanë çuar nëpër shtëpitë e tyre dhe kanë gëlqerosur dhomat e izbet. Ndërsa në fshatin Bozovcë, përpos përdorimit të hirit dhe botës së bardhë dhe botës së kuqe, kanë prodhuar gëlqere, sepse edhe sot e kësaj dite thirret vendi te Gjropa e Qireçit. Pasi e kanë gëlqerosur izben ku rrinë dhe shtëpinë e zjarrit apo dhomat (dhomat dhe shtëpitë pasi i kanë gëlqerosur fillojnë me ngjyrosë fundin e dhomave, koridorit, shtëpinë e zjarrit me botë të kuqe nga dyshemja me një lartësi pesëdhjetë centimetra e në çdo skaj kanë vënduar nga një lule në formë të këmbës së pulës, por sipër botës së kuqe kanë bërë vija zik-zake e duke vënë nga një pikë të kuqe brenda e jashtë vijave), përsëri bëjnë renditjen enëve të lara e të thara nëpër vendet e tyre. Pastaj vazhdojnë me i larrobet e fëmijëve, shtrueset dhe mbulesat e fjetjes. Kur s'ka pasur ujë me bollëk, i tërë katundi teshat i kanë ngarkuar me kuaj dhe i kanë çuar afër ndonjë përroi ose lumi dhe kanë nderur zjarr, kanë

⁵⁰ Mirije Vesel Shaqiri, "Nënat na çojshin me marrë botë të bardhë te Ornajca e Elezit, vendi i Veshallës, disa ditë para festës, naja si caullë shkojshna taura taura. Me viti- vete mirrshna nji thesë, teskë... shkojshna si zoxhi te flaraue(nga qejfi). Ishte shaumë largjë, më pi te muhalla e Xhineve e përma j Dushëk e Male. Nauk nji herë, po disa herë, çaq sa u duhte. Nana e zbtë bot:n me ujë majrë ene e hollojte, e në ven të qireçit –gëlqeres e kimi lije odën, kitë shpojne"

ngrohur ujin në një apo dy kazana, dhe i kanë larë dhe tharë (disa i kanë larë rrobat e disa e kanë gëlqerosur shtëpinë). Pra, larja komplet e enëve dhe rrobave është bërë dy herë brenda vitit, në vjeshtë – Shomajtër (Shënmjtër) dhe në pranverë – Shënxhexh (Shëngjergj), po edhe sipas nevojës.

Si kanë larë me hi?

Në koritë kanë futur rrobat për t'i larë, mbi koritë kanë vënë një dërrasë, e mbi dërrasë kanë vënë një teneqe apo kovë të çarë (shpërthyer), dhe e kanë mbushur me kashtë të elbit. Hirin e situr e kanë futur në një shami, dhe shaminë me hi e kanë vendosur sipër kashtës së elbit në teneqe të shpërthyer, dhe ia lëshojnë valën e përgatitur më parë. Hiri kalon nëpër kashtë e te rrobat. Ujë – hiri dhe kashta shkumbojnë sikur sapuni.⁵¹ Me hi kanë larë edhe enët e ndryshme të ushqimit: tepsijat, sënijat, pjatat, sepse pastron shumë mirë yndyrën.

Rrobat e fëmijëve, shtruesat dhe mbulesat e shtratit i kanë përvëluar me ujë të ngrohtë, sepse për gjashtë muajtë e dimrit (Shomajtër – Shënxhexh) ka pasur shumë sëmundje të ndryshme ngjitëse dhe shumë morra e pleshta. Ashtu si përvëlohen rrobat, është menduar se do të përvëlohen edhe sëmundjet ngjitëse, morrat, pleshtat dhe të këqijat që janë fshehur nëpër rroba.

⁵¹Merxhivane Rushan Memishi (1910), Mesude Memet Rushani (1914), Zize Tefiki, Fatime Ilazi - Plaka (1922), Mirije Mehmedi, tregojnë se në mungesë të sapunit janë detyruar të përdorin hirin si mjet për larje të rrobave po edhe të enëve të shtëpisë.

Rinia për ditën e luleve kthehen në vendlindje

Rinia e katundeve të Malësisë së Sharrit: Bozovcë, Veshallë, Brodec, Vejcë, Shipkovicë, të cilët ishin në kurbet për të punuar nëpër shtete të ndryshme të Ballkanit dhe nëpër qytete të ndryshme të ish Jugosllavisë: si Beograd, Zagreb, Sarajevë, Podgoricë, pothuajse të gjithë me leje apo pa leje e kanë lëshuar punën dy apo tre ditë para Ditës së Luleve për të shkuar në vendlindjet e tyre. Pra festa, Dita e Luleve i ka grumbulluar të rinjtë e të gjitha katundeve, të cilët u kanë dhënë një gjallëri të veçantë këtyre vendbanimeve.

Parapërgatitjet e të rinjve dhe të rejave fillojnë disa ditë më parë. Vajzat kanë qepur dimijat e kaltërta, xhaketa dhe struka të bardha, e për anash me krye e lule shumë të bukura. Kanë blerë nallane të Tetovës apo nallane Shkupi (nallanet e Tetovës nga të Shkupit kanë dalluar vetëm nga pjesa e poshtme, nallanet e Shkupit ishin të plotë, ndërsa të Tetovës kanë patur tre zbrazëtira – te gishtat në maje, në mes zbrazëtirë më të madhe afër dhjetë centimetra dhe nga thembra afër tre centimetra, dhe të larta katër centimetra), kurse trashësia e mbajtëseve ka qenë afër katër centimetra. Ndërsa ka pasur nga të rinjë që kanë prerë e qepur tyrq e xhamadanë, kanë bërë brezin (shokën) shtatë kutë të gjatë dhe opinga të punuara nga lëkura e kafshëve. Ka pasur edhe nga të rinjtë që kanë prerë tesha nga tekstili, por edhe pantallona të gatshme. Disa ditë para Ditës së Luleve dhe Ditës së Shëngjergjit edhe për nusët e fejuara kanë përgatitur komplet rroba: mitan, dimi, xhakete, sharpe, nallane, çorapë dhe ëmbëlsirë. Këto tesha i çojnë te vjehrra me ndonjë fëmijë, qoftë djalë apo vajzë nëse është afër, e nëse është nusja prej katundit tjetër ka shku vjehërri me vjehrrën, përpos rrobave i kanë çuar ëmbëlsirë (më së shumti gurabija). Rrobot i kanë çuar te nusja që është nën nishane – e fejuar, si gjithmonë në ditët e para të javës:

e hënë, e mërkurë, sepse ashtu si mbushet java me ditët, ashtu të mbushë nusja arkën me punë dore e shtëpinë me fëmijë dhe fëmijët t'i lindë me kohë. Sot këto tradita nuk e kanë atë ritëm apo gjallëri që e kishin dikur, por megjithatë ende gjallërojnë.

Ritet

Në katundin Kamjan të Malësisë së Tetovës : “Tre t’inte (të enjte) para Shëngjergjit caullët i kanë la vetëm me lule pa sapun. Tre t’inte para Shëngjergjit caucat i kanë kreh flokët dhe i kanë praje ka ni troh dhe i kanë flugj në ujë reke, ene kanë thënë tre herë : ‘*Për një javë sa një pllam, për një muj sa një duj*’, edhe i kanë hudhë”⁵².

Katund e adet... Në Shipkovicë adeti është përafërsisht si në Kamjan, me disa dallime të vogla. Ditën e Shëngjergjit, s’duhet të lajnë kurgjë me sapun, as duartë, as fytyrën, as fëmijët, as anëtarët tjerë të familjes, por vetëm me lule dhe ujë, sepse sapuni bënë shkumbë. Ashtu si shtohet shkumba nga sapuni, ashtu shtohen në lamë dhe kopsht kërmijtë (skapajtëshit).⁵³

Kur i lajnë fëmijët në fshatrat e malësisë, adeti thuajase është i njejtë: më parë me ujë ua lajnë duartë edhe djalit edhe vajzës, pastaj djalit ia lajnë shpatullat e vajzës ia lajnë kofshat?! Por, pse e bëjnë këtë rit?! – Ujë u lëshojnë më parë në duar si djemve edhe vajzave, sepse me anë të duarve ata duhet të punojnë çdo gjë, për shembull, djemtë të lërojnë, të mbjellin, të kositin, të korrin, ndërsa vajzat të bëhen punëtore me emër⁵⁴ (në Veshallë: caucat t’bahen t’zojat⁵⁵): të tjerin, të bëjnë punëdore, të bëjnë punë të ndryshme të shtëpisë (të

⁵² Tregoi nusja e Rufatit të Ibishit nga Kamjani, e martuar në Reçicë të Vogël te të Bozovcës.

⁵³ Hedije Amet Ilazi, Shipkovicë.

⁵⁴ Shukrije Shaqir Merxhani (1959), Ramize Ali Mehmedi (1944).

⁵⁵ Tregoi Zenepe Shaqiri.

lajë e shpërlajë, të bëjë çorapë, fanella, oja, xhamadana, strauka dhe punë të ndryshme; të mjelë lopët, dhentë, të bëjë djathë dhe punë të fushës, të korrin, prashitin, mbushin patatet, të hedhin tërshërën, elbin, pra të bëjnë punë e të fitojnë. Djemve ujë u lëshojnë në shpatulla që të bëhen të fortë e të shëndetshëm, sepse gjithënjë mbajnë barrë – pesha të rënda, ndërsa femrave ujë u lëshojnë në kofshë (kryqe) të bëhen të forta e punëtore dhe të lindin fëmijë sa më të shëndosh e sa më lehtësisht.

Në katundin Kuk të Opojës, vajzat tre të enjte para Shëngjergjit flokët i futnin në ujë në këtë mënyrë: Dy vajza e mbanin shoqen për duar dhe shoqja e tyre e kthyer me shpinë nga uji me kokë nga rrjedha e ujit të lumit dhe flokët e lëshuar që të prekin ujin. Ashtu si shkon uji të rriten flokët e vashave. Të njëjtin rit e bënin të gjitha vashat e grupit.

Në katundin Brodec të Tetovës, në Ditën e Luleve, vajzat kur janë kthyer nga Gjuri Turecit i kanë futur flokët – bishtat (gërshetat) në ujë të lumit, janë kthyer me kokë nga shtrati i lumit, janë ulur në gjunjë dhe flokët apo gërshetat i kanë lëshuar që të prekin ujin e lumit *‘ashtu si shkon uji, të rrajten flokët e caucave’*.⁵⁶ Vajzat e Bozovcës dhe të Veshallës flokët i presën dhe i hudhin në lum, duke përsëritur tre herë: *‘Për një jav – sa një pllam, për një muj – sa një duj’*.

Adetet ndryshojnë shumë pak nëse krahasojmë katundin nga katundi, por thelbin apo qëllimin e kanë të ngjashëm.

Një ditë para Ditës së Luleve, gratë dhe fëmijët mbledhën lule të ndryshme: lule ftajni (dybeku), lule zogu (manushaqe), lule gjalegjishte – aguliçe, lule nga pemë të ndryshme e lule të tjera. Lulet e

⁵⁶ Refije Osman Beqiri Brodec

mledhura i varin në një pemë të lulëzuar, ashtu si lulëzon pema dhe jep fruta, ashtu të rinjve dhe të rejave t'ju shkojë tërë viti me mbarësi, gjallëri në punët e përditshme.

Në Shipkovicë i mbledhin lulet për me i la fëmijët ditën kur kthehen vajzat për në

shtëpi, dhe të nesërmen, përkatësisht Ditën e Shën xherxhit i lajnë fëmijët. Lulet që i mbledhin s'bën të lëshohen assesi në tokë, sepse dergjin fëmijët.

Në mbrëmje fëmijët ose të tjerët që lahen, lulet i marrin nga pema dhe i futin në kovën me ujë të ngrohtë dhe lahen të gjithë anëtarët e familjes me ujin me lule. Ashtu si lulëzojnë lulet, ashtu si e zbu-kurojnë natyrën lulet, ashtu duhet të hijeshojnë fëmijët shtëpinë, fushën, stanet,... Larja bëhet në koritë (lloj vaske nga druri) ose hamam dhe e vendosin një gur, ku duhet të ulen anëtarët e familjes, me simbolikën se ashtu si është guri i fortë, i qëndrueshëm ndaj ndryshimeve të ndryshme klimatike, ashtu të bëhen të fortë dhe të qëndrueshëm ndaj sëmundjeve ngjitëse, ndaj kushteve klimatike dhe ndaj vështërsive të ndryshme që i hasin në jetën e përditëshme. Ndërsa, ujin e derdhnin në përrua apo vijë (përrockë), që të ligat t'i bartë uji i përroit ose vijës. Nga fundi i larjes nënat thonë: '*Uji te-poshtë, gjali terma! Uji teposhtë, cauca terma*'. Kuptohet tri herë ose '*ujë teposht shëneti i caucës – gjalit terma*⁵⁷'. Të njëjtat fjalë i

⁵⁷ Këtë rit e praktikojnë jo vetëm në Ditën e Luleve, por rregullisht kur i lajnë fëmijët. Fëmijët i lajnë si zakonisht ditën e hënë, sepse është fillimi i javës, pra

thonë edhe kur e derdhin ujin në përrua ose vijë, sepse uji pastron dhe i bartë me vete të ligat dhe të këqijat që e rrethojnë njeriun.

Përpos luleve kanë mbledhur edhe barna – kullosa të ndyshme një ditë para Ditës së Luleve që t'i kenë gati për ditën e Shëngjergjit, si: qepë arushë, kullosë jeshile, hithra dhe lule të ndyshme. Të tëra këto bimë i kanë grirë dhe i kanë përzier bashkë me kripë dhe krunde, me këtë përgatitje i kanë kripur sa më herët në korita (nga druri e gjatë tre metra dhe e hapur në mes me një gjërsi afro njëzet centimetra e me thellësi dhjetë deri në pesëmbëdhjetë centimetra), apo xhollë (rrasa nga guri) lopët, dhinë dhe dhentë, që qumshtin ta kenë më me bollëk dhe mos t'ua marrin delet e qehajës tjetër, pra dhentë, lopët, si kanë lënë të lëpijnë në xhollët e huja gjatë tërë vitit kalendarik, me të vetmin qëllim që e përmendëm më lartë. Ditën e nesërme, Ditën e Shëngjergjit marrin një pe me ngjyrë të zezë dhe e vëndojnë në rrugë nga skaji në skaj, ku kalon tufa e qehajës Lavdrimit, me qëllimin e keq që tufa e dhenëve–deleve ta shterrojë qumshtin për tërë vitin, pra delet të thajnë qumshtin. *(Ditën e Shënxhexhit vijën pij të zi në udhëkryq, dhentë xhi do kapërcin ta shterin tamlin)*⁵⁸.

Qepët e arushës apo thelpinjat e hudhrës i kanë grirë me kullosën, lulet dhe hithrit që të mos i kafshojnë gjarpërinjtë kafshët e shtëpisë: dhentë, lopët, dhinë, kuajtë e të tjera.

Në katundin Vejcë, djemtë, të rinjtë shkojnë me mbledhë lule natën me katër maj. (Tregoi: Melude Ekrem Beqiri). Ndërsa në Bozovcë kanë shkuar me pesë maj, herët te Gjuri i Caucave, përpos ndezjes së zjarrit ato kanë mbledhur edhe lule shëndeti–(zdravec).

dita e parë, ashtu si rriten – shtohen ditët njëra pas tjetrës, ashtu të shtohet rritja e fëmijëve frajk (shpejt).

⁵⁸ Haxhi Asllan Shaqiri.

Varja e rrobave në pemë

Gjyshet, nusët e reja, nënat, motrat e fëmijëve në Ditën e Luleve i marrin teshat e fëmijëve dhe të anëtarëve të tjerë dhe i vëndojnë në pemë herët në mëngjesë, ende pa aguar dita. Në të gjithë katundet e malësisë

është vepruar njëjtë : tirqit, xhamadanët, këmishat, dimitë, straukat, nallet, kësulatat, brezat, lurkat, çorapët, opingat e të tjerë, me uratën: Ashtu si kanë lulëzuar pemët, ashtu të lulëzojnë fëmijët dhe anëtarët e familjes. Pra, të gjallëroj jeta në familje me të gjithë të mirat, sepse pema e lulëzuar është e bukur dhe frutëdhënëse, edhe të rinjtë të bëhen të pashëm, të shëndetshëm dhe punëtorë, që në familjet e tyre me anë të punës të krijojnë mirëqenien.

Shkuarja për lule

Në Ditën e Luleve herët në mëngjes, pa gdhirë agimi i marrin rrobet nga pemët, i veshin, pra që me natë janë nisur djem të grupe – grupe për te Gjuri i Caucave. Çdo grup i djemve me vete ka marrë duaj të thektrit dhe me këto më lehtë kanë ndezur zjarrin (ata djem që s'kanë pasur dujë të thektrit ia shkulinin kashtën stanit të Axhës Dakë⁵⁹, pra ia kanë dëmtuar shumë, ky vitet tjera është detyruar të

⁵⁹ Axha Dake e kishte stanin në Njishalëka, afër rrugës. Këtu ai kulloste dhinë në kohën e pranëverës deri në vjeshtë. Kjo rrugë të çonte për te Guri i Cucave. Në ato vite mali ka qenë shumë i rrallë dhe me drurë shumë të hollë, pra katundarët kanë patur shumë vështësi me gjetë dru me bërë punica. Mali deri para luftës së dytë botërore ka qenë i ndarë në hise. Kapatur lisa shumë të mdhejë e shumë të trashë,...

bëhet rojtar atë natë). Pra, zjarri është simbol i burimit të jetës, aty ku ka zjarr, aty ka gjallëri, ka jetë. Një fjalë e urtë thotë: *‘Kërcunën më të madhe ruje për natën e Shën Gjergjit’*. Argumentohet edhe sot e kësaj dite se Ditën e Luleve, përpos djemve, edhe zonjat ndëzin zjarr herët në mëngjes dhe në natën e Shën Gjergjit, në shtëpinë e zjarrit apo në vatër, është e detyruar një grua për të ruajtur zjarrin tërë natën deri në mëngjes. Për më mirë dhe më lehtë, në furrë shtëpiaket vëndojnë kërcunë – cung që të mbajë zjarrin më gjatë e nëse digjet cungu – kërcuna i vënë drurë të tjerë. E nëse ndodh që zjarri shuhet në atë shtëpi thuhet se s’do të ketë fat. Ndezja e zjarrit është trashëguar nga lashtësia brez pas brezi. Për të ruajtur zjarrin edhe sot në çdo shtëpi lihet një njeri të kujdeset për të.⁶⁰

Në Bozovcë, deri në vitet e pas Luftës së Dytë Botrore kanë shkuar për lule te vendi i quajtur Përtereke (Përtejlumit) përmbi stanin e Ismailit të Tefikit. Aty afër stanit të Ismailit është një gur i madh mbi arën e Azemit të Beqirit, me pyllzimin e atij gurit katundarët vendosin të zhvendosen nga ai vend pak më larg disa qindra metra në verilindje, ku kufizohet vendi i Bozovcës me të Veshallës, nga ajo kohë edhe sot e kësaj dite quhet Gjuri i Caucave dhe janë takuar të rinjtë e dy katundeve, djemtë, vajzat dhe mosha të ndryshme.⁶¹

Të rinjtë dhe të rejat e Brodecit shkojnë për lule te Gjuri i Torecit mëhallë – mëhallë⁶², kurse në Shipkovicë shkojnë te Xholi i Ilazit dhe ka Torecët, të Vejçës shkojnë mëhallë – mëhallë, lagje – lagje

⁶⁰ Treguan: Demirhane Halit Merxhani - Bozovcë, Mirije Vejsel Mehmedi - Bozovcë – nga Veshalla, Hata Merxhani - Bozovcë nga Veshalla, Mevlude Ekrem Beqiri Brodec – Vejçë, Radije Behadini.

⁶¹ Tregoi Shaqir Halit Mehmedi (1932), Haqim Ismail Rushani.

⁶² Gajur Behadin Beqiri, Brodec.

kah Livadhi, Kepi i Xhermës, Gjuri Rumdum dhe në Stran⁶³, kurse djemtë dhe vajzat e katundit Veshallë para shumë dekadash kanë shkuar për lule përtej lumit Shkumbin, në vendin e quajtur Gjuri i Shipes⁶⁴ (Guri i Shqipes) përballë katundit kurse sot shkojnë te Gjuri Caucave. Guri i Cucave është vend pikë takimi ku vajzat dhe djemtë kanë patur mundësi ta shohin njëri – tjetrin nga një distancë shumë e afërt dhe pa drojë nga të afërmit një herë në vit, jo vetëm djemtë, por edhe vajzat e mahallës (lagjes) tjetër s’kanë patur mundësi të takohen me vajzat e lagjes tjetër edhe në katund, po këtu te guri vajzat janë takuar dhe përshëndetur me vajzat e lagjeve të tjera, po edhe me vajzat e Veshallës, kuptohet vetëm me ata të cilat kanë qenë farefis dhe në miqësi. Pra, Guri i Cucave është vend ku lirshëm u jepet mundësia djemve dhe vajzave të takohen nga një afërsi e të shikojnë njëri – tjetrin nga një distancë shumë e afërt. Këtë afërsi kurrë s’kanë patur mundësi ta realizojnë në katund, apo ndërmjet dy katundeve. Njëherë në vit apo në motmot u është dhënë mundësia të rinjve e të rejave të takohen te guri cucave, të shikojnë njëri–tjetrin, të pëlqejnë njërin tjetrin tinzisht, me anë të shikimit (lëshuarjen e syrit ndaj njëri tjetrit) dhe të përfundojnë me fejesa e në martesë nëse kanë dhënë pëlqim të afërmit e vajzës.

Këngët gjatë rrugës

Vajzat nga katundi i Bozovcës, Veshallës, Brodecit, Vejcës, Shipko–vicës,... janë nisur për te Guri Caucave mëhallë–mëhallë, por me përcjellje të djemve apo burrave, duke kënduar e duke u rënë dajreve. Rruga është e gjatë dhe e lodhshme dhe shumë përpjetë (terma si i thonë vendasët), vende – vende janë ulur, kanë pushuar dhe kanë

⁶³ Mevlude Ekrem Beqiri nga Vejca, e martuar në Brodec.

⁶⁴ Treguan H.N. nga Veshalla dhe M.M. nga Veshalla e martuar në Bozovcë.

kënduar këngë beqarie, ushtrie e të kurbetit, të gjitha vajzat në grup, po rrallë kanë kënduar edhe këngë të namëve, me të vetmin qëllim për të thumbuar vajzën që e kanë kërkuar për vëllain apo djali që e ka kërkuar vajzën për nuse, por që kanë përfënduar të pasukseshme, as vajzat e lagjeve të tjera s'kanë heshtur, për shembull:

Ori mollë ori mollë me bojë
Kit dunjaja folin për toj
Kit ne folin ne hakatin
Mollën në maje sën e ngatin
Kit kanë fol e kit kanë hakat
*Mollën në maje sën e kanë n'gatë*⁶⁵

Ngata krajet në dritare laskra kapërci
Xhi mo nget nij pusto lemza lotët m'i shpërthi
Lotët m'i shpërthi e më kalli
Më ka ba të verdhë S'i portokalli
Lotët m'i shpërthi e më smuni
*më ka ba të verdhë sikur limuni*⁶⁶

Dada nauk e marr at xhipin e zi
E do shkoj në shehër do marr shehërli
Mo merr sheherlavin oj qibare
Mere katunarin plot me pare
Mo merr shehërli oj sertike
Mere katunarin xhi të lipte
Mo merr sheherlavin oj budalle
*Mere katunarin hecën me kal shale*⁶⁷

⁶⁵ Këndoi Sh. I

⁶⁶ Sh. i

Oj e mirë me di të mira
A t'met hatri pse të kshira
Lujte sajvin sën ta dava
Kceva gjardhin dola para
Au bre gjal xhi kane shashtris
Midis t'udhës çish me unis
Kofsh i zoti gjal luj pishtollin
Luj pishtollin ene thikën
*S'asht kollaj me grabit çikën*⁶⁸

Lujni mi coca këndoni
Ditëne shënxherxhit do e kërkoni
lujni mi coca e kërceni
*ditën e shënxherxhit son e xhojni*⁶⁹
O lumi lumi për të madhin Zot
*Lum kush është gjall për Shën Gjergjin në mot*⁷⁰

Natyra në këtë ditë të luleve ka gjallëruar nga zëri i vajzave dhe rënia e dajreve, por edhe nga të krysurat e armëve (çifteve dhe karabinave – armë me leje).

Mbledhja e luleve, përgatitja e rrathëve dhe Guri i Cucave

Rrathët: Para se me mbërri te Guri i Cucave, ka vende ku ka lule shëndeti dhe të gjithë mbledhin dhe bëjnë rrathë nga filizat e ma-naferrave e të shelveve dhe i mbushin me lule që kanë aromë shumë të këndëshme dhe me lule të tjera. Djemtë, vajzat e fëmijët,

⁶⁷ Mirije Mehmedi

⁶⁸ Mamudije Osmani

⁶⁹ Këndoi Hedije Amet Ilazi - Shipkovicë

⁷⁰ Hedije Amet Ilazi

sipas traditës rrathët i vëndojnë në kokë të gjithë, sepse lulet e shëndetit rriten kryesisht në shkëmbij dhe gurëz, ashtu si është shkëmbi i fortë, i qëndrueshëm ashtu të bëhen të fortë e të qëndrueshëm. Të rinjtë e të rejat ashtu si lulet që zbukurojnë

rrathët dhe natyrën, ashtu djemtë, vajzat dhe fëmijët të bëhen të bukur, të dashur, kulturuar, të fortë e të gjindshëm në situatë të ndryshme gjatë jetës, po ashtu me pamjen e tyre të zhvilluar të zbukurojnë shtëpinë, familjen dhe rrethinën ku punojnë e jetojnë. Rrathët me lule që i vënë në kokë është me rëndësi që t'i mbrojnë gjatë tërë vitit mos ju dhemb koka, ashtu si lulja që rritet në gurë, ashtu fëmijët që mbajnë lulen në kokë të bëhen të fortë si guri ku rritej lulja. Kur arrijnë te Guri i Cucave, vajzat ulen në gurë, ndërsa djemtë ulen në anën tjetër dhjetë metra më tutje, ndërsa shitësit shesin lëngje e gjëra të tjera me çmime të dyfishuara në krahasim me çmimet e katundit. Më tej, disa djemë i vrapojnë kuajtë e disa të tjerë gjuajnë shenjë me armët e tyre.

Këtu te guri, në vend që të bashkohen të gjitha vajzat, por qëndrojnë të ndara grupe-grupe sipas lagjeve, këndojnë e vallëzojnë ndaras, e shumë rrallë edhe të bashkuara. Ka raste që bashkohen vetëm vajzat që janë shumë të afërta (farefis), që kanë nuse të fejuara. Ndërsa, pak më larg bashkohen edhe të rinjtë e dy katundeve, por rrallëherë ka patur edhe zënka, jo vetëm ndërmjet të rinjve në mes të dy katundeve, por edhe në mes të të rinjve të të njejtës katund. Zënkat janë nxitur nga motive shumë të dobta, pse djali ka shikuar në drejtim të vajzave, apo të ndonjë gjesti.

Pas dy a tre orësh kthehen për në katund tanimë me rrathë në kokë si vajzat ashtu edhe beqarët dhe fëmijët. Vajzat e Veshallës kur kanë mbritur te lumi te "Ura e Vardishës" rrathët i kanë futur në ujë në lum dhe përsëri i kanë vënduar në kokë⁷¹, edhe atë për dy arsye: flokët t'i kenë të forta dhe të qëndrueshme, mos t'ju pikojnë dhe ashtu si shkon ujë t'u rriten flokët. Rrethin e lagur e vëndojnë në kokë si vajzat dhe fëmijët që mos u dhemb koka dhe sëmundjet që i kanë t'i merr ujë i lumit, përroi...

⁷¹ Mirije Mehmedi dhe Zenepe Shaqiri.

Pasi zbresin në livadhet e katundit vajzat vënë shilarësen (shilarës apo kolovajzë) në degë të pemëve me dy litarë (për shkaqe sigurie) ku mund të shiluren një dhe dy vajza për njëherë. Vajzat i shilurin djemtë, po edhe vet vajzat. Ka raste që shilurin e luhatin përnjëherë dy vajza me dy tërkuza dhe bashkarishtë këndojnë këngë, për vëllain e vajzës që e ka ushtarë, në kurbet, të fejuar ose beqarë, që ka hipur në shilur. Të njëjtën gjë e bëjnë edhe vajzat e lagjeve tjera. Lirisht këtu bëhet një garë ndërmjet vajzave të lagjes cilat do të këndojë këngë më të bukura, pasi shiluren të gjitha vajzat, atëherë nisen për në katund. Shilurin e kanë vënduar te Molla Rexhës Përtereke, te Stani i Ismailit të Tefikit, po edhe në Njishalka, apo te ndonjë dru tjetër të kumbullës apo të qershisë.

Kënga s'pushon aspak gjatë rrugës deri në katund brenda, ndërsa prindërit dhe të afërmit e tyre në Bozovcë u dalin përpara dhe i përgjojnë fëmijët e tyre te Brija Vaides, te Dy Gjurzit, në hyrje të katundit te Kodra ku Hedhin, te Dardha e Bajramit Hashimit, te Dardha Alis, kurse grupet e vajzave këndojnë, këtu kënga jehon edhe më fuqishëm. Duke shkuar rrugëve të katundit vajzat shpërndahen nëpër shtëpitë e tyre për të ngrënë ushqim e për të pushuar dhe pastaj më vonë për te vazhduar festën nëpër lamët e shtëpive apo rrugëve të mëhallës – lagjes.

Rrathët e punuar i vënë nëpër degë të pemëve, pastaj nga dega i marrin dhe ia vënë dybekut ditën e Shëngjergjit, pra kosin e tundin në dybek me lule herët në mëngjes, pa kënduar zogjtë, mos e zanë zogjt duke e tundur, sepse pastaj nuk nxjerr tlyen. Ftajnit (dybekut) i kanë vendosur një copë pliti me kullosë jeshile afër, ama të ketë lagështi.⁷²

Qëllimi i ritit : Ashtu si kanë gjallëruar lulet të gjallërojnë dhe të ketë mbarësi familja, blegëtorja, prodhimet blegtorale, ose si mbushen pemët, fusha e beshkët me lule ashtu të mushen shtrunget me tamël, shekat me djathë. Gjithashtu ftajnit (dybekut) i kanë kënduar këngë kur e kanë tundë:

*Ftaunu ftoj more shoç
rrajte kokën sa ni kollomoç
ftaunu ftoj more bir
rrajte kokën sa ni kompirë
ftaunu ftoj more ftoj
rrajte kokën sa ni lethoj
ftaunu ftoj more vlla
rrajte kokën sani arë*⁷³

*Ore ftoj ore fodull
Rrajte kokn si llokum
Ore ftoj ore dilber
Rrajte kokën si sheqer*⁷⁴

⁷² Mirije Mehmedi këtë rit e kanë praktikuar në Bozovcë dhe Veshallë. Ftajni rregullisht të tund kosin, qumshtin, hirrën, kajmakun, gjatë tërë vitit, ndërsa bjeshkët kurrë mos të thahen dhe të kenë kullosa jeshile e me ujë të bollshëm, dhe dhentë kurrë të mos e thajnë qumshtin.

⁷³ Këndoi Mirije Mehmedi.

⁷⁴ Këndoi Zenepe Hashim Shaqiri.

Pas çlodhjes dy a tre—orëshe vajzat dalin në rrugë të lagjeve dhe e këndojnë Ditën e Luleve. Kush shiluret në shilarës e kush në shilarës sheri (qyteti), këndojnë e vallëzojnë, këndojnë këngët e rrugëve:

*1. Ku da raujna natën e Shën Gjergjit
do ja plasim zemrën të keçit
hajdi moj shoqet e mija
se sone do bajna gurabija
hajde du bijëm napër vena
do t'i vijëm petkat napër breza⁷⁵.*

*2. Lujni oj cauca e konojini
ditën e Shën Gjergjit da kërkojini
lujni oj cauca e këcini
ditën e shënxhexhit sën e xhini⁷⁶*

*3. Shkuëm për lule xhalexhishte
Shoum vene shetajtëm lule s'kishte
Shën Gjergjo more i keço
Shkuëm për lule napër ara
Ataj kishin çel lule t'bardha
Shënxhexho more i majro
Shkuëm për lule ka Vardisha
Ataj ka konojshin zogji e çicja
Shënxhexho more i major
Shkuëm për lule napër hanza
Ataj kishin çel shaumë orgovana
Shënxhexho more i major.⁷⁷*

⁷⁵ Këndoi Mirije Mehmedi.

⁷⁶ Këndoi Mirije Mehmedi.

Ndërsa, njëjtë si në Bozovcë dhe Veshallë, kanë shkuar te guri edhe të Brodecit. Ky gur quhet sipas vendasëve Gjuri Turecit, që është matan lumit dhe duket se është shumë afër në vijë horizontale. Këtu në Brodec dallon e shkumja për te guri. Nga katundi shikojnë se kur kanë nisur që të kthehen nga Guri i Turecit mëhalla e Mallare, kanë shkuar Mëhalla e Isallare, kur janë kthyer këta, kanë shkuar mëhalla e Bajramallare dhe pastaj e Ametallarët. E nëse janë takuar dy mëhallët apo edhe të gjithë mëhallët kanë kënduar e vallëzuar veças pa u bashkuar, në përjashtim të atyre vajzave që janë të afërme që janë përshëndetur.⁷⁸

Te Gjuri i Turecit kanë shkuar vajza e djemë nga disa mëhallë të Shipkovicës (jo i tërë fshati), edhe këta kanë kënduar e vallëzuar ndaras, në përjashtim që janë përshëndetur me ata që janë njohur ose kanë pasur marrëdhënie familjare e miqësore.

Në Vejcë për lule vajzat kanë shkuar mëhallë—mëhallë si në katundet e lartëpërmendura, por që dallon shumë shkuarja, sepse s'kanë patur një vend takim për të gjithë së bashku, por kanë shkuar në kahje të kundërta për të mos u takuar. Mëhalla e Jerlive që kanë shkuar për lule kah livadhi, atëherë Mëhalla e Torballare shkojnë kah Kepi i Xhermës, Mëhalla e Potallarëve shkojnë kah Gjuri Rumdum, ndërsa Osmanallartë shkojnë në Stranë. Ka pas prej tyre që kanë shkuar te Gjuri Zdravecit. Ky gurë është nën Doran⁷⁹.

Cucat kanë marrë me vete skutaçe nga më të mirat nga nuset e vëllezërve e të afërmive për me i mbushur me lule dhe i kanë

⁷⁷ Këndoi Mirije Mehmedi.

⁷⁸ Tregoi: Kadri dhe Gajur Beqiri : “Heshëmsaj e madhe ishte, s’di se si ta kallzoi se çfarë meraki ishte, naja t’ri shkojshna krit katonit mohallë – mohallë...”

⁷⁹ Tregoi Mevlude Ekrem Beqiri (1963), e lindur në Vejcë, e martuar në Brodec.

lidhur shumë heshëm e mbi skutaçe i kanë vëndu rrathët me lule,
kuptohet për me bë lidhjen e skutaçeve sa më mirë e sa më bukur.
Me veti merrnin edhe bukë, djathë, gjizë,... e atje hanin me një
vend me grupin e vetë⁸⁰. Udhës këndonin:

*Ku mi krajsën pushka e alltija
Zelfij aga me motrat me bijat
Zelfij aga me bija me motra
lum zelfij agën xhi e ka votra
do shkojua për lule napër ara
me Zelfi dilberin për para/⁸¹*

*Oj doana lule fëdulle
kush do na çoje për lule
për lule do na çoje Betim aga
pishtollin da maje zelfi aga
për mrapa do vaje Bajram aga⁸²*

*Shkuëm për lule lule xhetëm
sale busulegjin e haroëm
nauk e haroj dada nauk e haroj
ene bosolegjin da hotoj⁸³
shënxherxho more i majro*

*Shënxherxho se na erdhe
kit lulet taj na i çele*

⁸⁰ Tregoi Mevlude Ekrem Beqiri, Brodec.

⁸¹ Këndoi Mevlude Ekrem Beqiri, Brodec.

⁸² Mevlude Ekrem Beqiri Brodec

⁸³ Mevlude Ekrem Beqiri Brodec

sajlle bosolegjin e harove
bosolegji majllet në bafçe
zdravec i mlidhet në skutaçe
bosolegji majllet te dera
*shkojnë e pkutin nauset me tela*⁸⁴

Lojrat e vajzave dhe djemëve ditën e luleve

Djemtë e Bozovcës pas dite dalin te sokaku i Dakes dhe sokaku i Feratit e kush do del në Kodër T'hallës Xhane, në Kodër të Madhe, Rudinë, te Dardha Alisë dhe në Kodër të Sherit, kuptohet grupe – grupe, të afërm e moshatarë, ndërsa beqarët që dilnin në Kodër t'hallës Xhane, vëndonin shiluër – kolovitje dhe herë – herë këndonin këngë me qifteli të dashurisë dhe patriotike, kurse djemtë të tjerë shëtitnin rrugëve, rastësisht mund të takojnë vajzat që luajnë, këndojnë rrugëve të lagjes. Shëtijtjet e djemëve nëpër rrugët e katundit kanë patur vetëm një qëllim për me takuar vajzat, të dashurat, të fejuarat apo me rënë në dashuri vetëm nëpërmjet shikimit, edhe pse ka qenë ditë feste – lëvizjet janë bërë shumë të matura, (në përjashtim vendeve të lartëpërmendura), jo të tepruara për të evituar konfliktet e mundëshme ndërmjet të rinjëve, gjithënjë këtu kemi parasyshë ditën e luleve apo ditët e festave ku luajnë vajzat në grupe nëpër rrugë të lagjes. Ky kufizim i lëvizjes për beqarët dhe të fejuarit është praktikuar edhe në katundet tjera.

Djemtë e Brodecit, Ditën e Luleve deri në vitin 1979 rregullisht e kanë festuar në mënyrë shumë të organizuar. Të gjithë të rinjtë janë grumbulluar te Ura e Madhe, kanë marrë ustallarë dhe kanë vallëzuar tërë ditën.

⁸⁴ Mevlude Ekrem Beqiri Brodec

Buka e pa thyer dhe darka

Gratë Ditën e Luleve zënë bukë sipas nevojës familjare: pesë, gjashtë... Pasi i pjekën bukët, një bukë të plotë – të pathyer e lënë mënjanë që të mos thyejet, pra e largojnë nga manxhja e buke në një vend të sigurt që mos e thejnë fëmijët, pra të arrijë ditën e Shën Gjergjit pa u thyer buka, i njëjti rit praktikohet në të gjithë katundet e malësisë.⁸⁵

Buka e pathyer simbolizon të gjithë anëtarët e familjes, ashtu si është buka e plotë të jenë të bashkuar të gjithë anëtarët e familjes, pa asnjë gjë të ligë përbrenda anëtarëve të familjes gjatë tërë këtij viti kalendarik. Nëse s'ka bukë të pathyer ose të plotë, atëherë në mesin e anëtarëve të familjes brenda vitit mund të ndodhë ndonjë e ligë: si sëmundje, mort e të tjerë, pra ashtu si është thyer buka, është shëmtuar, ashtu mund të ndodhë që ndonjë anëtar i familjes të ndërrojë jetë. Bukën e pa thyer e përdorin për ngrënie ditën e nesërme, Ditën e Shëngjergjit, atëherë kur të vijnë bijat për festë, siç qe adet.⁸⁶

Për ta shfrytëzuar zjarrin e ndezur natën e Shëngjergjit kokrrat e misrit i vënë afër apo mbi zjarr të qëndrojnë të ngrohta, ndërsa gratë dhe vajzat për fëmijët gatujnë gurabija. Anëtarët e familjes të jenë të fortë dhe të ketë harmoni familjare dhe me begati të shumta ose t'iu shkojë viti pa probleme e pa kriza në produkte të ndryshme ushqimore.

⁸⁵Merxhivane Memishi (1910), Mesude Rushani (1914), Refije Beqiri, Samije Jashari, Zenepe Shaqri, nusja e Lalës Hafet – Shipkovicë.

⁸⁶Buka pa thyer simbolizon edhe bashkimin familjar, ashtu si është buka e plotë, ashtu duhet të jenë edhe antarët e familjes bashkë, të mos dahan djemtë, se të bashkuar shtëpia ecën më së miri, fitohet ma shumë, bëjnë punë më shumë, janë më të fortë.

Përgatitja e groshës

Zojat e shtëpive për darkë përgatitin grosh, por pa mish, qëllimi është shumë domethënëse, që anëtarët e familjes të mos grinden ndërmjet veti, të mos hahen e të nxjerrin mish, ashtu siç hahet mishi, mos të hahen ndërmjet veti, po të kenë harmoni familjare, dëgjueshmëri dhe respekt ndaj njëri – tjetrit në familje. Ndërsa pas darkës mishin e kanë shfrytëzuar për ruajtjen e natës së Shëngjereg-jit. Për mish kanë përdor mish pule, të qengjave dhe të kecape.

Në këtë natë kanë gatuar gurabija, brumit i kanë futur vetëm të bardhën e vezës, sodë buke, sheqer, sepse gurabijat bëhen më të forta dhe të qëndrueshme, e ashtu si bëhen të forta gurabijat të bëhen të fortë dhe të qëndrueshëm edhe familjarët e tyre. Po ashtu edhe fati i fëmijëve të tyre të jetë i bardhë për tërë vitin si e bardha e vezës.⁸⁷

Nata e Shëngjergjit

Vajzat që mblidheshin apo bashkoheshin sipas lagjeve opo familjeve për të ruajtur natën e Shën Gjergjit, shkonin me produkte të veta: njëra me vezë, tjetra me miell, e dikush me qumësht, dhe pas pjekjes i kanë ndarë gurabijat në mënyrë të barabartë. Natën e Shëngjergjit, përpos djemve dhe vajzave e kanë ruajtur edhe fëmijët (fëmijët me të familjes e ndonje të lagjes deri në ora 10 apo 11 i natës dhe kanë ra të flenë), por e kanë kaluar shumë mirë me lojëra të ndryshme humoristike dhe kënga s'ka pushuar thuajse tërë natën deri në mëngjes. Kanë kënduar për të afërmit e tyre që kanë qenë të fejuar, për beqarët, për fëmijët e vegjël dhe për vëllezërit që i kanë pasur në kurbet apo edhe ushtarë, këngët i kanë kënduar në çardak

⁸⁷ Mirije Hatem Shaqiri, Fatime Ilazi (plaka)

në grup e grupe pa dajre dhe të përcjellura edhe me dajre, i tërë katundi ka gjallëruar nga jehona e këngës. ‘Në kataunin tonë e rrujshna natën e Shënxherxhit plot cauca: Sherija Përroj, Rukija, Salija, Rabija dhe Mevludja, e krijmi rrujt te shpaja e lalës Rakip. – Natën e Shënxherxhit e rrujshna me shoqet e mohallës: Hanifja e Hisenit, Zeqija e Imerit, Nazifja Ametit, Rafija Hetemit ene unë – Hedija Ametit’, tregon Hedije Amet Ilazi nga Shipkovica⁸⁸.

Shoqja që ka rënë të flejë, shoqet tjera kanë luajtur me të: e kanë ngjyrosur fytyrën e saj me gaca, i kanë vënë mustaqe, ia kanë nxier faqet, ballin dhe më në fund e krijmi lagur me ujë që t’ia nxerrin gjumin. Ky veprim është praktikuar thuajse ngjashëm në krejtë katundet.

Djemtë në Bozovcë, janë organizuar sipas dëshirës dhe shoqërisë në grupe. Grupi s’ka qenë shumë i madh, shtatë apo nëntë vete, për këtë natë kanë therur qengja, i kanë zier apo pjekur në saç dhe e kanë ngrënë pas mesnate. Tërë natën kanë kënduar këngë të ndryshme patriotike të shoqëruara me fyell, çifteli dhe dajre, por edhe pa instrumente, kanë kënduar edhe këngë të dashurisë, kanë luajtur lojëra të ndryshme : qibrit, myhir (unazë), bër dhe tregime të ndryshme të humorit, ndërsa katundin Brodec të rinjtë janë organizuar për të rrujtur natën e Shëngjergjit grupe – grupe sipas moshës, farestit dhe shokëve në një shtëpi dhe kanë përgatitur pula të pjekura e birjanë.⁸⁹

Anëtarët e familjes që zgjohen nga gjumi ose ato që janë të zgjuara kur dalin nga shtëpia shikojnë qiellin, malin, po edhe ndonjë njeri të shëndetshëm e punëtorë. Ata s’duan të shohin njeri apo kafshë, sepse mund të ndodhë që të shohin një – njeri shëndetëlig, jo

⁸⁸ Tregoi Mevlude Beqiri.

⁸⁹ Treguan: Kadriu, Tafili dhe Gajuri.

punëtorë – dembel dhe tërë viti do kalojë me sëmundje e me dembeli, pra s’do të ketë mbarësi,⁹⁰...

Por pse e shikojnë qiellin apo malin djemtë, vajzat?! Në qiell shikojnë që të shohin yjet, shohin hënën që shëndritin – shkëlqejnë, ashtu si shëndrit ylli apo hëna të shëndritë fati i atij personi që ka parë yjet, të shëndrit në shëndet, punë e tjera, pra të ketë mbarësi për tërë vitin. Nëse qielli është me mjegull s’duan ta shikojnë, sepse ashtu si është i vranët qielli besojnë se do të ketë plogështi, iritime dhe grindje në mes të anëtarëve të familjes dhe s’do të jenë të lumtur, pra s’do të ketë mbarësi gjatë tërë vitit. Për këtë më së miri është të shikojnë malin karshi. Ashtu si zhvillohet mali, si rriten drunjtë në mal, ashtu të rriten e të zhvillohen njerëzit e familjes, të jenë të forte e të qëndrueshëm. Pasi këtij adeti vajzat shkojnë dhe ulen në gurë të “gjallë” – në një gur të palëvizshëm. Pra të bëhen të fortë e të qëndrueshëm si guri. Këtë gur ose gurin e “gjallë” e kanë shfrytëzuar edhe për ato gra shtatëzana që s’iu kanë jetuar fëmijët, por edhe për fëmijët i kanë çuar te ky gur, ashtu si e ka jetëgjatësinë guri të jetojnë edhe fëmijët.

Gatimi i flisë, thyerja e vezëve në Ditën e Shëngjergjit

Pa zbardhur agimi gratë zgjohen dhe përgatitin qullin që të gatujnë flija. Flija gatuhet thuajse në tërë katundet e Malësisë së Sharrit, ndërsa vajzat që janë beqare në prushin e zjarrit futin nga një kokër vezë për të provuar fatin. Në atë drejtim apo lagje që ka krisur (pëlcitur) veza, në atë drejtim do ta ketë fatin dhe do të fejohet e martohet, kurse vezën e pjekur – ose të plasur e ka ngrënë ai per-

⁹⁰ Ajshe Hasan Memishi, Radije Behadini, Hadije Abdullahu, Arze Merxhani, Demirhane Merxhani, Merxhivane Memishi, Nezaqete Selman Mehmedi, Zerapica.

son për të cilin ka plasur veza, assessi s'bën që vezën e plasur të tjetërkujt të hajë tjetërkush.

*“Ditën e Shën Gjergjit kini zije vaue ene va kini dhanë caulle t'i hanë me maje thajke mos u dhame fajti”.*⁹¹

*“Petat kur i kini ba për here të parë me lithës, kaçajtën e parë e kijni ngranë me maje thajke, të mos na dhame e mos t'na there zemra”.*⁹²

*Në katundi Vejcë nënat fëmijëve u kanë zjerrë vezë nga pesë, shtatë po edhe nga nëntë, më nga një kus, pastaj i kanë lyer me lloj-lloj ngjyrash të ndryshme e me kombinime të shumta, vezët fëmijët i marrin dhe sipas mëhallëve dalin dhe i rrokullisin nga një largësi katër–pesë metre, ato vezë që janë thyer gjatë rrokullisjes fëmijët i kanë ngrënë. Ashtu si rrokullisen vezët nëpër ledinë teposhtë kollaj, ashtu kollaj të mbushen shekat me bilmet,... hambarët me drithë,...e ti ham naja (njerzit e shpojsë) çashtau shajshët si i hanë caullët shajshët voet.*⁹³

Ditën e Shëngjergjit flija u kanë dërguar nuseve të fejuara dhe vezë të ziera, ashtu si gatuhet flija renda – renda, ashtu nuset e reja – të fejuarat të bëjnë punët e shtëpisë dhe të darisë – çejzit krejt me rend, pra ta vëndojnë punën përpara. Ndërsa, vezë ju kanë çuar

⁹¹ Merxhivane Memishi, Mirije Mehmedi, Zenepe Shaqiri.

⁹² Mesude Rushani.

⁹³ Samije Jashari, Mevlude Beqiri

nuseve: ashtu si është e bardhë e vezës së zier, ashtu të ketë zemrën e bardhë, edhe pse vezën e ngjyrosin me lloj-lloj ngjyrash, po kurrë s'mund ta ngjyrosin të bardhën e vezës. Hallkit (të tjerët) sa të duan të flasin fjalë, kot e kanë, aq sa kanë mundësi me njollosë të bardhën e vezës, aq kanë mundësi me e njollosë nusen.

Në mëngjes herët duhet të zgjohen të gjithë anëtarët e familjes ose sa më herët se të tjerët e lagjes ose të katundit, për të patur mbarësi. *‘Ditën e Shënshexhit i lagjim njerzit e shpojsë, shtratnat, odatë, drithnat, izbet, bilmetin, hajvantë, lamën me ujë të mushëm në kroj, por pa folë me askend’.*⁹⁴

Me qëllim që të ngriten herët që të tjerët mos j'ua lëshojnë gjumin, dembelinë, të ligat, e anëtarët mund të ndodhë që të kenë vuajtje në shëndet. Ujë pa folë kanë mbushur që brenda familjes të mos ndodhin grindje, po të mbretërojë harmonia familjare, si brenda shtëpisë, ashtu edhe jashtë saj.

Më herët në furrë të zjarrit, për Ditën e Shëngjergjit kanë vënë kusi me bakërdar për të zier, e jo fli. Bakërdari ziet top dhe të gjithë anëtarët e familjes të jenë top, të bashkuar, grumbull. Bakërdarë kanë zier edhe atë natë që ka shkuar në kurbet anëtari i familjes. Fli nuk kanë gatuar sepse kur e hudh lugën e brumit e derdhë, pra kjo derdhje të mos ndodhë edhe te anëtarët e familjes, të mos shpërndahen.⁹⁵

Ditën e Shëngjergjit herët në mëngjesë, vajzat dhe djemtë plasin vezë në zjarrë ku gatuhet flia. Vezët i plasin të afërmit e tyre : nëna, gjyshja ose vet vajzat për. Vezët nga temperatura e lartë kri-

⁹⁴ Merxhivane Memishi, Hidije Memishi, Sevdalije Hesati - Bozovcë, Hane Feim Mehmedi - Bozovcë, Qibarije Ismail Shaqiri.

⁹⁵ Mirije Mehmedi. Hata Merxhani, Demirhane Merxhani, Zenepe Shaqiri.

sin-plasin. Në drejtimin që plas veza në atë drejtum është fati-kismet i vajzës ose i djalit. Nëse veza pëlçet më shpejt, edhe fati i vajzës apo i djalit do të zgjidhet më shpejtë ose në të kundërtën nëse veza do pëlçet me vonesë fati i vajzës – djalit do të vonohet për fejesë.

Në katundin Vejcë përpos vezëve, vajzat ose djemtë kanë futur në zjarr edhe këmbët me kthetrat e pulave. Nëse kthetrat e pulave janë tkurrur – janë mbledhur, ajo vajzë apo ai djalë do të fejojë e marto – het në katund, e nëse kthetrat e këmbës hapen, atëherë ajo vajzë apo ai djalë do të delë nga katundi, pra do martohet jashtë katundit.⁹⁶

Në katundin Bozovcë dhe Veshallë, gratë – nënat në ditën e Shëngjergjit ka zier vezë për të gjithë anëtarët e familjes: *“Ditën e Shën Gjergjit krijni zije vaue ene va krijni dhanë caulle t’i hanë me maje thajke, të mos u dhame fajti”*.⁹⁷

Për shelve – potka

Ditën e Shën Gjergjit vajzat e mëhallëve shkojnë herët në mëngjes për shelve – potka, në grupe – grup ashtu si e kanë ruajt nētën e Shëngjergjit, por të shoqëruar nga një anëtarë i familjes, qoftë grua apo mashkull. Atje në natyrë gjejnë një vend të mirë ku mund të shiluren. Këndojnë dhe pasi dëfrehen mirë, presin degë të holla nga shelnet për veten e tyre, për të afërmit e familjes dhe shkojnë nëpër arat e mbjellura dhe i vëndojnë – ngulin shelnet. Si të zë shelnja e rritet kollaj, të zënë drithërat e mbjellur dhe të rriten kollaj.⁹⁸

⁹⁶ Mevlude Beqiri, Samije Jashari.

⁹⁷ Merxhivane Memishi, Naile Shaqiri nga Bozovca e martuar në Veshallë, Demirhane Merxhani, Hata Merxhani, Mirije Mehmedi.

⁹⁸ Zenepe Shaqiri, Demirhane Merxhani, Shukrije Merxhani, Fije Merxhani, Ramize Mehmedi, Merxhivane Mehmedi, Hidije Memishi

Thuprat nga shelnja i vënë për beli : vajzat, gratë, fëmijët, pra të gjithë anëtarët e familjes me të vetmin qëllim: ashtu si rritet kollaj shelnja – shelgu, ashtu kollaj të rriten fëmijët, ashtu si është elastike shelnja, ashtu të jetë elastik beli i të gjithë anëtarëve të familjes dhe mos t’iu dhemb kurrë gjatë jetës e kryerjes së punëve të ndryshme në shtëpi e jashtë shtëpisë, sepse është organ shumë i ndijshëm dhe lëndohet shumë kollaj gjatë kryerjes së punëve të ndryshme e të rënda.

Shelne vënë edhe nëpër derët e shtëpisë, të ahurit të bagëtive, në pleh, nëpër dritare e në enë, ndërsa në Shipkovicë vënë degë thane.

Ritet janë të shumta në këtë ditë: gratë shkojnë në lum dhe i futin këmbët në ujë, që të mos u dhembin këmbët, shkojnë te uji i thartë te ara e Dadës Fize. Aty lajnë këmbët dhe lenë para të hekurit, kurse në një ferrë të thatë lidhin penj të zi... *“Ato xhi derxhin shkojnë te ujë tharët ene një pin të zi e lidhin me një ferrë të that ene thauën duëm sebeb pi ujit, kllosës, pi drunit e pi insanit”*.⁹⁹

Ndërnjjet ditës së Verës dhe Shën Gjergjit këndon edhe qyqja. Ai njeri që e dëgjon për herë të parë duhet ta gjejë një gurë të bardhë të vogël dhe të vëdojë në kokë dhe ashtu duhet ec deri kur t’i bie guri. Guri është mirë të bie prapa kokës. Ashtu si bie guri të largohet sëmundjet, të ligat dhe ai njeri thotë tre herë: *“Shëneti para, e t’ligjat mas”*.¹⁰⁰

⁹⁹ Demirhane Merxhani, Hata Merxhani, Mirije Mehmedi, Zize Tefiki

¹⁰⁰ Mirije Mehmedi, Samije Jashari, Zenepe Shaqir, Merxhivane Memishi, Demirhane Merxhani, Refije Beqiri.

Çfarë mësojmë nga kjo festë

Sa të bukura e sa gjallëruese janë festat e motmotit, një herë apo disa herë brenda vitit, trazojnë popullin në përgjithësi nga lodhja, nga plogështia nga vuajtjet politike, ekonomike e familjare e të gjallërojnë të gjithë, të ndjehen të lumtur e të gëzuar. Pra dy a tre ditë të harrojnë realitetin e hidhur që i ka mbërthyer në fytë dhe ua nxjerr shpirtin avash-avash.

Përmes këtyre festimeve popullore, të gjithë e harrojnë ditën e djeshme, sot është krejtësisht ditë tjetër, ditë e gjallërimit, gëzimit e haresh... Është ditë e këngëve nëpër çardake, e valleve nëpër lëmë e rrugët e lagjeve. Pra, gjallërojnë familjet, shtëpitë, rrugët, kodrat dhe katundet në përgjithësi.

Kudo festohet, pa dallim gjinie. Edhe natyra feston, edhe rrugët bashkë me fushat me lule e gjelbërim, malet ushtojnë bashkë me kodrta e majat e larta të Sharrit – Korabit e Tomorit. Bashkë me to festojnë e zemra ju bëhet mal bilbilave që këngën s'dinë ta ndalin kurrë edhe në ditët më të egra me fortunë e acar, dallëndysheve që shtegtojnë nga vendet e ndryshme drejt foleve të të parëve të tyre, por edhe shqiponjat që fluturojnë lartësive...

Çfarë kënaqësie, si në teatër... Këndojnë fëmijët, të rinjtë e të rejtat, këndojnë në gjuhën më të bukur në botë, këndojnë në gjuhën që na e ndaluan dje, këndojnë në gjuhën që na e luftojnë edhe sot, në traditat që na i mohojnë vazhdimisht. Por, edhe ne s'do të ndaleni kurrë, do të këndojmë e do të festojmë edhe më fortë, kështu të bashkuar, pa dallim moshe e gjinie si në kor... Kush s'e do këtë kënaqësi e gjallëri që ta kënaqë shpirtin, zemrën e ta ushqen trurin e trupin?! Kujt i pengon kjo gjallëri, ky bashkim shpirtrash. Dihet,

veçse albanofobëve, armiqve... por s'do arrijnë kurrën e kurrës më të na pengojnë...

Të gjitha këto rite, festa që praktikohen e janë të bukura i bëjnë më tërheqëse, më madhështore fëmijët, të rinjtë e të rejat, sepse edhe të gjithë festat thuajse ju dedikohen me përkushtimin më të madh pikërisht fëmijëve, rinisë, natyrës, begëtisë, punës, mirëqenies familjare në tërësi...

Pra, një i ri apo e re, shtëpi – familje që s'ka plleshmëri, s'ka përtëritje, ajo s'ka as ardhmëri, shkurt shuhet dhe i vëndohet një dry. Krijimi i familjes është vazhdimësi i rrënjëve dhe i ruajtjes së vlerave që na i lanë trashëgim me shumë sakrifica të parët tanë. Fëmijët dhe të rinjtë janë shtylla e shtëpisë, janë pasuria më e madhe që s'mund të zëvendësohen as me flori e diamante. E këto festa të bukura na mësojnë pikërisht se si të duam familjen, gjuhën, kulturën, njëri-tjetrin, natyrën, bashkë me të mirat që na i dhuron nëse dimë ta shfrytëzojmë, lulet dhe dobitë nga të, ujin dhe fuqinë e tij. Na meson se si bashkërisht të bëjmë fuqinë dhe të ndryshojmë ardhmërinë, na mëson që t'i duam fëmijët të rriten si pemët në kopsht, të shëndoshë si lisat në mal, të bukur si lulet në natyrë, të fortë e të qëndrueshëm si gurzit në lum për punë të lehta e të vështira, të pasur ashtu si mbushen pemët, fushat e bjeshkët me lule, të këndshëm e të pastër si ujtë e burimeve, të duan njëri-tjetrin si rrezet e diellit – si vet jetën, të duan shkollimin si dritën, ajrin, ujin, të duam dhe respektojmë të kaluarën me fanatizëm, dhe më në fund të duam veten se jemi shqiptarë!

NAIM HALIMI

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore
të Shqiptarëve – Shkup*

SHËNGJERGJI – FESTË MOTMOTI NË MALËSINË (KARADAKUN) E KUMANOVËS

Malësia e Kumanovës, shtrihet në jug–lindje të Karadakut, në 10 fshatra, të banuar me shqiptarë. Banorët e kësaj zone malore, njihen si karadakli apo malësorë të Karadakut të Kumanovës.

Malësorët e Karadakut të Kumanovës, si shqiptarët tjerë të fshatrave përreth, gjatë zhvillimit historik, si i gjithë kombi shqiptar, i ka krijuar festat e veta dhe i kanë kremtuar, si ato kombëtare e fetare, poashtu edhe ato tradicionale, të motmotit, për t’u shkëputur sado pak nga punët dhe hallet e përditshme, të angazhimit për ekzistencë, sepse jeta këtu nuk ka qenë e lehtë. Malësorët kanë bërë jetë të përbashkët në gëzim e hidhërim, së bashku kanë festuar duke nderuar ditët e caktuara, për të cilat kanë krijuar doke, zakone, rite të ndryshme, me të cilat janë ç’lodhur, kanë pushuar, janë disponuar dhe janë përgatitur për ta vazhduar jetën. Një ngjarje e tillë ka qenë edhe Shëngjergji, festë motmoti.

Shëngjergji, ndonëse duket si festë krishtere, për shqiptarët e kësaj malësie, të cilët pothuajse të gjithë janë myslimanë me përkatësi fetare, qofshin ata, që janë apo s’janë shpërngulur, ju duket festë e tyre tradicionale popullore, e trashëguar nga të parët, si festë viti, Ditë Vere, kryemotmoti (madje disa sot e konsiderojnë ditë e lindjes së heroit të madh kombëtar Gjergj Kastrioti), sepse dalin në verë, në kohë të mirë, e kalojnë dimrin e vështirë.

Në kushtet e këtushme malore, në lartësi të madhe mbidetare, viti ka dy stinë, verë e dimër. Dimri fillon në Shën Mitër, më 26 tetor, e mbaron në Shën Gjergj, më 6 maj, ndërsa vera anasjelltas, pra verë e dimër, kanë nga gjashtë muaj. Përderisa është kështu, shqiptarët e kësaj zone malore, menjëherë po sa të shkrihet bora, madje në disa fshatra, ende pa u shkri mirë, fillojnë punët e verës, para Shëngjergjit, nga të cilat duhet të fitojnë e të jetojnë jo vetëm verës, por edhe dimrit, si p.sh. meshkujt e moshës madhore thurin gar-dhiqet, që i ka prishur e kalbur ftohti e bora gjatë dimrit, pastrojnë livadhet e arrat, i nxjerrin kafshët në kullosa, etj. Ndërsa femrat pastrojnë oborret dhe shtëpitë, me fjalë tjera: fshijnë, lajnë e lyejnë me gëlqere (qireç) shtëpinë, madje edhe drunjte e pemëve rreth saj, që të mos i zë Shëngjergji, viti i ri.

Këtu Shëngjergji (« Shinxherxhi » – në të folurën popullore), fillon më 5 maj në mbrëmje, e vazhdon gjatë gjithë ditës më 6 maj. Gjatë kësaj kohe bëhen disa rite (ceremoni, adete), nga të gjitha grup-moshat e njerëzve dhe për të gjitha të mirat. Derisa baballarët dhe nënat pastronin arrat e shtëpitë, të rejat, vajzat e nusët, shpejtonin që t'i përfundonin punëdoret, me kërraba e gjilpëra, të nisura më parë, që të mos ua zë, kjo ditë feste, pa i përfunduar. Të rinjtë madje në disa fshatra dhe të rejat shkonin së bashku pasditen e mbrëmjes së kësaj nate, për të mbledhur kukurekë, lloj lule e hershme pranverore dhe e shëndetshme, në vendet ku dilnin ato, si dhe degë shelve (shelne, pemë, që rriteshin përkaj lumenjve) të njoma posa çelin, të cilat i këpusin dhe i mbajnë në dorë e krahë pa i lëshuar në tokë deri sa i sillnin në shtëpi. Këto bimë e degë peme, konsideroheshin si të hershme, të shëndetshme dhe me fat, prandaj në mbrëmje para se të bie terri shलगun (degët e shelve), i vendosin mbi derë të shtëpisë, të dhomave të ndejës e të gjumit, të miellit e

bukës, të bylmet e të hambarit, ku ruhej drithi, të pojatave ku ruheshin kafshët e të plemeve ku mbanin ushqimin e tyre. Ndërsa, kukurekun kur shtronin për të fjetur të rinjve e të rejave, gjyshet apo nënat, ua vënin nën jastëk, për fat, shëndet e të mira në jetë. Këto rite, bëheshin pothuaj njësoj në të gjitha fshatrat, sepse kishin të gjithë po të njëjtin qëllim, të kenë fat, shëndet dhe të mira në jetë. Të nesërmen në mëngjes shलगun e kukurekun e mblidhnin nga aty ku i kishin lënë (më parë e shikonin a janë vyshkur shumë apo jo, nëse nuk ishin vyshkur besonin se do të kenë shëndet e bereqet të mirë), dhe përsëri pa lëshuar nga dora e krahu i hidhnin në ujë të lumit apo të përroskës me ujë, duke e lutur Zotin që t'ua heqin të këqijat dhe t'u japin të mira, si rrjedhte uji i lumit pa ndalur. Kjo ishte për sa u takon në fillim të rinjve, të cilët festën e vazhdonin edhe pas dite posa drekonin e liroheshin pak nga obligimet festive.

Me këtë rast nënat herët në mëngjes i zgjonin nga gjumi fëmijët e tyre, duke i prekur me hithra, lule vere e verdhë që djeg kur e prek, por nuk është helmuese, i spërkatnin me ujë, të siguruar nga mbrëmja ose heret në mëngjes, e pastaj me atë ujë të përzier me hithra, lule molle e lëvore veze të ngjyrosur më parë, e që ruhej për këtë moment i lanin fëmijët që të jenë të zgjuar, të pastër e të shëndetshëm. Ky veprim ka të bëjë edhe me kultin e ujit, si burim jete, i bimësisë (bujqësisë, sepse edhe vetë fjala Gjergj domethënë bujk (gr.) dhe shpeztarisë (para së gjithash shqiponjës dhe pëllumbit të trashëguar nga ilirët).

Për Shëngjergj edhe barinjtë bënin punën e tyre. Natën e kësaj feste, dilnin në mal dhe mblidhnin lerth, një lloj lule në formë gjuhe, e hershme dhe e shëndetshme, barë gjaku, lule tamli, etj. Me janxhikë, strajca e thasë e sillnin në shtëpi dhe e linin në një pemë

të qëndroj tërë natën, pastaj ditën e festës paradite i grinin dhe i përzienin me krypë e krunde dhe ua hudhnin për t'a ngrënë kafshët, qofshin ato dhenë, dhi, lopë etj., në ndonjë livadh apo rrasa guri, të njohur për adete. Barinjtë për festë në shumë vende e kishin adet të prenin për këtë ditë edhe ndonjë kafshë, qengj, dele ose dash, mish të cilin për këtë ditë e hanin me familje, duke ua shpërndarë edhe fqinjve të tyre skamnorë, nëse kishte të tillë.

Për këtë festë edhe ushqimi i ditës ndryshonte, nuk ishte si ditët tjera. Zonja e shtëpisë apo maxhetorjta, si quhej ndryshe, anëtarëve të familjes për mëngjes u servonte përshesh me kosë (bukë mrume), misër (kallamoç) e thekër e përzier, shumë e shijshme, për drekë flijë e gura-bi, e për darkë, gjellë me mishë (çervish, mish-oriz etj.), të kafshës apo shpezës (pulës, gjelit etj), së therur për këtë ditë, duke mos përjashtuar edhe ndonjë ëmbëlsirë (zerde, tatli, tamël-oriz, etj.).

Në këtë ditë askush nuk punonte me kafshë pune (qe, kuaj, etj.), e as me kërraba e gjilpërë. Të gjithë pushonin e festonin. Manifestimi siç thamë më parë vazhdon edhe pasdite. Ata që ishin më të rinj në moshë, gjuanin me gurë, me peshë të ndryshme (me një dorë, me dy nga mbrapa para, etj.) me armë në shenjë (afër, larg e më larg) në distanca të ndryshme. Më të rinjtë, vraponin, kërcenin një, tre e pesë hapa, këndonin e vallëzonin, me e pa instrumente.

Vajzat, madje me djem të familjes e të lagjes, në pemë të trasha, si shelgë, arra, mana etj., të njomë (jo të thatë) vendosnin luhatëse me litarë e zinxhirë e luhateshin, duke bërë edhe gara kush rrin e kush e shtynë më shumë luhatësen. Po ashtu të rejat, vajzat e gratë, këndonin e vallëzonin nën tingujt e një apo ma shumë dajreve, defave, që u binin vetë. Vajzat tuboheshin edhe në shtëpinë e familjeve që kishin të zënë për birin e tyre ndonjë nuse, ku këndonin e vallëzonin, për djalin e fejuar dhe nusen e zënë. Të gjitha këto

lojëra i bënin pa ndonjë shpërblim, vetëm e vetëm për t'u argëtuar, kuptohet se mund të zgjidheshin edhe më të mirët në ato lojëra për atë vit. Pos këtyre bëheshin edhe rite të ndryshme në fëmijë, ara e bagëti, për mbarësi p.sh., që të mos i marrë mësyshi, syri i keq dhe mënxhitë (sehiret), fëmijëve në duar, bylyzyk, djemve e vajzave edhe në flokë, u lidhnin pejë të leshit të kuqë e të bardhë, lopëve qeve, kuajve etj., dufira leshi me ngjyra, në kokë ndërmjet brinjëve dhe në jele etj., kuptohet këto adete i bënin ata që besonin në sende të këtilla.

Malësorët që ishin më të moshuar (paria apo kryefamiljarët), në Ditën e Shën Gjergjit, caktonin apo zgjidhnin rojtarin e fushës e të malit, ruajtësit e bagëtive (lopëve, dhenve, dhive) të fshatit, rrogetarët, caktonin nëse duhej ditët e fejesave e të martesave, jepnin hua apo merrnin nëse kishin dhënë, ndanin qengjat nga delet, nanat e tyre, etj.

Një ceremoni e veçantë, mjaft interesante për të gjithë malësorët e të gjithë fshatrave të Karadakut, ishte shkuarja dhe takimi në vende të bekuara, siç ishte Uji i Kuq në fshatin Bellanoc. Të gjithë ata që donin dhe kishin mundësi shkonin aty, te burimet e Ujit të Kuq, ku i lanin duart, sytë fytyrën, kokën, këmbët e pjesët tjera të trupit për shëndet, duke i lënë aty në burim të ujit, ndonjë fije peri ose para metali, për adet, kismet e shëndet. Për këtë qëllim këtu, madje shkojnë edhe sot, jo vetëm për adet e shëndet, por edhe për kismet, por edhe për ta parë e për t'u ç'mallë me këtë vend me bukuri të rrallë natyrore.

Këto pak rite që kemi arritur t'i mësojmë dhe shënojmë nga një ekspeditë shkurtër hulumtuese në terren, konstatojmë se janë pasuri të mëdha, vlerë shpirtërore, që duhet studiuar mirë, sepse dëshmojnë autoktoninë e lashtë shqiptare dhe na radhitin në mesin e kombeve me civilizim të hershëm.

ROVENA VATA

Qendra e Studimeve Albanologjike, Tiranë

RITET E MOTMOTIT NË RRËFENJAT KUTELIANE

Ritet e motmotit dhe këngët rituale që i shoqërojnë ato, si nga karakteri i tyre i theksuar utilitar, ndonjëherë nuk janë pranuar si pjesë e mirëfilltë e letërsisë gojore ose e folklorit letrar, por kjo bie në kundërshtim me këtë pohim, pasi njafton të lexojmë rrëfenjat e Mitrush Kutelit dhe kuptojmë se sa bukur i ka sjellë ato të letrari-zuara përmes mjeteve artistike.

E vërteta është se ndër shqiptarët këngët e motmotit kanë nisur të shënohen relativisht vonë. Të tilla këngë regjistroi Thimi Mitkoja në *Bletën shqiptare*, Spiro Dine në *Valët e detit*, Vinçenc Prenushi në *Kangë popullore gegnishte*, në Hyllin e dritës, në *Visaret e kombit*, por edhe Stavro Frashëri te *Folklori shqiptar* etj. Studimit të tyre, veçanërisht pas Luftës së Dytë Botërore, i kanë kushtuar vëmendje të posaçme emrat më të mëdhenj të folkloristikës shqiptare në të dyja anët e kufirit politik, si: Qemal Haxhihasani, Shefqet Pllana, Jorgo Panajoti, Mark Tirta, Dhimitër Shuteriqi, Anton Nikë Berisha, Demush Shala, Ali Ahmeti, Sadri Fetiu etj., ndihmesave të të cilëve u duhen shtuar pa më të voglën mëdyshje edhe prurjet e dobishme të një muzikologu si Ramadan Sokoli.

Ndërsa në letërsinë shqipe, çështja e festave kalendarike është trajtuar edhe më herët nga studiuesit e fushës si Bernardin Palaj, i cili në punimin e tij të titulluar: “Kremtime që mund të kenë rrjedhë

ilire”¹⁰¹, jep një numër të festave kalendarike. Ndërsa etnografi i njohur shqiptar Rrok Zojzi në studimin e tij: “Gjurmë të një kalendarit primitiv në popullin tonë”, radhit një sërë kremtesh kalendarike¹⁰². Ndërsa në punimin e tij me titull: “Kulte bujqësore e blegtorale”, Mark Tirta bën një shtjellim e analizë të hollësishme, ndër të tjera, edhe rreth riteve, miteve e besimeve të lidhura me festat kalendarike¹⁰³.

Edhe më herët janë shfaqur mendime, sipas të cilave, “këngët e motmotit në letërsinë popullore shqipe në pjesën më të madhe janë shënuar të gjymta e fragmentare, pasi edhe ritet janë zvetënuar...”¹⁰⁴.

Mitrush Kuteli është një nga autorët më në zë të letërsisë shqipe i njohur si një njeri shumëdimensional, por lidhja më e fortë e tij ka qenë me folklorin të cilin e ka sjellë përmes fushës së letrave. Është konsideruar shpesh me dy vlerësime, të cilat e ngrenë lart midis autorëve të letërsisë shqipe të të gjitha kohërave. Mitrush Kuteli, është themelues i prozës moderne shqipe dhe njëri ndër autorët më të njohur të modernitetit shqiptar. Madje ka mendime që Kutelin e shohin bashkë me Lasgushin si autor themelor të gjithë letërsisë moderne shqiptare”¹⁰⁵, por krahas kësaj Kuteli njihet si autori që mishëroi më së miri në veprën e tij letrare folklorin shqiptar. Në rrëfenjat e tij gjejmë të pasqyruara artistikisht edhe ritet e motmotit,

¹⁰¹ Bernardin Palaj, *Kremtime që mund të kenë rrjedhë ilire*, në: “Bota shqiptare”, Tiranë, 1943, f. 126.

¹⁰² Rrok Zojzi, *Gjurmët e një kalendarit primitiv në popullin tonë*, në: “Buletin i Institutit të Shkencave”, nr. 1, Tiranë, 1949, f. 85-112.

¹⁰³ Mark Tirta, *Kulte të bujqësisë dhe blegtorisë në vendin tonë*, në: “Etnografia shqiptare”, IX, Tiranë, 1978, f. 155-208.

¹⁰⁴ Demush Shala, *Letërsia popullore*, në: “Enti i teksteve dhe mjeteve mësimore i Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës”, Prishtinë, 1968, f. 51.

¹⁰⁵ Sabri Hamiti, *Letërsia Moderne*, Vepra letrare 8, Albis, Tiranë, 2000, f. 605.

shumë të njohura dhe të praktikuara në mbarë vendin tonë. Kuteli duke qenë i rritur në një mjedis i cili folklori ishte ende i gjallë, ai mori jo vetëm frymëzimin, por edhe motivet që e përbënin këtë folklor, jo me kot ai shprehet se: Rrëfimet e mia janë reflektimi i tregimeve të pleqve dhe jo reflektimi i ndonjë letërsie të shkruar¹⁰⁶.

Festat e motmotit janë prodhim shpirtëror i popullit. Ato janë krijuar gjatë rrjedhës së shekujve dhe janë përcjellur nga brezi në brez, ku tipar dallues i tyre është shprehja përmes praktikave të shumta rituale¹⁰⁷.

Është bërë zakon që të gjitha krijimet që i shoqërojnë ritet periodike të quhen këngë të motmotit. Në zanafillën e tyre këto këngë lipset të kenë pasur një lloj erotizmi që lidhej ngushtë me plleshmërinë e tokës, mbarështrimin e gjësë së gjallë, të shpezëve dhe veselitjen e pemëve. Njeriu primitiv besonte se duke i kënduar ato do të mund të ushtronte një ndikim magjik në rritjen e frytshmërisë së botës së gjallë. Me ndryshimin e raporteve ekonomiko-shoqërore kjo përmasë erotike që përmendëm më lart nis të zbehet. Nga ana tjetër ka të ngjarë që të njëjtit proces, d.m.th. atij të zbehjes, t'i jetë nënshtruar edhe besimi tek ato. Ndryshe nuk ka se si shpjegohet ajo ngjyresë humori, me të cilën na shfaqen këto këngë në gjendjen e sotme. Pa dyshim, këtu ka ndikuar edhe fakti që ato, krejt ndryshe nga ç'ndodhte më parë, sot i dëgjon thuajse vetëm nga goja e fëmijëve. Kaq e vërtetë është kjo, sa që disa studiues e shohin të udhës t'i klasifikojnë edhe si këngë fëmijësh¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Kujtesa dhe "Hylli i Dritës", nr. 3-4/1994, f. 62.

¹⁰⁷ Yllka Selimi, *Praktika kalendarike dhe funksione të tyre*, në: "Gjurmime albanologjike", Folklor dhe etnologji, nr. 31-2001, f. 141.

¹⁰⁸ Sadri Fetiu, *Folkloristikë*, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 2009.

Çdo stinë ka patur edhe festat e saj, me rite të ngjashme dhe me rite të posaçme. Festat më të shumta janë midis kolendrave (25 dhjetor) dhe Shën Gjinit (24 qershor), d.m.th. që nga dimri e gjer në verë. Pas kësaj dite, mund të themi se kemi vetëm një festë të rëndësishme, atë të Shëmitrit, në tetor. Kalendari i festave të motmotit nis me kolendrat më 24 dhjetor, kur nis e përtërihet edhe fuqia e diellit. Festën e vjetër pagane kristianizmi e bëri ditën e ~lindjes~ së Krishtit, Kërshëndellë ose Krishtlindje. Po kjo ditë, edhe pse festohet vetëm nga të krishterët, ka lënë gjurmën e saj edhe në zakonet myslimane: kështu myslimanët e Shkodrës Kullanat (siç u thotë veriu kolendrave) i festojnë ditën e borës së parë. Festa është e njohur në tërë popujt e Evropës edhe emri vjen nga latinishtja ~calende~ (prej nga vjen vetë fjala kalendar). Zakonet më të njohura të ditës janë ato të gatimit të kuleçve, që edhe ato quhen kolendra dhe kullona dhe që u jepen njerëzve të shtëpisë ose atyre që vinë për vizitë¹⁰⁹.

Në veprën e Kutelit “Netë shqiptare” gjejmë të letrarizuar ritet për Shëngjergjin, Rusicat Ditën e Verës etj.

Në popull viti ndahej në dy blloqe të mëdha: vera (Shëngjergj deri në Shënmitër) dhe dimri (Shënmitër deri në Shëngjergj). Cikli pranveror përfshin ceremoni, rituale që lidhen me ardhjen e stinës së re, me rigjallërimin e natyrës, me rifillimin e punëve bujqësore e blegtorale, me gëzimin e pamasë të daljes nga dimri i ashpër në pranverën e gjelbër. Vetë cikli pranveror përfshin disa festa kalendarike, një ndër të cilat është Dita e Verës, që bie më 1 ose 14 mars sipas kalendarëve gregorian ose julian. Dita e Verës është nga

¹⁰⁹ At dhe Hykolli, *Kodi i këngëve rituale kalendarike*, në: “Seminari XXXIII Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare”, nr. 33/2, Prishtinë, 2014, f. 219.

kremtet më të bukura, më poetike dhe më të pasura me praktika rituale. Po këtu futet edhe festa e 25 marsit, që njihet me solsticin pranveror. Festë popullore e këtij cikli ishte edhe ajo e Llazoreve, që karakterizohej nga dalja e grupeve të të vegjëleve shtëpi më shtëpi, duke kënduar e uruar për jetë më të mirë e lumturi. Më 23 prill ose 6 maj binte festa e Shëngjergjit. Në disa krahina të vendit, sidomos në ato malore, njihej si kryeviti dhe në atë ditë fillonte ndarja e qingjave nga nënat dhe mjelja e dhenve, si dhe bëhej përgatitja për shtegtimet malore të bagëtive¹¹⁰.

I gjithë cikli pranveror mbyllej me festën e Rusicave. Kjo e kremte binte në fund të majit. Edhe rituali i saj ishte njafat i pasur. Vajzat dhe nusët shëtisnin fushave e kodrave, mbledhnin lule, “varrosnin” “nënë e diellit”. Ato shkonin së bashku shtëpi më shtëpi duke kënduar. Më pas, e zonja e shtëpisë i gostiste me ushqime të ndryshme, një pjesë të të cilave i gatuanin për t’i ngrënë gjatë shëtitjes.

“Si nga fundi i muajit maj, kur nis e rrihet peshku anës liqerit e mbushet kjo botë gjithë me blerime, u vjen radha edhe Rusicave. Kështu ish asoherë: muaji lipsej të hynte e të dilte me një gjë të shënuar. Maji hynte me Ereminë, delte me Rusicat. Ne, vegjëlia e fshatit, ishim aty që t’i presim e t’i përcjellim me zhurmë e gaz, se ashtu i do mushka drutë.

Rusicat i prisnim këmbëzbathur, se niste e shtrëngonte vapa. E në mbante ndonjë i fatakequr çorape, asaj dite i hidhte tej, se ashtu ish mirë. Jo vetëm se ish mirë zbathur, po ditën e Rusicave djali duhet të jetë këmbëlehtë si lepuri, se zbrazen gjymet me ujë që lart nga dritarët!.

¹¹⁰ Yllka Selimi, *Praktika kalendarike dhe funksione të tyre*, në: “Gjurmime albanologjike”, Folklor dhe etnologji, nr. 31-2001, f.143.

*Dy a tri ditë përpara dëgjoje kur e kur ndonjë “**rusa–papusa**” të thirrur më havadan, vetëm për të ndrequr zënë. Po më tej nuk vinte se s’ish mirë t’ia thuash **kur s’është dita e ruses**”¹¹¹.*

Kjo festë kremtohej duke mbledhur lule dhe duke organizuar, graria dhe fëmijët, gatime të përbashkëta ëmbëlsirash, të cilat i hanin bashkërisht¹¹².

“Zbrisnim pastaj tatëpjetë edhe ia kishim derë më derë me të thirrur sa na ngjirej zëri:

Ru u u s a,

Papuuuusa,

Na dërgoi,

Rusiica,

Për një luuugë gjalpë,

Vaj–vaj,

Dudule!

Ona–ona,

Tri perona,

Bjerë shi,

Në arat tona.

Kur i zoti i shtëpisë i kish arat me misër, na vinte të këndojnë për misër:

Një kallëp,

Një killë misër,

Vaj–vaj!

Dudule!

*Pastaj **kush me thekër, kush me elb.** si t’ia donte puna”¹¹³.*

¹¹¹ Mitrush Kuteli, tregimi *Rusa-Papusa!*, në: “Netë shqiptare”, Naim Frashëri, Tiranë, 1938, f.176. Të gjitha citimet janë marrë nga ky botim.

¹¹² Gjergj Zheji, *Folklori shqiptar*, shblu, Tiranë, 2004, f. 61.

Një ndarje gjeografike regionale e këngëve popullore shqiptare nuk mund të ndërmerret as nga brendia e tyre shpirtërore, nga kuptimi i botës, as nga ana e tyre formale, as edhe nga ana e njeteve të brendshme të shprehjes si metaforat e figurat. Sepse këto elemente janë përfaqësuar këtu kudo në të njëjtën mënyrë.¹¹⁴

*“E s’kish njeri asaj dite, që të na e kursejë as miellin, as gjalpin. Se jo më kot i thoshin një kalli, një killë grurë! Ai i miellit ish aty, ne dera, me torbë më qafë: ai i gjalpiti gjithë aty me jamake në dorë edhe si i merrnim e thoshin “për shumë mot” shkonim ku e desh puna”*¹¹⁵.

*Dhe s’mbetej njeri aty pranë mos marrë pak kulaç nga i Rusicës, që të mos i bëhet rusa në bark.. Sepse, rusa (atje i qoftë!) na është një gjë e gjallë, si zhabik a s’di se qysh, me këmbë shumë e më sytë në kurriz. Po hëngre një thërrime nga kulaçi i Rusicës, shpëtove nga rusa një mot të tërë! Në të ngjafë gjë e keqe, haj më thuaj mua”*¹¹⁶.

*Pa fjalë se ajo gruaja e re nga Ohria, Tançe a Françe a s’di si e thoshin, nuk pat ngrënë kulaç rusice a pat shpuar me gjilpërë asaj dite (Zoti na ruajt!) edhe bëri rusë në bark. Kur i erdhi dita edhe e nxori, iku rusa ndënë magje si plasja. Po edhe plakati ishin aty! E gjetën dhe i vunë përsipër një saç të skuqur, sa u bë hi e shkrumb”*¹¹⁷.

Kur binte mot i thatë e digjeshin misrat në fushë sa as prifti, as hoxha e as të dy bashkë s’i mblidhnin retë dot, na thosh neve bota:

*Haj, o çuna, me ndonjë rusicë, që të bjerë shi! Ne s’e bënim fjalën dy, se lugën e kishim në brez edhe haj! Si në maj, derë më derë”*¹¹⁸.

¹¹³ Mitrush Kuteli, tregimi *Rusa-Papusa!*, f.177-178.

¹¹⁴ Eqrem Çabej, *Për gjenezën e letraturës shqipe*, Prishtinë, 1970, f. 55.

¹¹⁵ Mitrush Kuteli, tregimi *Rusa-Papusa!*, f.178.

¹¹⁶ Po aty, f.179.

¹¹⁷ Po aty.

¹¹⁸ Po aty.

Sipas studiuesit Shaban Sinani “tradita folklorike letrare përfaqësohet nga struktura e hapur e standardeve dhe e klisheve të ruajtura prej kohës. Këto lidhje kanë lejuar që të ndërhyjnë funksione estetike në komunikimin parafolklorik, i cili në një frazë të kryeshme ishte me karakter ritual dhe informative”¹¹⁹.

Shën Gjergji bie më 23 prill dhe është edhe kjo një festë baritore. Në rrethet e Korçës, në Polenë, në Drenovë, në fshatrat e Malësisë së Tiranës e gjetkë, të vegjël e të mëdhenj ngrihen herët që të mos i zëri dielli në gjumë dhe dalin jashtë fshatit, ku gjejnë shelgje dhe gjethe; këputin nga një degë dhe e mbështjellin pas brezit, duke besuar se, kur të prashiten misrat, nuk do të kenë dhimbje mezi¹²⁰; sjellin dhe disa degë të tjera në shtëpi e duke i thurur kurorë i venë rreth tundësit që të jetë i ftohtë bylmeti, si dhe në të gjitha enët e shtëpisë. Edhe gjatë kësaj dite, në disa vende dalin për të trembur gjarpërinjtë, krimbat, dosat eetj, që të mos dëmtohen të mbjellat.

*“Më njëzet e tre të prillit të vjetër vinte në fshat Shëngjergji trim (hej! Na faltë njerëzinë e bagëtinë)!, kaluar mbi kalë të bardhë. Mbi kalë të bardhë, se ashtu e kanë trimat. E ç’gaz i madh ish, ç’gaz i madh ish në fshatin tonë, asaj dite!”*¹²¹.

E kujt s’i kish dhënë zoti as manxer të zjarrit, as martinë a dogra, as dyfek me çark, dilte me ndonjë copë kobure, majë çatisë, edhe shgëdau-ia shkrepse për shëndetn’ e Shëngjergjit trim. Po fjala është se nuk mbetej asnjëri për turp, pa shkrehur, përpara Shëngjergjit e përpara njerëzisë. Jo vetëm të mëdhenjtë po edhe ne

¹¹⁹ Shaban Sinani, *Mitologji në eposin e kreshnikëve*, Star, Tiranë, 2000, f. 151.

¹²⁰ Gjergj Zheji, *Folklori shqiptar*, shblu, Tiranë, 2004, f. 60.

¹²¹ Mitrush Kuteli, tregimi *Fije nga jeta e Theofil Kostorit*, f. 88.

*vegjësia. Se gjer të na vinte radha për dyfëk e për kobure, ne zbraznin pllofka pe shtogu, që pukisnin fort*¹²².

“Ditën e Shëngjergjit dila bota në gështenja, burra gra—e fëmijë bashkë, togje—togje, e hidhte ndonjë litar në degë të njomë për t’u kolovitur. Po në gështenja a në kopshte a kudo qoftë, pleq e të rinj, lonin valle e këndonin këngën e lashtë:

Dola ditën e Shëngjergjit,

Më rënke sumbull e jelekut,

Ma gjetke i bir’ i grekut.

Or’i bir’ i grekut,

Nëm sumbullën jelekut.

Sumbullën jelekut,

*Ia vura plumb dyfëkut*¹²³.

Ritet e motmotit janë të pranishme në folklorin tonë. Me kalimin e kohës, kuptohet, ato kanë filluar të zbehen, por edhe ato pak që kanë mbetur dëshmojnë besimin e të parëve tanë në forcat e mbinatryshme dhe në mundësinë për t’i bërë për vete këto forca ose “për t’i marr me të mira” me anë të këtyre riteve, qoftëshin ato fetare qoftëshin ato të magjisë.

“Gratë s’kish mot që të mos ia krisnin edhe ato, veçan këngës edhe valles, për të qeshur botën:

Hipa majë malit—o,

Sar—Janin—o, Janin—o,

Poshë, moj, korçarkat—o,

Moj, ato qibarkat—o,

Ato sypalarat—o!

¹²² Po aty.

¹²³ Mitrush Kuteli, tregimi *Fije nga jeta e Theofil Kostorit*, f. 89.

*Lonin pastaj shaqiluar gau-giu! Duke u vërtitur gjer u merreshin mendtë e shkelnin si rosa të pira, sa shkulej bota së qeshuri. Asaj dite barinjte i varin zile e këmborë tufës edhe pastaj hynë në mes edhe gau! Zbrazën dyfeqe. Ata zbraz e këto zile e këmborë bëj dëngër-dëngër, se trembej bagëtia e hidhej përpjetë. Përse këto dyfeqe!—kini për të pyetur ju, o të mirë. Që t'i prishet magjia bagëtisë e t'i largohen të ligat*¹²⁴.

*“Po festën më të madhe e më me **zhurmë të Shëngjergjit** me kalë e bënte evgjitëria, që thosh se e kish shenjtin e saj edhe e lute. —Ti me se e lute, moj Dudi? —Me shqerrë, me shqerrë!—po ti, moj Zymbyle? Unë me këndes. Sidoqoftë, ca me shqerrë, ca më këndes, **s'mbetej evgjit në fshat pa lutur Shëngjergjin**. E gjithë këta korroziuj e këto korrozeza **vinin e mbushnin ujë të rrahur në tre mullinj, hidhnin brenda trëndafilë e lule të tjera edhe laheshin që të prishin magjitë**”*¹²⁵.

Shëngjergji ishte festa që dallohej për pasurinë e riteve dhe të veprimeve rituale, si dhe për tekstet poetike që i shoqëronin. Zakon i përgjithshëm ka qenë në këtë festë lodrimi në rregulla, që merrte, sipas krahinave, emërtime të ndryshme: sallanxhak, lulaje, lushaq, kolovajsë etj.¹²⁶

“O, jo vetëm evgjitëria, po edhe ne të tjerët laheshim me ujë “që vërtitet” me lule e fletë të gjelbra për të mos rënë më sy. Asaj dite evgjitëria e ha drekën jashtë, ndënë pemë. Ngrihet ndonjë prej tyre, fshihet prapa ndonjë ferre edhe pyet:

—A më sheh, ore?

—Të shoh, të shoh!

¹²⁴ Po aty, f. 90.

¹²⁵ Mitrush Kuteli, tregimi *Fije nga jeta e Theofil Kostorit*, f.90.

¹²⁶ Qemal Haxhihasani, *Parathënie*, në: “Lirika popullore”, 4, Tiranë, 1988, f. 62.

–Të pafsha ditën e motit të madh!. E ia krisnin pastaj me këto këngë, me këto daulle e me këto zurna, sa ziente fshati tërë që në krye e gjer në fund¹²⁷.

Dita e Verës festohet në shumë vise të vendit, si në Elbasan, Përmet, Opar, Gjirokastrë etj. Ajo festohet më 14 mars dhe zgjat dy ditë. Të gjithë njerëzit, por sidomos fëmijët, dalin nëpër fusha, këndojnë, lozin valle, mbledhin lule; djemtë mbledhin dhe dëllinja. Në mbrëmje ndezin dëllinja dhe fëmijët hidhen e kapërcejnë zjarin, tundin edhe zile. Të njohura në këtë ditë janë edhe veroret të cilat i vendosin në dorë fëmijë e të rritur, duke ndjekur këto rite siç i ka përshkruar në veprën e tij Kuteli:

“ Veroret i mbanin gjer më një a dy javë mars, kur vinin dallëndyshet e para. E sa i shihnin me sy, në atë qiellin tonë të kaltër, vinin e i hidhnim në një degë trëndafili, duke thirrur:

Dallëndyshe,

Faqekuqe,

Na verore

Shpjer në det:

Na sill buk’

Edhe shëndet!

Edhe dallëndyshja, me të vërtetë, na sillte edhe bukë edhe shëndet...¹²⁸.

Pra mund të themi se Kuteli përmes gjuhës së letërsisë solli ritet e motmotit me të gjitha proceset që ato kalojnë nga fillimi deri në mbarim të tyre siç janë: Shëngjergji, Rusicat apo Dita e Verës.

Ajo që bie menjëherë në sy kur i lexojmë këto rrëfime që flasin për ritet e motmotit nëse ne është natyrshmëria e të shprehurit dhe

¹²⁷ Mitrush Kuteli, *Fije*... f.91.

¹²⁸ Mitrush Kuteli, tregimi *Fije nga jeta e Theofil Kostorit*, f. 87.

menjëherë pas saj zbulimi të çon drejt një pasurie të pafundme gjuhësore që Kutelit i ka shërbyer si një material i dorës së parë për ngjizjen e veprës së artit. Një gjuhë që është vjelë nga pasuria gjuhësore lokale, por nuk ka kufizime në të lexuarit dhe të shijuarit e veprës së artit prej receptorit sepse përdorimi i gjuhës si në një vepër të madhe të çon drejt perceptimit të veprës si liri absolute dhe në këtë kuptim vepra e humbet receptimin si një vepër vetëm ose ngushtësisht lokale.

BIBLIOGRAFIA:

- Çabej, Eqrem, *Për gjenezën e leteraturës shqipe*, Prishtinë, 1970.
- Fetiu, Sadri, *Folkloristikë*, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 2009.
- Hamiti, Sabri, *Letërsia Moderne*, Vepra letrare 8, Albas, Tiranë, 2000.
- Haxhihasani, Qemal, *Parathënie*, në: “Lirika popullore”, 4, Tiranë, 1988.
- Hykolli, Atdhe, *Kodi i këngëve rituale kalendarike*, në: “Seminari XXXIII Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare”, nr. 33/2, Prishtinë, 2014.
- Kujtesa dhe “Hylli i Dritës”, nr. 3–4/1994.
- Kuneli, Mitrush, *Netë shqiptare*, Naim Frashëri, Tiranë, 1938.
- Palaj, Bernardin, *Kremtime që mund të kenë rrjedhë ilire*, në: “Bota shqiptare”, Tiranë, 1943.
- Selimi, Yllka, *Praktika kalendarike dhe funksione të tyre*, në: “Gjurmime albanologjike”, Folklor dhe etnologji, nr. 31–2001.
- Sinani, Shaban, *Mitologji në eposin e kreshnikëve*, Star, Tiranë, 2000.
- Shala, Demush, *Letërsia popullore*, në: “Enti i teksteve dhe mjeteve mësimore i Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës”, Prishtinë, 1968.
- Tirta, Mark, *Kulte të bujqësisë dhe blegtorisë në vendin tonë*, në: “Etnografia shqiptare”, IX, Tiranë, 1978.
- Zojzi, Rrok, *Gjurmët e një kalendari primitiv në popullin tonë*, në: “Buletin i Institutit të Shkencave”, nr. 1, Tiranë, 1949.
- Zheji, Gjergj, *Folklori shqiptar*, shblu, Tiranë, 2004.

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E KULTURORE
TË SHQIPTARËVE – SHKUP

SCUPI, vëllimi 18 – 2017

FESTAT E KALENDARIT POPULLOR

(Tribunë shkencore – 14.03.2017)

Kryeredaktor: Dr. Sefer Tahiri

Redaktor gjuhësor: Dr. Sevdail Demiri

Redaktor teknik: Naser Fera

Korrektor: Mr.Agron Salihi

Shtypi: Focus Print – Shkup

Tirazhi: 500 copë

Ky libër botohet me vendimin e Këshillit të ITSHKSH-së
nr. 0201–92/7, të datës 24.03.2017, Shkup.

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

39(=18)

FESTAT e kalendarit popullor : (Tribunë shkencore - 14.03.2017). 18. - Shkup :
Instituti i trashëgimisë shpirtërore e kulturore të shqiptarëve, 2017. - 128 стр. :
илустр. ; 21 см. - (Biblioteka Scupi)

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 125

ISBN 978-608-4653-50-9

а) Албанци - Етнографија - Зборници

COBISS.MK-ID 104287242